MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR ÇALIŞMALARI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XIX. YÜZYILDA BİR İSTANBUL MAHALLESİNİN SOSYAL-MEKÂNSAL ANALİZİ: MOLLA AŞKİ MAHALLESİ

ÖZGE EDA KAYA

HAZİRAN 2020

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Şehir Çalışmaları alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir. Tez Jürisi Üyeleri:

	KANAATİ	İMZA
Dr. Öğr. Yunus Uğur (Tez Danışmanı)	Kabul	
Doç. Dr. Turan Açık	Kabul	
Dr. Öğr. Halil İbrahim Düzenli	Kabul	

Bu tezin Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Tarih Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Özge Eda KAYA

İmza

ÖZ

XIX. YÜZYILDA BİR İSTANBUL MAHALLESİNİN SOSYAL-MEKANSAL ANALİZİ: MOLLA AŞKİ MAHALLESİ

KAYA, Özge Eda

Şehir Çalışmaları Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yunus Uğur

Haziran 2020, 114 Sayfa

Bu tez çalışması; on dokuzuncu yüzyıl kent reformalarının İstanbul'da oluşturduğu sosyal ve mekânsal değişimleri, Molla Aşki Mahallesi odağında analiz etmektedir. Araştırmanın verileri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi "Maliye Nezareti Varidat Muhasebe Defterlerine (ML.VRD.d.) ait 1290/1874 tarihli, rika ile kaleme alınmış 62 sayfalık Esas-ı Emlak Defteri'nden elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda kent planlamasının ve mahallelerin kısa bir tarihinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde 1290 tarihli Esas-ı Emlak Defterine göre Molla Aşki Mahallesi'nin analizi yapılmaktadır. Bu bölümde on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen kent reformlarının Molla Aşki Mahallesi'ndeki izleri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise, tarihsel haritalarda Molla Aşki Mahallesi'nin geçirdiği cadde-sokak ve yapısal anlamdaki değişimler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Esas-ı Emlak Defterleri, Kent Reformları, Mahalle, Molla Aşki Mahallesi, Mekânsal ve Sosyal Değişim, Osmanlı, İstanbul.

ABSTRACT

A SOCIAL AND SPATIAL ANALYSIS OF A 19TH CENTURY NEIGHBORHOOD OF ISTANBUL: MOLLA AŞKİ

KAYA, Özge Eda

MA in Urban Studies

Thesis Advisor: Dr. Yunus Uğur

Haziran 2020, 114 pages

This thesis analyses the social and spatial changes in İstanbul during the municipal reforms of nineteenth century with a special focus on the neighborhood of Molla Aşki. The data is taken from the archival registers of "*Maliye Nezareti Varidat Muhasebe Defterleri* (ML.VRD.d.)" at the Ottoman Archives of the Office of Prime Minister. This is a 62 pages record which was written in 1290/1874 with the style of *rika.* The register itself is based on the information from *Esas-ı Emlak Defteri.* The thesis consists of three chapters. First chapter gives information about the nineteenth century city reforms of İstanbul and shortly mentions the history of *mahalles.* In the second chapter analyzes the *Esas-i Emlak Defteri* of the neighborhood of Molla Aşki, which is dated at 1290. Also, at this chapter, the nineteenth century city reforms are compared and contrasted with the marks of these changes in the neighborhood of Molla Aşki. Lastly, the third chapter analyzes the structural changes, especially in streets and buildings in the neighborhood of Molla Aşki through analysis of historical maps.

Key Words: XIX. Century, Esas-ı Emlak Defteri, City Reforms, District, Neighborhood, Molla Aşki, Social and Spatial Changes, Ottoman, İstanbul.

TEŞEKKÜR

Öncelikle, tez çalışmamın alan araştırması ve yazım süreçlerinin farklı aşamalarında her zaman yanımda olan, bu çalışmanın gerçekleşmesini mümkün kılan, beni şehir tarihiyle tanıştıran çok değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yunus Uğur'a bana her zaman engin bilgisi ve doğru yönlendirmeleriyle destek olduğu için çok teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini esrigemeyen İstanbul Şehir Üniversitesi Şehir Çalışmaları öğretim üyeleri Doç. Dr. Eda Ünlü Yücesoy'a ve Doç. Dr. Alim Arlı'ya teşekkür ederim. Lisans eğitim hayatımda düşünme biçimleriyle ufkumu genişleten, engin bilgileriyle her zaman bana yenilik yollarını açan tüm İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarıma, özellikle Prof.Dr. Engin Deniz Akarlı, Doç. Dr. Kahraman Şakul ve Doç. Dr. Nicole Kançal-Ferrari hocalarıma da ayrıca teşekkürlerimi ve minnettarlığımı belirtmek isterim. Değerli yorumları ve katkıları için jüri üyeleri sayın Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Düzenli ve Doç. Dr. Turan Açık'a ve ayrıca çalışmanın farklı süreçlerinde desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Zahit Atçıl'a da teşekkür ederim. Son olarak, tez konusu belirleme ve tezin yazım sürecinde bana destek olan kıymetli arkadaşım Ayşenur Sümeyye Cevahiroğlu'na, ayrıca Şehir Çalışmaları yüksek lisans programından değerli Büşranur Bekman'a ve diğer arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde beni destekleyen sevgili anneme ve babama, bu çalışma sürecinde de sonsuz desteklerini benden esirgemedikleri ve benimle birlikte emek verdikleri için teşekkür ederim. Bu tezin yazım sürecinin tamamına şahitlik eden, çalışmanın her aşamasında beni destekleyen kıymetli eşim Muhammed Ali'ye göstermiş olduğu tüm fedakârlıklar için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
TEŞEKKÜR v
TABLOLAR LISTESI viii
HARITALAR LISTESI ix
GÖRSELLER LISTESI x
BÖLÜMLER
1. OSMANLI ŞEHİRLERİNİ ANLAMADA MAHALLENİN YERİ 1
2. XIX. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA KENT PLANLAMASININ VE MAHALLELERİNİN KISA TARİHİ 11
2.1. İstanbul'da Kent Planlamasının ve Mahallelerinin Kısa Tarihi 11
2.1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Dönemi'nde Kentsel Planlama 12
2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Dönemi'nde Kentsel Planlama 15
2.3. Mahalle Yönetimleri, Hizmet ve İşleyişi Üzerine 24
2.3.1. Kadıların Mahalle İdaresi ile İlgili Görevleri 26
2.3.2. Mahallelerde İmamların Konumu 27
2.3.3. Mahalli İdarelerde Muhtarlık Kurumu 28
2.4. Osmanlı Mahallelerinin Fiziki ve Sosyal Yapısı Üzerine 31
2.4.1. Mahallerin İsimlendirilmesi 31
2.4.2. Mahallelerin Fiziki Yapısı 32
2.4.3. Mahallelerin Sosyal Yapısı 34
2.5. Osmanlı Mahalleleri ile İlgili Kaynaklar ve Esas-ı Emlak Defterleri 36
3. 1290 TARİHLİ ESAS-İ EMLAK DEFTERİNE GÖRE MOLLA AŞKİ MAHALLESİ 43
3.1. Molla Aşki Mahallesi'nin Morfolojisi ve Yapıları 46
3.1.1. Mahalle'nin İsimlendirilmesi ve Camisi Hakkında 46
3.2. Mahalle morfolojisi: Cadde ve Sokak Düzenleri Üzerine 48
3.3. Yapılar 53
3.3.1. Mahalle'nin Haneleri 54

3.3.2. Molla Aşki Mahallesi'nin Diğer Yapıları 59
3.4. Emlak Arazi Büyüklükleri (Mikdar-ı Arazi) Üzerine 61
3.4.1. Emlakın Hissedarları 62
3.4.2. Mahalle Sakinleri Hakkında Edinilen Bilgiler 65
3.4.3. Molla Aşki Mahallesi Emlakının Mülkiyet, Tasarruf ve Vergileri 67
3.4.3.1. İcare Akdine Dair Bazı Hususlar 68
3.4.3.2. Cins-i Sened ve Senedatın Mahalli İtası Üzerine 69
3.4.3.3. Evkaf-ı Hümayun ve Haremeyn-i Muhteremeyn Mülkleri 69
3.4.3.4. Hüccet-i Şeriyye Mülkleri 70
3.4.3.5. Mütevelli Mülkleri 71
3.4.3.6. Melhuzat 71
4. TARİHSEL HARİTALARA GÖRE MOLLA AŞKİ MAHALLESİ 72
4.1. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19.Asırda İstanbul Haritası Eserinde Molla Aşki Mahallesi 79
4.2. Alman Mavileri 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları'nda Molla Aşki Mahallesi 84
4.3. Pervititch Sigorta Haritalarında Molla Aşki Mahallesi 89
4.4. Değerlendirme: Esas-ı Emlak Defteri ile Tarihsel Haritalardaki Bilgiler 94
5. SONUÇ 100
KAYNAKÇA 106
BİRİNCİL KAYNAKLAR 106
İKİNCİL KAYNAKLAR 106
EK 113
A. Esas-ı Emlak Defterinden Örnek Kesitler 113
B. Molla Aşki Mahallesindeki Sokak ve Caddelerin Karşılaştırmalı Analizi 114

TABLOLAR LISTESI

Tablo 1 Molla Aşki Mahallesi'nin Cadde ve Sokakları 49
Tablo 2: Mahalledeki Yapıların İç Organizasyonu (Müştemilat) 55
Tablo 3: Mahalledeki İş Yerleri 59
Tablo 4 Büyüklüklerine Göre Mahalledeki Arazi Adetleri 61
Tablo 5 Senetlerin Ait Olduğu Vakıflar 69
Tablo 6 Esas-ı Emlak Defterine Göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları 94
Tablo 7 Ayverdi Haritası'na göre Molla Aşki Mahallesi'nin Cadde, Sokak ve Yapıları.....95
Tablo 8: Alman Mavileri'ne göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları 96
Tablo 9 J.Pervititich Sigorta Haritalarına göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları.....97
Tablo 10 Günümüz Haritasına Göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları 98

HARITALAR LISTESI

Harita 1 Günümüz Ayvansaray Mahallesi (Pafta ı).....76
Harita 2 Günümüz Ayvansaray Mahallesi (Pafta II) 77
Harita 3 Günümüz Ayvansaray Mahallesi'nde Molla Aşki Mahallesi'nin Muhtemel Sınırları 78
Harita 4 Günümüz Haritasına göre Molla Aşki Mahallesi'nin Muhtemel Cadde ve Sokakları 78
Harita 6 D6 numaralı Paftada Molla Aşki Mahallesi Genel Planı 81
Harita 5 D7 numaralı paftada Molla Aşki Mahallesi Genel Planı 81
Harita 7 D6 numaralı Paftada Muhtemel Molla Aşki Mahallesi Detaylı Gösterim. 82
Harita 8 D7 Numaralı Paftada Muhtemel Molla Aşki Mahallesi Dâhilinde Kalan.....84
Harita 9 Alman Mavileri'nde Molla Aşki Mahallesi.....86
Harita 10 Alman Mavileri L11-4 numaralı Paftada Molla Aşki Mahallesi 86
Harita 11 L 11-2 Numaralı Paftasında Molla Aşki Mahallesi Detaylı Gösterim.....88
Harita 12 Pervititich Haritalarının 29 ve 30 numarlarında Molla Aşki Mahallesi 91
Harita 13 29 Numaralı Pervititich Haritasında Molla Aşki Mahallesi Detalı Gösterim 92
Harita 14 30 Numaralı Pervititich Haritasında Molla Aşki Mahallesi Detaylı Gösterim...93

GÖRSELLER LISTESI

Görsel 1 Molla Aşki Cami Kitabesi.....47
Görsel 2 Molla Aşki'nin Mezarı 47
Görsel 3 Molla Aşki Mahallesi 49

1. OSMANLI ŞEHİRLERİNİ ANLAMADA MAHALLENİN YERİ

Mahalle Osmanlı şehirlerinin en küçük idari ve sosyal birimidir. Mahalle bazında meydana gelen değişimler Osmanlı şehirlerini anlamada önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılda kent bazında yapılan reformların en iyi görüleceği alanlar da mahallelerdir. Özellikle 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında kent planlamasının düzenlenmesi için birçok nizamname yayınlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu yüzyılda kentlerde, cadde ve sokak düzenlemeleri, özellikle dar ve çıkmaz sokakların kaldırılarak geometrik planlı sokak ve geniş caddelerin yapılmak istenmesi, sokak tabelaları ve kapı numaralarına getirilen zorunluluk, ahşap yapılardan kagir yapıya geçişe verilen destek, vergilendirme sisteminde yaşanan değişim, mülkiyet hakkında getirilen eşitlik ilkesi, kadıların ve imamların yönetiminde olan mahallelerde idari olarak muhtarlık kurumuna ve belediyelere geçiş gibi birçok farklı alanda eş zamanlı olarak değişimler yaşanmaya başlamıştır. Biz de çalışmamızda bu değişimleri Balat sırtlarında bulunan Molla Aşki Mahallesi üzerinden incelemeye çalışacağız.

Bu tez, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda gerçekleşen kent reformlarını mahalle bazında incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın asıl amacı, İstanbul Balat sırtlarında konumlanmış, kökeninin neredeyse fetihten hemen sonraki döneme dayandığı düşünülen Molla Aşki Mahallesi bağlamında, Osmanlı mahallelerindeki sosyal ve mekânsal hayatı dönemin ekonomik, idari ve sosyal anlamda yaşanan değişimleriyle anlamaya çalışmaktır. Bunu yaparken, İstanbul'un fiziki yapısındaki, demografik ve sosyal hayatındaki değişimler eş zamanlı olarak ele alınacak ve Molla Aşki mahallesi üzerinden karşılaştırmalar yapılarak detaylandırılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda, mahalleyi daha detaylı okuyabilmek adına birincil kaynaklardan faydalanılacaktır. On dokuzuncu yüzyıl İstanbul'una dair bir mahalle profili çıkartılmaya çalışılacaktır. Bütün bunlar arşiv taraması, harita okuma ve sosyal mekânsal bir analiz yapılarak incelenecektir.

Tez çalışması için araştırma yaptığımız dönemde öncelikle on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahallelerinden birinin sosyal ve mekânsal analizini yapmayı hedefleyerek yola çıktık. Ancak yapılan literatür çalışmaları bizlere bu yüzyıla ait mahalleler ile ilgili yapılan çalışmalarda büyük bir boşluk olduğunu gösterdi. Bu dönem ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmının yangınlar ve söz konusu yangınların şehirde bıraktığı sonuçlara yönelik alınan kararlarla ilgili olduğu tespit edildi. Bu nedenle, bu tezin konusu belirlenirken, on dokuzuncu yüzyılda kent idaresine yönelik alınan kararların şehirde bıraktığı izlerin incelenmesinin yanısıra, bu kararların mahalle bazında meydana getirdiği sosyal ve mekânsal değişimleri anlamaya yönelik bir araştırma sürecine girdik.

Bu nedenle öncelikle, 1829, 1877 ve 1885 sayımlarına bakarak on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahalleleriyle ilgili demografik veriler elde etmeye çalıştık ve çıkan sonuçlar doğrultusunda mahallelerin büyüklükleri ile ilgili varsayımlarda bulunduk. Sonraki aşamada ise, şeriyye sicilleri ve vergi emlak defterleri gibi birincil kaynakları taramaya devam ettik. Dönemle ilgili literatür çalışmalarının yetersiz olmasından dolayı, esas konuyu belirlememizde birincil kaynakların etkisi daha çok oldu. Bu çalışmanın temel amacını, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahallelerinin durumunu ve dönüşümünü anlamak ve bunu birkaç mahalle odağı üzerinden yapmak üzerine kurgulamıştık.

Girdiğimiz araştırma süreci bize, on dokuzuncu yüzyıldaki kentsel değişimleri anlamak adına tek bir mahalleyi detaylı bir şekilde incelemenin daha faydalı olacağını göstermiştir. Bu nedenle tez çalışmasının başlangıcında, 1829 yılında yapılmış olan nüfus sayımı esas alınarak sayımda isimleri geçen 279 mahalle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tek tek tarandıktan sonra toplam 1337 belgeye ulaşılmıştır. Söz konusu 279 mahallenin tümüyle ilgili belgeye ulaşılamamıştır ancak bazı mahallelerle ilgili birçok belgenin olduğu tespit edilmiştir. Arşiv taramasına, hakkında en çok belgeye ulaşılan mahallelerin detaylı taramasının yapılmasıyla devam edilmiştir. Bütün bu araştırma sürecinin sonunda ise, Molla Aşki Mahallesi ile ilgili Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden "maliye nezareti varidat muhasebe defterlerine" ait (ML.VRD.d.) 1290/1874 tarihli, rika ile kaleme alınmış, 62 sayfalık bir belge dizisi bulunmuştur.

Bundan sonraki aşamada ise, Molla Aşki Mahallesi'nin nüfus sayımlarındaki durumu kontrol edilmiştir. Mahallenin 1829 nüfus sayımında 461 haneye, 1885 yılında ise 118 haneye sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu veriler, Molla Aşki Mahallesi'nin sayımlarda adı geçen diğer mahallelerden bir miktar daha yüksek bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, mahallenin konum itibariyle Suriçi'nde bulunması ve hem sosyal hem de ekonomik merkezlere yakın olması gibi sebepler, Molla Aşki Mahallesi'ni bu çalışmanın temel konusu olarak seçmemize neden olmuştur. Kısaca tekrarlayacak olursak, bu tez Molla Aşki Mahallesi esas alınarak, dönemin kent reformlarının ondokuzuncu yüzyıl İstanbul'unun mahalle hayatını sosyal ve mekânsal anlamda nasıl etkilediğini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde ekonomik, idari ve mekânsal anlamda değişiklikler yaşanmıştır. Aslında bu değişimlerin yalnızca İstanbul'da değil, Osmanlı Devleti'nin Beyrut, Bursa, Kahire ve Şam gibi diğer şehirlerinde de yakın zamanlı olarak yaşandığı bilinmektedir. Ancak İstanbul'da yaşanan değişim, diğer şehirler için öncü niteliğinde olmuştur. Yani İstanbul'u bir pilot şehir gibi düşünecek olursak, alınan radikal kararların birçoğu öncelikle İstanbul'daki cadde ve sokak düzenleri, bina yapılanması gibi sorunları çözmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmada şehir ve mahalle olmak üzere iki temel konsept üzerinden on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda yaşanan değişimler incelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle öncelikle, "Osmanlılar için şehir ne ifade etmektedir?" sorusu derinlemesine cevabı bulunması gereken bir konudur. Bu noktada, yaptığımız literatür araştırmaları sonucunda, Osmanlı şehirlerinin "İslami şehirler" olduğunu ve bu esasa göre şekillendiklerini savunan araştırmacılar mevcuttur. Biraz daha açmak gerekirse, Stefan Yerasimos Osmanlı şehirlerinin hükümet tarafından *şeriat* hukukuna göre yönetildiğini ve bu nedenle hükümetin kendi belirlediği kuralları şehirlerde uygulayamadığını söylemiştir.[1] Yerasimos şeriat hükümlerinin, şehir planlaması yapmaktan ya da şehirleri bir plana

[1] Stefan Yerasimos, 1999, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerinde", Paul Dumont, François Georgeon (ed), Ali Berktay (çev.), ss.7-13, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

göre inşa etmekten ziyade bireyleri ve toplum yararına olacak durumları önemsediğini anlatmıştır. Kısacası, Yerasimos'a göre şehir planlamasının şeriat ve örfi hukuk kuralları arasında kalmasından kaynaklanan problemler nedeniyle, şehirlerde çıkmaz sokaklar, bozuk cadde ve sokaklar, çarpık yapılaşmalar gibi sebeplerle karmaşa doğmaktadır.

Yerasimos gibi Zeynep Çelik'de çıkmaz sokakların şeriat kaynaklı olduğunu savunmuştur.[2] Bunlara ek olarak Cerasi'de şehir planlamasında şeriat kaynaklı benzer sorunlardan bahsetmektedir. [3] İlber Ortaylı ise Osmanlı şehirlerinin geleneksel yönetim şekliyle yönetildiğini belirterek, şehir planlamasındaki bu durumun, şeriat kaynaklı olmadığını, hükümet ve kuralları uygulayanlar arasındaki kopukluktan dolayı olduğunu belirtmektedir. [4]

1839'da Tanzimat'ın ilanıyla birlikte, Osmanlı şehirleri için söylenen "İslami şehir" söylemine bir anlamda son verilmiştir. Öyle ki bu dönemde şehir yapılanması ile ilgili alınan kararlar merkezi devletin Batı kaynaklı olarak yaptığı düzenlemeler göre şekillenmiştir. Yani artık şer'i hükümler ve onların şehirlerdeki uygulayıcıları olan kadıların görevlerine son verilip, merkezileşme adımları doğrultusunda genelde belediyeler, küçük ölçekli olarak ise muhtarların yönetiminde merkezi otoritenin aldığı kararlar doğrultusunda Osmanlı Devleti kent planlamasını şekillendirmeye başlamıştır. İki dönem arasındaki farkı anlayabilmek için, şehirlerde yaşanan değişimleri ilk önce küçük ölçekli idari birimler olan mahallelerde incelemeye almamız gerekmektedir. Çünkü Yunus Uğur'un da belirttiği gibi mahalleler, sancakları, vilayetleri ve şehirleri oluşturan en önemli unsurdur.[5] Ayrıca Kuban da, mahalleyi şehirlerin büyük molekülleri

[2] Zeynep Çelik, 2017, *19. Yüzyılda Değişen Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
[3] Maurice Cerasi, 1999, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi,* ss. 88-99, İstanbul: YKY.
[4] İlber Ortaylı, 2000, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880,* ss. 124-125, Ankara: TTK.
[5] Yunus Uğur, 2014, "The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries" , Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

olarak adlandırmaktadır.[6] Bu nedenle bir mahallenin incelenmesi demek aslında şehirlerin detaylı incelenmesi anlamına gelmektedir.

Mahalle, Osmanlı kentini ve toplumunu anlamaya yönelik olarak ele alındığında toplumun sosyal yapısı ve dağılımı hakkında bilgiler edinebileceğimiz bir olgu halindeyken, Tanzimat sonrası dönemde daha çok kent coğrafyasındaki yeri ile tanımlı olarak kalmıştır. Osmanlı kentinde mahalle denildiğinde özelde imam tarafından kontrolü sağlanan, çoğunlukla aynı kökenden gelen insanların bir arada yaşadığı bir ünite akıllara gelmektedir. Bunun sonucunda mahallenin demografik yapısı heterojen bir hal almış ve mahallelerde farklı kimliklerden ve ekonomik seviyelerden insanlar bir arada yaşamaya başlamıştır.

Bu anlamda düşünüldüğünde mahallelerin günümüzdeki haline bakarak Osmanlı dönemindeki mahalleler üzerine konuşmak bir hayli zorlaşmakta hatta giderek imkansız hale gelmeye başlamaktadır. Bu nedenle de Osmanlı mahalleleri üzerine tarih, sosyoloji, edebiyat gibi farklı alanlarda birçok çalışma yapıldığı söylenebilir. Ancak bu çalışmalara yüzyıl bazında baktığımızda on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda değişmeye başlayan Osmanlı mahalleleriyle ilgili oldukça az çalışmaya rastlanmaktadır. Özellikle bu dönemde yönetimin imamlardan muhtarlara geçmesi ve belediyecilik anlayışının gelmesiyle birlikte mahalleler yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır.

Cem Behar mahalleyi;

> Bir ana yol ya da küçük meydan etrafında kümelenmiş on ya da en fazla onbeş sokak, bir yada iki cami veya mescit (kilise yahut havra da olabilir) ...bir iki çeşme...birkaç dükkan...bir hamam, bir ilk okul (sıbyan mektebi) ya da bir tekke.[7]

şeklinde tanımlamaktadır. İlber Ortaylı ise mahalleyi kısaca, imparatorluğun her sınıf ve bölgesinden insanların belirli kurallar dâhilinde yaşadıkları, mahalle mescidi ve

[6] Doğan Kuban, 1997, *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi,* s.207, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
[7] Cem Behar, 2014, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) : Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi,* ss.23-24, İstanbul: YKY.

kahvehane etrafında bir toplantı ve tartışma mesclisinin oluşturulduğu, imam, haham veya papaz tarafından kontrol edilen alan olarak tanımlamaktadır.[8] Özer Ergenç ise, "Aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte oturduğu şehir kesimi"[9] olarak tanımlarken, "Birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş topluluğun yaşadığı yerdir."[10] diye ekleyerek mahalle tanımını genişletmiştir.

Buraya kadar yapılan mahalle tanımlamaları genelde mahallenin fiziki ve demografik yapısıyla ilgilidir. Ancak, bir kısım araştırmacı, mahalleyi bir yönetim birimi olarak ele almıştır. Örneğin, Bayramoğlu Alada mahalleyi "Hem merkezi, hem de yerel yönetim açısından bir ilk kademe... sahip olduğu toplumsal kurum ve ilişkileri içinde günlük yaşama ait tüm mahalli ortak ihtiyaçların karşılanmasında oldukça sistematik ve kapsamlı bir örgütsel işleyiş..."[11] olarak tanımlamaktadır. Osman Nuri Ergin ise mahalleyi mülki, beledi ve adli teşkilatın ilk basamağı olarak tanımlamıştır.[12] Bulut ise mahalleyi "Merkezle yerel arasında bir köprü, yönetilenle yönetenler arasındaki ilişkiyi sağlayan bir ara kurum."[13] olarak tanımlamaktadır.

1864 nizamnamesi ile 1871 Vilayet Kanuna göre şehirlerde en az 50 hane bir mahalle olarak kabul edilmiştir.[14] Biz ise bu çalışmada mahalleyi, ibadethaneden, meydandan, evlerden ve birkaç dükkândan oluşan birbirinden sorumlu kişilerin oturduğu ve bazı durumlarda dini, etnik, sosyo-ekonomik, ya da hemşehri yoğunlaşmalarının da görüldüğü Osmanlı şehirlerinin en merkezi birimlerinden biri olarak tanımlayıp kabul edeceğiz.

---

[8] İlber Ortaylı, 2018, *a.g.e.,* s.108.

[9] Özer Ergenç, 1981, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazi Düşünceler", *VII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler,* s.1270, c.2, Ankara: TTK Yayını.

[10] Özer Ergençi, 1984, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine", s.69, *Osmanlı Araştırmaları,* sy.4, ss.69-78.

[11] Adalet Bayramoğlu Alada, 2008, *Osmanlı Şehrinde Mahalle,* s.110, İstanbul: Sümer Kitabevi.

[12] Osman Nuri Ergin, 1936, *Türkiyede Şehircilğin Tarihi İnkişafı,* s.103, İstanbul: İ.Ü.Hukuk Fak. İkt. ve İçt. Ens.Yayınları.

[13] Yakup Bulut, 2001, "Mahalle Muhtarlığı Üzerine Bir Araştırma", s.34, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,* c.10, sy.3.

[14] Madde 4: "*Kasaba ve şehirlerde la-ekall elli hane bir mahalle i'tibar olunub her mahalle bir kariye hükmünde bulunacaktır*."

Genel olarak mahalle ile ilgili olan literatüre baktığımızda, çalışmalar mahallenin sosyal ve mekansal analizinden daha çok idari durumlarıyla ilgilenmiştir. Ancak bu çalışma, bir mahalleyi idari olarak ele almanın yanısıra, sosyal ve mekânsal olarak da ele alacağı için, literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Mahalleleri, şehirlerin en küçük idari ve sosyal birimleri olarak kabul ettiğimizde, şehirlerde kentsel planlama anlamında yaşanan değişimleri görmek adına en uygun alan olarak mahalleler öne çıkmaktadır. Tezin birinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin kent yapılanmasında Tanzimat ile birlikte getirdiği değişimler incelenecektir. Değişimler, hem İstanbul hem de tezin esas konusu olan Molla Aşki Mahallesi özelinde incelenmeye çalışılacaktır. İstanbul'da kent planlamasındaki değişimleri Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti kent yapılanması ve Tanzimat sonrası olmak üzere iki ana başlık altında ele almak gerekmektedir. Çünkü özellikle İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olması sebebiyle 1453'te İstanbul'un fethinden itibaren şehirde kent yapılanması anlamında çeşitli uygulamalara gidilmiştir.[15] Ancak bu dönemde yaşanan değişimler daha çok şehrin ihya edilmesi ve fethedilen yerlerdeki yeniliklerin sentezi üzerine olmuştur.

Şehrin geçirdiği ikinci önemli değişim on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiştir. 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile başlayan süreçle birlikte özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı şehirleri bilhassa İstanbul'da ekonomik, sosyal ve mimari alanlarda önemli değişimlere gidilmiştir. Bu dönemde İstanbul'u çağdaş büyükşehirlerle eşit konuma getirme arzusunun batılılaşma çabalarının bir sonucu olduğunu söyleyen araştırmacılar kadar, zaten yangınlardan dolayı açılan yerlerin yeniden inşa sürecinde yalnızca bir örnek olarak batı uygulamalarının tatbik edildiğini söyleyen görüşler de mevcuttur. Tanzimat sonrasında bahse konu olan reformlar çerçevesinde bu çalışmada, şehirde büyük problem olarak görülen yangınlara sebep olan konuların düzenlenmesi, cadde ve sokakların yeniden yapılandırılması, yapılarda ahşaptan kagire geçişe destek,

[15] Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Cem Behar, 2014, *a.g.e,* Halil İnalcık, 2019 *İstanbul Tarihi Araştırmaları Fetihten Sonra İstanbul'un Yeniden İnşası Bilad-ı Selase: Galata, Eyüp, Üsküdar,* Tayfun Ulaş (ed.), İstanbul: Türkiye İş Bankası.

emlakın vergilendirilmesi hususu ve son olarak modern anlamda şehirleri yönetmek için idari kurumları düzenleme girişimleri gibi konular ele alınacaktır.

Kent reformlarının hepsinin bir anda Tanzimat'tan sonra başladığını söylemek oldukça yanlış bir yaklaşım olacaktır. Ancak Tanzimat'la birlikte alınan kararların günümüzde halen etkilerinin görüldüğünü söylemek, yani bu kararların kalıcılığının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, Vatan Caddesi gibi yirminci yüzyılda yapılan cadde ve sokak düzenlemelerinde bile bu anlayışın etkisini görmekteyiz.

Tanzimat'la birlikte kent düzenleme çalışmaları, özellikle yangınların şehirde bıraktığı büyük tahribatla birlikte gittikçe hız kazanmaya başlamıştır. Yörüten ve Hamacığlu'na göre "Yangınların kente verdiği zararı azaltmak için Osmanlı Dönemi boyunca çeşitli yönetmelikler çıkartılmıştır. Ancak en etkili düzenleme ve uygulamaların 19. yüzyıl ve sonrasında gerçekleştiği görülmektedir."[16] Farklı dönemlerde çeşitli nizamnameler ile kararnameler yayınlanmıştır. Yayınlanan nizamnameler ise büyük ölçüde şehirde uygulanılmaya çalışılmıştır. Ancak bu nizamnameler yalnızca şehir yapısını yani cadde ve sokak düzenlerini, bina ölçülerini vs. değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda şehrin yönetim birimlerinde de yeniliklere gidilmesine yol açmıştır. Alınan bu kararlar neticesinde de belediyelerin kurulma süreci, mahalle bazında yönetimin kadılıktan muhtarlık kurumuna geçmesi gibi süreçler başlamıştır.

Muhtarlık kurumu köy ve mahallelerde II. Mahmud'un getirdiği yeniliklerden biridir. 1829 yılında İstanbul'da (Bilad-ı Selase), iki-üç yıl sonra da tüm şehirlerde mahalle muhtarlıkları kurulmaya başlanmıştır.[17] Bundan sonra, mahallelerden sorumlu olan kadı ve imamlardan yetkileri alınarak, durumdan doğan boşluğu muhtarların doldurmasına karar verilmiştir. 1845 yılında İstanbul'da belediyelerin kurulmaya başlanmasıyla birlikte idari olarak yeni bir döneme girilmiştir. Bahsettiğimiz tüm bu değişimleri ve değişimlerin

[16] Güneş Yörüten ve Cenk Hamamcıoğlu, 2018, "19.yüzyılda Düzenlenen İstanbul Tarihi Yarımada'daki Ayvansaray ve Samatya Yangın Alanlarında Günümüzdeki Kentsel Dokuların İncelenmesi ve Karşılaştırılması", s.13, *Kent Akademisi,* sy: 11-1.
[17] Hikmet Kavruk, 2018, *Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi,* ss.113-114, Ankara: Nobel.

sonuçlarını çalışmanın birinci bölümünde “Tanzimat ile birlikte İstanbul kent planlaması adına alınan kararlar şehri ne ölçüde etkilemiştir?” sorusu dahilinde incelemeye çalışacağız.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde ise öncelikle “On dokuzuncu yüzyıl kent planlaması hakkında veri elde edilebilecek kaynaklar nelerdir?” sorusu sorulacak, ikinci aşamada ise “1290-1974 tarihli Molla Aşki Mahallesi Esas-ı Emlak Defteri, mahalle için sosyal ve mekânsal ne gibi bilgiler içermektedir?” sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Molla Aşki Mahallesi ile ilgili 1290/1874 tarihli Esas-ı Emlak Defteri’nden elde ettiğimiz mahalledeki hane sayısı, yapı bilgileri, cadde ve sokak isimleri, vakıf ilişkileri, bani ve mirasçıları gibi bilgileri birinci bölümden elde ettiğimiz verilerle harmanlayıp, Molla Aşki Mahallesi’nin sosyal ve mekânsal analizini yapmaya çalışacağız. Bu noktada asıl önemli olan konulardan biri de aslında on dokuzuncu yüzyıl için yeni sayılan söz konusu Esas-ı Emlak Defterleri ile ilgili çok az sayıda çalışma yapılmış olmasıdır. Farklı mahalleler hakkında da bulunan bu defterler, bir mahalleyi derinlemesine anlamak adına çok önemli ve değerli bilgiler içermektedir. Öyle ki, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan değişimleri de bu defterlerden takip etmek mümkündür. Örneğin, belirli bir şablon dâhilinde hazırlanan defterlerden on dokuzuncu yüzyılda yenilenen kapı numaraları, cadde ve sokak düzenlemeleri, yüzyılın en önemli yeniliklerinden sayılabilecek vergide bireyselleşme hususlarıyla ilgili bilgiler elde etmek mümkündür. Osmanlı Devleti tarihi ile ilgili bilgileri genellikle, Şer’iyye sicilleri, Avarız Defterleri, fermanlar vs. gibi birincil kaynaklardan, bu kaynaklara ek olarak ise seyahatname, günlük ve harita gibi ikincil kaynaklardan elde etmekteyiz. Esas-ı Emlak Defterleri’ni ise on dokuzuncu yüzyıla has kaynaklar olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Bu anlamda çalışmanın ikinci kısmında on dokuzuncu yüzyıl kaynakları üzerinde de durulacaktır.

Çalışmanın son kısmı olan üçüncü bölümünde ise, “Molla Aşki mahallesi farklı dönemlerde ne gibi mekânsal değişimlere uğramıştır?” sorusu sorularak, Molla Aşki Mahallesi’ndeki cadde-sokak, yapı ve sınır değişimlerini haritalar üzerinden okumaya

çalışacağız. Bunu yaparken de, haritalarda gördüğümüz değişimleri, Esas-ı Emlak Defteri'nden elde ettiğimiz bilgiler ile karşılaştırmalar yaparak inceleyeceğiz. Bu karşılaştırmayı, mahalledeki değişimleri daha iyi yorumlamak adına yakın tarihli 3 harita ile yapacağız. Sırasıyla, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1875-1882 yıllarını kapsayan *19.Asırda İstanbul Haritası*'ndan [18], 1913-1914 yıllarındaki İstanbul'u gösteren *Alman Mavileri: 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları'*ndan [19] ve son olarak Jacques Pervititich tarafından 1920-1950 yıllarındaki İstanbul'u kapsayan *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul* haritalarından [20] faydalanacağız. Ayrıca bunlara ek olarak, her ne kadar günümüzde Molla Aşki Mahallesi, adı değiştirildiği için Ayvansaray Mahallesi adı altında geçse de yine de belirlediğimiz alan içerisinde günümüzde meydana gelen değişimleri de analiz edeceğiz.

[18] Ekrem Hakkı Ayverdi, *19.Asırda İstanbul Haritası,* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958.
[19] İrfan Dağdelen, *Alman Mavileri 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları,*İstanbul: İBB Kültür AŞ. 2016.
[20] *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul= İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch*, AXA OYAK; Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000.

2. XIX. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA KENT PLANLAMASININ VE MAHALLELERİNİN KISA TARİHİ

2.1. İstanbul'da Kent Planlamasının ve Mahallelerinin Kısa Tarihi

İstanbul'da kent planlaması denildiğinde idari, mekânsal ve sosyal olarak birden fazla üniteyi etkileyen bir planlama sürecinden bahsetmek gerekmektedir. Kentin ihtiyaçlarını ve kentteki değişimleri en iyi şekilde anlamak adına ise bu değişimler mahalle ölçeğinde incelenmelidir. Bu bölümde inceleyeceğimiz değişimleri, biz çalışmamızda Molla Aşki Mahallesi üzerinden analiz etmeye çalışacağız. Cadde-sokak düzenlemeleri, kapı numaralandırılması, mülkiyet haklarındaki değişiklikler gibi, on dokuzuncu yüzyıl değişimlerini Esası-ı Emlak deftterinden elde ettiğimiz bilgiler kadarıyla, Molla Aşki mahallesinde de görmekteyiz. Nitekim, Uğur'un da söylediği gibi "Bir grup mahalle semti oluşturmakta, mahalle grupları ise toplumda sancak, kaza, nahiye denilen idari birimleri yani şehri meydana getirmektedir."[21] Bu anlamda şehrin ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlara yönelik çözümlerin etki edip etmediği mahalle bazında daha rahat anlaşılmaktadır. Ancak, biz bu bölümün ilk kısmında kent planlamasına daha geniş ölçekli bakmaya çalışarak, Tanzimat öncesi ve sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nde kent planlaması adına alınan kararları tartışacağız. Bölümün ikinci kısmında ise kent planlaması adına alınan kararların mahalle ölçeğinde etkisini ve değiştirdiklerini tartışacağız. Ancak, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan değişimlerin yalnızca mahallelerin ihtiyaçlarından dolayı değil aynı zamanda dünya çapında yaşanan değişim ve modernleşme sürecinin bir parçası olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılda kent planlaması adına yaşanan değişimler yalnızca içinde bulunduğu yüzyılı değil, Osmanlı Devleti şehirleri için, özellikle de İstanbul için ilerleyen yüzyıllarda da etkileri görülen değişimler olmuştur.

[21] Yunus Uğur, 2015, "Mahalle Biyografilerine Bir Katkı: Osmanlı Dönemi Edirne'sinden Dört Örnek", *Şehir ve Toplum,* sy:3, s.64.

Tekeli'nin aktardığına göre Türkiye'de kent planlamasının modern anlamda kurumsallaşması 1930'lu yıllarda gerçekleşmiştir[22]. Ancak daha önceki dönemlerde modern anlamda kurumsallaşmanın olmaması, kent planlamasının yapılmadığı anlamına gelmemektedir. 1930 öncesinde de kentsel yapılanma çeşitli kurumlar tarafından denetim altında tutulmuştur. Fakat zaman içerisinde yaşanan siyasi ve toplum yapısındaki sosyal değişimler, kent formunda değişim gerektirmiştir. Bu anlamda doğan ihtiyaçları karşılamaya yönelik yeni kurumların kurulması bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin kentsel planlama süreçleri Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası olmak üzere iki bölümde incelenecektir.

2.1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Dönemi'nde Kentsel Planlama

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesi kentsel planlamasının organik biçimli yani " tümüyle toprak üzerinde yaşayan halkın biçimlendirdiği" [23] bir yapıya sahip olduğunu söyleyen araştırmacılar mevcut olsa da aslında bakıldığında on beşinci yüzyıldan yani on İstanbul'un fethinden itibaren özellikle İstanbul bazında kent planlaması uygulanmaya çalışılmıştır. Eldem'in iddia ettiği gibi, "... Birçok başkent gibi İstanbul, büyük ölçüde devletin yaratmış olduğu bir kent niteliğindedir. 1453'te Konstantinopolis'in fethinin ertesinde, Fatih Sultan Mehmed'in kenti imar ve sürgün yoluyla ihya ve şenlendirme çalışmaları bunun ilk adımını oluşturmuştur." [24] 1453 sonrası İstanbul, gerçekleştirilen politik ve kültürel yenilikler doğrultusunda Doğu Roma İmparatorluğu başkentinden Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine doğru yeniden evrilmiştir. Aslında bir anlamda, bu dönemde yapılan çalışmalar gösteriyor ki, İstanbul'da yapılan düzenlemeler, Osmanlı yönetiminin imparatorluk düzeyine geçiş sürecininin bir göstergesi haline getirilmeye

[22] İlhan Tekeli, 1985, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", s.355, *İslam Mimari Mirası Koruma Konferansı Bildirileri*, İstanbul: İki Nokta Yayınları.

[23] Mehmet Bengü Uluengin ve Ömer Turan, 2005, " İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet'in Radikal Modernleşme Projesine: Türkiye'de Kentsel Planlamanın İlk Yüz Yılı", s.358, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 3, 6, ss.353-436.

[24] Edhem Eldem, 2010, "Osmanlı Dönemi İstanbul'u", s.183, Afifer Batur (ed.), *Dünya Kenti İstanbul-World City,* İstanbul Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

çalışılmıştır[25]. Fetih öncesi dönemde olduğu gibi, fetih sonrasında da hemen hemen her dönem kent yapılanması anlamında yöneticilerin sürekli geliştirmeye çalıştığı bir mekan olmuştur.

Kent yapılanmasının denetimi için belirli kurallar takip edilmeye çalışılmıştır. Uluengin ve Turan'ın da aktardığına göre "... şehirdeki yangın riskini azaltmak, şehrin düşmanlara karşı savunulabilirliğini sağlamak, şahıs arsalarının kamu alanlarına taşmasını engellemek, şehir sakinlerinin mahremiyet ve sıhhi ihtiyaçlarını karşılamak, gayrimüslimlerin cami çevrelerinde mülk edinmeleri engellemek ve yine gayrimüslimlerin ikamet edecekleri binaların, Müslümanların oturacağı binalardan daha alçak inşa edilmesini sağlamak" gibi amaçlara hizmet eden ve kentsel planlamayı bahsi geçen kurallarla kontrol atında tutmaya çalışan iki kurumunun varlığından söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki merkezi yönetim yani Padişah ve ikincisi şer'i mahkemeler yani dini kurumlardır.[26]

Özellikle İstanbul bazında her bölge de aynı kent planlamasını görmek mümkün değildir. Ancak bu durum yönetim tarafından uygulanan tek bir plan olmaması sebebiyle değil, mahallelerde yaşayan insanların ihtiyaçlarına göre kendi yaşam alanlarını yaşanabilir hale dönüştürmeleri nedeniyledir. Söz konusu dönüşümler Uluengin ve Turan'ın bahsettiği ölçütler dahilinde değişmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı halkı tektip değil, farklı din ve kökene sahip çeşitli gruplardan oluşmaktadır. Bu durumda Tanzimat öncesi dönem için şehir, merkezi yönetim tarafından denetim altında tutulan, halk arasında çıkan uyuşmazlıkların ise şer'i mahkemelerce içtihat hukuku çerçevesinde alınan kararlar neticesinde düzene konulan böylelikle bölgenin ihtiyacına göre şekillenen bir yapıdır.[27]

[25] Çiğdem Kafescioğlu, 2009, *Constantinopolis/İstanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital,* 2009, ss.1-4, Pennsilyvania: The Pennsylvania State University Press.
[26] Mehmet Bengü Uluengin ve Ömer Turan, 2005, *a.g.e.*, s.358.
[27] Mehmet Bengü Uluengin ve Ömer Turan, 2005, *a.g.e.,* s.359.

Aynı zamanda bu noktada, Osmanlı kent dokusunun oluşumunda önemli bir dönem olduğunu düşündüğümüz on altıncı yüzyıl gelişmelerinden bahsedeceğiz. On altıncı yüzyılda imparatorluğun hem kentsel hem de kırsal nüfusunda %40-%50 oranında bir artış görülmektedir. On altıncı yüzyıl için Osmanlı kent yapılanmasını kalenin içi ve dışı olarak iki ayrı kategoride ele alacak olursak, bu yapılanmanın Ortadoğu kentleriyle benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. [28] On altıncı yüzyılda Behar'ında değindiği gibi kent yapısını oluşturan mahalleleri genellikle müslüman mahalleleri oluştururken, mahalleler içerisinde gelir düzeyi gibi açılardan farklı düzeylerdeki insanlar bir arada yaşama şansına sahiptir. Tekeli ise on altıncı yüzyıl Osmanlı kent yapılaşmasını 3 süreçte ele almıştır. Bunlar:

1. Devlete ilişkin yapılar yani Hassa Mimarlar Ocağı tarafından yaptırılan askeri sınıf ve muhafızların oturduğu yapılar, [29]

2. Vakıf eliyle yaptırılan yapılar,

3. Kent halkının yaptırdığı özel mülkiyete konu olan yapılardır. [30]

Uluengin ve Turan'ın kent yapılanmasının kontrolüne dair aktardıklarına ek olarak Tekeli, kent içi denetim mekanizmalarına lonca içi denetimin yanısıra kadı ve kadının baş yardımcısı olan Mimarbaşı'nın emrindeki çavuşlar ve İstanbul'da kentlerde ona vekil olarak atanan kent mimarlarını da eklemiştir. [31]

Mehmet Canatar'ın aktardığına göre,

> Fatih devri sonlarında İstanbul suriçinde 181, Eyüp'te 8, Kasımpaşa civarında 2, Galata'da 61, Boğaziçi ve Üsküdar'da ise 10 olmak üzere toplam 262 mahalle tespit olunmaktadır. Bu dönemde mahallelerin Fatih ve Saraçhane civarı ile Haliç çevresinde oldukça yoğun ve sıkışık halde bulunduğu, Marmara sahillerinin seyrek, Yedikule ve kuzeyinin ise oldukça tenha olduğu belirlenmiştir.[32]

---

[28] İlhan Tekeli, 1985, *a.g.e.*, s.357.

[29] Detaylı bilgi için bkz. Çiğdem Kafescioğlu, 1988, "The Ottoman Architect: A Study of Ottoman Architectural Profession and Practice", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

[30] İlhan Tekeli, *a.g.e.,* 1985, ss.358-359.

[31] İlhan Tekeli, *a.g.e.,* 1985, ss.359-360.

[32] Mehmet Canatar, 2015, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)", s.233, Coşkun Yılmaz (ed.), *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*, c.3, İstanbul: İBB Kültür AŞ.

Aynı zamanda Canatar, 1600 yılından Cumhuriyet'e kadar olan dönemde yangınlar ve siyasi olaylar sebebiyle mahalle sayılarının inişli çıkışlı olduğunu belirterek, 1634 yılında 292, 1672'de 253 ve son olarak ise 1871 yılında suriçinde 284 Müslüman, 24 Rum, 14 Ermeni ve 9 Yahudi mahallesi olmak üzere toplam 331 mahalle, sur dışında ise 256 mahalle olduğunu belirtmiştir. [33] Canatar'dan aktardığımız verilere göre, 1634-1871 yılları arasında yani 237 yılda İstanbul'daki mahallelere 295 yeni mahalle eklenmiştir. Şehir büyüdükçe, yeni alanlara duyulan ihtiyaç artmış ve netice olarak yeni düzenlemeler getirme zorunluluğu doğmuştur.

Tanzimat öncesi Osmanlı döneminde kent yapılanmasını kısaca özetlemek gerekirse, sanıldığının aksine kent içerisindeki "organik" yapılanma her ne kadar halkın ihtiyaçlarına göre şekillense de bu yapılanma gerek merkezi otorite gerekse kadı, mimarbaşı gibi mekanizmalar tarafından da denetlenmekteydi.[34] Bu bölümde onaltıncı yüzyıl Osmanlı kent yapılanmasından bahsedilmesinin sebebi ise özellikle İstanbul'un fethinden sonra kenti düzenlemek için yapılan bir takım değişikliklerin uzun bir dönem hatta neredeyse on dokuzuncu yüzyıla kadar benzer şekillerde uygulanmasıdır.

2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Dönemi'nde Kentsel Planlama

Bir önceki kısımda on altıncı yüzyılın Osmanlı kent planlamasındaki yerinden ve o dönemdeki uygulamalardan bahsetmiştik. Bu bölümde ise Osmanlı kent planlamasında önemli bir dönüm noktası olduğu düşünülen on dokuzuncu yüzyıl uygulamalarından, zaman içerisinde değişen kurumlardan bahsedilecektir. Stefon Yerasimos'un ifadesiyle, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839'dan itibaren devleti ve toplumu Batılılaştırma doğrultusunda girişilen ve Tanzimat olarak bilinen reformlar kent alanını da ilgilendirmektedir."[35] Tanzimat'ın ilanıyla birlikte birçok alanda yapılan değişikliklerden kent alanı da etkilenmiştir. Ancak bu değişikliklerin uygulanmasında İstanbul özel bir yer

[33] Mehmet Canatar, 2015, *a.g.e.,* ss.235-236.
[34] Daha genel bir tartışma için bkz. Yunus Uğur, 2015,"Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çevre ve Şehir,* ss.293-327.
[35] Stefan Yerasimos, 1996, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri,* s.507.

tutmaktadır. Osmanlı Devleti'ne çağdaş-modern bir başkent oluşturma isteği, yeniliklerin doğurduğu kurum ve kuruluşlarda yeni bina tiplerine duyulan ihtiyaç, demografik ve fiziksel büyüme sonucunda oluşan kent içindeki baskılar ve yangınlar gibi nedenler, İstanbul'un modern anlamda planlı bir şehir haline getirilmeye çalışılmasında itici güçlerden birkaçıdır.[36]

Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıldaki yeniliklere uyum sağlamak için giriştiği reform çabaları, imparatorluğun yapısında yalnızca kurumsal anlamda değil, şehirleşme açısından da önemli değişikliklere yol açmıştır. On dokuzuncu yüzyılda 1830, 1838, 1844, 1856, 1882 ve 1885 tarihlerinde yapılan nüfus sayımlarından Osmanlı Devleti'nin nüfusundaki değişimleri görmek mümkündür. Kemal Karpat sayımlardan elde edilen bilgilere göre göre İstanbul nüfusunun bir yüzyıldan az bir süre zarfında iki katına ulaştığını söylemektedir. İstanbul nüfusundaki artışta ticaretin yaygınlaşması kadar, kentin büyümesiyle gelen gayrimüslimlerde etkili olmuştur. Aynı zamanda bu iki faktöre ek olarak, 1862 tarihinden itibaren Kafkaslar ve Balkanlardan göçen Müslümanlardan İstanbul nüfusunun artışında etkili olmuştur. [37] Karpat'a göre;

> Önemli miktarda Kafkas Müslümanı 1862-1908 yılları arasında Osmanlı devletine geldi ve aileleri, toplumun önde gelenleri, başkanları ve ulemalarıyla birlikte İstanbul'a yerleşti. Ayrıca 1877-1878 yıllarındaki Rus-Osmanlı Savaşı sırasında ve sonrasında da Kuzeydoğu Balkanlar, Makedonya ve Dobruca'daki Müslüman halklar buralardan sürüldüğünde pek çok mülteci İstanbul'a yerleşti.[38]

Yani, devletin bu dönemde yaşadığı nüfus artışı ve ayrıca bu artışa ek olarak kaybedilen topraklardaki vatandaşların Osmanlı topraklarına özellikle de İstanbul gibi şehirlere göç etmesi, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'nın kentleşme oranını arttırmıştır. Bu anlamda, kentte hem nüfus anlamında hem de planlama anlamında değişikliklerin olması gerekliliği doğmuştur. Bu ve daha önce bahsi geçen nedenlerden dolayı da on

[36] Daha detaylı bilgi için bknz. Zeynep Çelik, 2017, *19.Yüzyılda Değişen Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
[37] Kemal H.Karpat, 2010, *Osmanlı Nüfusu*, ss.213-222. Ayrıca bkz. Yunus Koç, 2005, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi"*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8-16, ss.171-199.
[38] Kemal H.Karpat, 2010, *Osmanlı Nüfusu,* s.216.

dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti kent yapılanması adına dönemin farklı zamanlarında çeşitli uygulamaları hayata geçirmeye çalışmıştır.

İstanbul'u planlı bir şehir haline getirebilmek için ilk girişim 1836-1837 yılları arasında Helmuth von Moltke tarafından gerçekleştirilmiştir. Osman N.Ergin'in aktarığına göre, Sultan Mahmud döneminde İstanbul'un ilk haritasını çizen Moltke'nin haritası;

> ... Dersaadet'in bir kıt'a haritası tanzim olunduktan sonra Bab-ı Hümayun'dan Divanyolu'yla Aksaray'a ve oradan da Selvi (Silivri?) ve Mevlevihane kapılarına ve Sultan Bayezid'dan Edirnekapısı'na ve Çarşambapazarı'ndan geçilerek Eğrikapı'ya ve Kadırga Limanı'ndan Yedikule'ye ve dahil-i surda Behçekapısı'ndan bed' ila Eba Eyyüb el-Ensari radiyallahu anhu el-bari hazretlerinin türbe-i şerifeleri civarına...[39]

yukarıda bahsi geçen alanları kapsamaktadır. Bu harita doğrultusunda İstanbul kent yapılanması hakkında bir plan çıkarılmıştır. Bu plandaki kararlar 1839 yılında ilmuhaber haline getirilmiştir.[40] Bu belgeye göre İstanbul'da yeni yapılacak binaların kargir olmasına ve yolların geometrik kurallara uygun şekilde belirli bir plan dahilinde yapılmasına karar verilmiştir. Ergin'in de söylediği gibi;

> ...tanzim ve tesis ve bundan böyle inşa olunacak hane ve buyut hususuna evvelki gibi resmsiz ahşaba düşülmeyerek ... İslam ve reayadan kargir hane inşa etmek isteyenlere birer mahal tefrik ve sokakları vüs'atli ve sonra ilave ve temdid olunabilecek suretiyle tesviye kavaid-i Hendeseye tatbik ve tevfik olunacak [1341] onların arasına hiç kimse ahşab hane yapamamak...[41]

Aynı zamanda çıkmaz yolların yapılmasına izin verilmemiştir.Yine Ergin'den aktarıldığına göre;

> ...dörder zira' vüs'atli yaya kaldırımları yapılarak bargir ve arabaların mürur ve uburlarına on iki zira' meydan bırakılmak ve asla çıkmaz sokak olmamak...işbu iskelelerin bazı mahallerinde ve dahil-i surda dahi icabına göre münasib yerlerde birer meydan bırakılmak...[42]

---

[39] Osman Nuri Ergin, 1995, *Mecelle-i Umur-i Belediyye,* c: 3, s.1241.

[40] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, 1995, *Mecelle-i Umur-i Belediyye,* c:3, ss.1239-1243.

[41] Osman Nuri Ergin, 1995, *a.g.e.*, s.1240.

[42] Osman Nuri Ergin, 1995, *a.g.e.*, s.1241.

Uluengin'in aktardığına göre Tekeli, İlmuhaber'de belirtilen maddelerin hemen hemen hiç uygulamaya konulmadığını belirttiğini aktarmıştır.

1839 yılında çıkarılan ilmuhaber uygulanmamış olsa da, 1848 yılında çıkarılan Ebniye Nizamnamesine esas teşkil etmektedir. Ebniye Nizamnamesinde kamulaştırma, binalara ruhsat verilmesi, yolların ve yapılan inşaatların denetimi, yol ve sokak genişliğine göre yapılacak binaların yüksekliği gibi konulara yer verilmiştir. Ebniye Nizamnamesi iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, daha önce dini inanışa göre verilen bina yükseklik hakkının artık herkese eşit olarak verilmesinin kararlaştırılmasıdır. Tekeli''ye göre; "Tanzimatın milletlerarası eşitlik sağlama ilkesi bu düzenlemelerde de etkisini göstermiştir." [43] İkincisi ise kararlar şehirde çıkan yangınları engellemek veya yangın sonrasında doğabilecek zararları en aza indirgemek üzere planlanmış olup mesela sokaklar araba geçişine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Araba kullanımı yaygın olmadığı için, İstanbul'da kent planlaması yol vs. gibi ulaşım açısından çok gelişmiş değildi. Ancak hem sanayi hem de teknoloji alanında yaşanan gelişimler, modern kentlerde ulaşım konusunun üzerinde daha çok durulması gerekliliğini doğurmuştur. Bu nedenle Nizamname'de alınan kararlar, ilerleyen dönemlerde ulaşım üzerine yapılacak reformlar için bir anlamda zemin oluşturmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi yangınların İstanbul kent planlamasında önemli yerleri vardır. 1856'da çıkan büyük Aksaray yangını sonrasında Storari 1856'dan 1863'e kadar kentin yangından etkilenen yerlerinde çeşitli sokak düzenleme çalışmaları yürütmüştür. Yörüten'in, iddia ettiği gibi; "Daha önce organik dokuya sahip olan Aksaray yangın alanı Storari planı ile ızgara dokulu olacak şekilde düzenlenmiş, daha sonraki yıllarda Tarihi Yarımada'nın çeşitli alanlarında yapılacak düzenlemelerin öncüsü olmuştur."[44] Storari planından sonra ise 1863 yılında yalnızca İstanbul kent planlaması açısından değil aynı

[43] Tekeli, 1985, *a.g.e.,* s.367.

[44] Güneş Yörüten, 2018, " 19.Yüzyılda Düzenlenen İstanbul Tarihi Yarımada'daki Aksaray ve Samatya Yangın Alanlarında Günümüzdeki Kentsel Dokuların İncelenmesi ve Karşılaştırılması", s.16, *Kent Akademisi,* c:11(33), s.11-28

zamanda Devlet'in bütün şehirlerini kapsayan kararlarıyla Turuk ve Ebniye Nizamnamasi çıkarılmıştır.

Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'ne göre artık yapılacak inşaatlar için hükümetin onayına sunulma ve "menfaat-i umumiye" açısından değerlendirme şartı getirilmiştir. [45]Aynı zamanda, bu karara ek olarak sokak genişlikleri belirli kurallar çerçevesine yerleştirilmiş ve varolan sokakların bu çerçeveye uyumunun sağlanması gerekliliği kuralı konulmuştur. Yanısıra, sokak tabelaları ve kapı numaraları da mecburi hale getirilmiştir.[46] Bütün yapılan bu çalışmalar İstanbul'un modernleştirilmesi ve alınan kararlar neticesinde eski uygulamaların yerini yenilerinin alması hususuna etki etmiştir. Örneğin, bu tezde çalıştığımız Molla Aşki Mahallesi ile ilgili 1290/1874 yılında hazırlanmış Esas-ı Emlak Defteri'nden elde edilen bilgiler, bütün mahalledeki yapıların yeniden numaralandırıldığını, sokak isimlerinin düzenli bir şekilde not edildiğini göstermektedir. Bu anlamda nizamname doğrultusunda alınan kararlar 1874 yılında uygulamada olduğunu göstermektedir. Defter, mahalledeki sokak genişlikleriyle ilgili herhangi bir bilgi içermemektedir. Ancak mahalledeki yapıların malzemesinden de bahsedilen defter, mahallede 209 yapının, buna hane ve dükkanlarda dahil olmak üzere, ahşap olduğu, yalnızca 2 yapının kagir olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Yani inşaatta kullanılacak malzemeler hususunda mahallede yeterli yeniliğin henüz hayata geçirilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

İstanbul'un planını etkileyen bir diğer önemli yangın ise *Harik-i kebir* olarak bilinen 1865 Hocapaşa Yangını'dır. Ergin'in aktardığına göre;

> ... 6 Rebiyülāhır 1282/1 Eylül 1865 Çarşamba gecesi Eminönü'nün Hocapaşa Mahallesi'nde çıktı. Oradan batıda Sirkeci'ye, güneybatıda Cağaloğlu'na ve güneyde Sultanahmet'e doğru ilerledi. Türbe ve Çemberlitaş'ı aşarak Kadırga, Kumkapı ve Nişanca'yı tahrip etti. Dört gün sonra, bu kez de

[45] Çelik'ten aktaran M.Uluengin, 2005, *a.g.e.,* s.366.
[46] İlhan Tekeli, 1994, *The Development of the İstanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning,* s.26. İstanbul: Kent Basımevi.

> Gedikpaşa'da başlayan bir yangın Beyazıt'ın güney kesimini yakacak ve yangın alanını daha da genişletecekti.[47]

İstanbul'un diğer bölgelerinde olduğu gibi, Hocapaşa'daki yapıların da çoğunluğu ahşap malzemeden yapılmıştır ve dar-çıkmaz sokak yapısı, yangın söndürme faaliyetlerinin yeterli seviyede gerçekleştirilememesi gibi sebeplerden dolayı, Hocapaşa Yangını farklı kollardan çok büyük bir alanı tahrip etmiştir. Öyle ki, Osman Nuri Ergin, bu yangınlardan 1865'deki yangında yani sekizincisinde 3000 binanın yandığını aktarmıştır. [48] Bu veriye bakarak da tahribatın ne denli büyük bir alanı yok ettiğini söyleyebiliriz.

Aynı zamanda yangının büyümesinin nedeni olarak binaların inşa malzemesi ve şehirdeki sokak yapısı gösterilmiştir..Gürses Söğüt'e göre; "...mimarinin zorunlu kıldığı güvenlikli inşaat yöntemleri, sigortacılık, modern itfaiye örgütünün kurulması ve yoğun şehir dokusunun ulaşım sorunlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan yol genişletmeleri gibi modern araçlar geliştirilmiştir."[49] Hocapaşa Yangını'nın etkilediği alanda yapılan bütün bu değişiklikler büyük ölçüde 1865 yılında kurulan Islahat-ı Turuk Komisyonu ve Harik Komisyonu tarafından yürütülmüştür. Harik Komisyonu arsaların dağıtımı gibi hukuki işlemlerle ilgilenmiştir. Ancak Islahat-ı Turuk Komisyonu çeşitli konularla ilgili kararlar almıştır.

Komisyon'un talimatnamesi, sokak yapılanmaları hakkında "Ergin'in aktardığı gibi... ticarethane civarına kadar açılacak caddeler yirmişer arşın arzında ... demir kapılar ve yanlarına parmaklık yaptırılması..." [50] şeklinde maddeler içermektedir. Bu maddeler doğrultusunda Hocapaşa, Demirkapı ve Kumkapı taraflarında bulunan caddeler ve

---

[47] Osman Nuri Ergin, 1938, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, Cilt 3, s.1224-1225' den aktaran: Uğur Tanyeli, *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*'dan "Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik", 2004, s. 505.

[48] Osman Nuri Ergin,1938, *İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri*, s.40, İstanbul: İstanbul Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi.

[49] Sibel Gürses Söğüt, 2015, "Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları", s.74, *Toplumsal Tarih,* 263.

[50] Osman Nuri Ergin, 1938, *a.g.e.,* s.944.

sokaklar yenilenmiş ve boyutlarına göre üç sınıfa ayrılmıştır.[51] Aynı zamanda talimatname kargir yapılar hakkında da maddeler içermektedir.[52] Kargir yapılar üzerine de kalınlıkları vs. gibi konular hakkında birçok madde yayınlanmıştır.[53] Hocapaşa'nın yeniden inşası üzerine 1866, 1868 ve 1869 yıllarında olmak üzere üç rapor hazırlanmıştır. Komisyonun aldığı kararlar doğrultusunda pekçok ana cadde açılmış, şehre kanalizasyon boruları ve yollara parke taşı döşenmiştir. Bunlara ek olarak tuğla ve çimentodan alınan vergiler kaldırılarak, ucuz tuğla satışına başlanmış ve bu sayede kargir yapıya teşvik arttırılmaya çalışılmıştır.[54]

Bahsi geçen düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere on dokuzuncu yüzyıl İstanbul kent planlaması için bu zamana kadar alınan kararlar merkezi yönetim tarafından alınmıştır. Ancak bu durum 16 Ağustos 1854 tarihinde yayınlanan tebliğ ile İstanbul'da Şehremaneti'nin kurulmasıyla değişmiştir. İmparatorluğun ilk belediye yönetimi olan bu kuruluş zaman içerisinde başarısızlıkla son bulsa da İstanbul kent planlaması açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

Şehir yönetimi, günlük hizmetler ve İstanbul'un modernleştirilmesi artık Şehremanetine bırakılmıştır. Ancak, Haziran 1854 yılında Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye tarafından yayınlanan nizamname Şehremaneti'nin bağımsız bir kuruluş değil, Meclis-i Vala'ya bağlı bir kuruluş olduğunu göstermektedir. [55] Ortaylı'ya göre; "Emanetin üst organı gerçekte daha da çoktu; vergi koymak ve toplamak için Maliye Nezaretine, güvenlik işleri için Zabtiye Nezaretine, esnafın teftişi ve fiyat kontrolu gibi konular için Ticaret

[51] Osman Nuri Ergin, 1938, *a.g.e.,* s. 949, "Hocapaşa ve Demirkapı ve Kumkapı Taraflarında dört yüz elli bin zirāʿ miktarı küşad olunan tarīklerin ... büyük caddelerin birinci takımı yirmi beş ve ikinci takımı yirmişer ve orta caddenin bir takımı on beşer ve diğer takımı dahi onar ve yan sokakları dahi sekizer arşın olmak üzere tevsīʿ edilmiştir."
[52] Osman Nuri Ergin, 1938, *a.g.e.,* s.962, "Halkı kārgir inşaata teşvik için ittihaz olunan tedābir ve ale'l-husus malzeme-i inşa'iyye ile tezkire remnin afvı gibi teşkivat ise başkaca calib-i dikkattir."
[53] Osman Nuri Ergin, 1938, *a.g.e.,* s.939.
[54] Uluengin ve Turan, 2005, *a.g.e.*, s.368.
[55] İlber Ortaylı, 2017, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri,* ss.134-135, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Nezaretine başvurulacaktı."[56] Şehir düzenlemesi işlerinin devlet işlerinden ayrılması ve tek bir kuruluş altında toplanması amacıyla kurulan Şehremaneti'ne yüklenen geniş yelpazedeki görevler, örgüte verilen az yetkiler nedeniyle bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. [57]Ortaylı'dan aktarıldığına göre;

> Şehremaneti; şehirde zaruri ihtiyaç maddelerinin sağlanmasına ve bulundurulmasına dikkat edecek, narh koyacak ve uygulatacak, yol ve kaldırım yaptırıp onaracak temizlik işlerini, esnafın kontrolünü üstelenecekti. ... Maliyeye ait olan vergi ve resimleri toplatıp hazineye teslim edecekti. Babıali, Şehremanetine eski kaadıların ve ihtisab nazırlarının görevini yüklemişti.[58]

Ortaylı'nın örgüt için belirttiği görevlerin yanısıra, alıncak önemli kararlar ve nizamnameler Babıali'ye sunulduktan ve merkezden onay alındıktan sonra yürürlüğe giriyordu ki bu durumda aslında örgütün işlerinin yavaşlamasına neden oluyor ve dolaylı olarak hızlı bir karar mekanizmasının olmaması da örgütü başarısızlığa götürüyordu.

Şehremaneti'nden sonraki süreçte 1855'de Osmanlı uyruklu yabancı dil bilen ve Avrupa görmüş müslümanlarla ve gayrimüslimlerle, İstanbul'daki tanınmış kişilerin oluşturduğu yeni bir komisyon kurulmuştur. İntizam-ı Şehir Komisyonu olarak bilinen bu komisyon, cadde ve sokak düzenlemesi, temizlik, aydınlatma gibi hizmetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştu. Komisyon belirli bir zaman sonra Ticaret Nezareti'ne nakledilmiştir. Ancak dağılmadan önce 1857 yılında, merkezi yönetime İstanbul'da modern belediye hizmeti sunulmasına yönelik çeşitli öneriler sunmuşlardır. Beledi hizmetlerin yanısıra belediye hizmetleri için İstanbul sınırları içerisinde yer alacak on dört belediye dairesi önerisi sunmuştur. Bu nizamname 1857'de kabul edilmiş, İstanbul on dört belediye dairesine ayrılmıştır. On dört belediyenin içlerinden yalnızca "Altıncı Daire-yi Belediyye" olarak bilinen Beyoğlu-Galata bölgesini kontrol eden belediye dışında diğerleri ciddi bir örgütlenme gösterememişlerdir. Altıncı Daire-yi Belediye doğrudan sadarete bağlanmıştır. Yarı bağımsız yönetimi ve özel mali kaynakları olan kuruluşla merkezi yönetim adeta İstanbul içerisinde numune bir semt oluşturmaya

[56] İlber Ortaylı, 2017, *a.g.e.,* s.136.
[57] İlber Ortaylı, 2017, *a.g.e*., ss. 136-140.
[58] İlber Ortaylı,2017, *a.g.e*., s. 136.

çalışmıştır. 1877 yılında yayınlanan "Dersaadet Belediye Kanunu" ile Altıncı Daire-yi Belediyye'nin ayrıcalıklı durumları kaldırılıp, diğer belediyelerle aynı duruma getirilmesine karar verilmiştir. 1878 tarihinden itibaren ise İstanbul Şehremaneti'nin yirmi dairesinden biri haline getirilmiştir. [59]

Şehremaneti'nin olduğu dönemde, kurulmak istenen belediyeler mali sebeplerden ötürü kurulamadığını belirtmiştik. Bu nedenle, şehirde kurulan 6 belediyenin dışında kalan alanlarda idare ihtisab kolları tarafından devam ettirilmektedir. Bu tezde incelenen Molla Aşki Mahallesi ise, 1880 yılına kadar Balat koluna bağlı şekilde idare edilmektedir. Ancak, mahallenin idaresi 1880 yılında 2. Daire Daire-yi Belediyye'ye yani Fatih Belediyesi'ne bağlanmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse, bahsedilen hususlar Tanzimat sonrası kent planlamasında alınan kararların yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Bu anlamda bakıldığında, Tarkan Oktay bu dönemi "beledi uygulamalar" ve "kurumsal gelişim" çerçevelerinde birinci dönem; 1855-1876 "kuruluş" yani 1855'de Şehremaneti, 1858'de Altıncı Daire-yi Belediye'nin kurulması ile başlayan dönem, ikinci dönem 1877-1908 yani I.Meşrutiyet dönemini "durgun gelişme" olarak tanımladığı, belediyeler bakımından sınırlı gelişmenin söz konusu olduğu "Vilayet Belediye Kanunu ve Dersaadet Belediye Kanunu"nun çıkartıldığı dönem ve son olarak Dersaadet belediye Kanunu'nun uygulamaya konulduğu, yirmi belediye dairesi ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin açılması ile başlayan, 1908-1922 yıllarında II.Meşrutiyet'in ilanından sonraki gelişmeleri kapsayan " kurumsallaşma" dönemi olmak üzere toplamda üç döneme ayırmıştır.[60] Bu anlamda kent planlaması hakkında detaylı bilgiye ulaşmak için, yalnızca bir döneme bakılmamalı, bahsi geçen dönemlerin hepsi bir araya getirilerek inceleme yapılmalıdır. Ancak bu yazıda, tez konusu gereği yalnızca 1878 yılına kadar olan dönem incelemeye alınmıştır. Ayrıca, kent planlamasının derinlemesine anlaşılması için muhakkak mahalle yönetimlerinde yaşanan değişimlerin de incelenmesi gerekmektedir. Mahalleler,

[59] İlber Ortaylı, 2017, *a.g.e*., ss.141-159.
[60] Tarkan Oktay, 2005, "Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, ss.257-258, 3, 6.

kentleri oluşturan en küçük idari birimler olarak kabul edildiklerinden kent reformlarından doğrudan etkilenen alanlar arasında ilk sıradadırlar.

2.3. Mahalle Yönetimleri, Hizmet ve İşleyişi Üzerine

Yukarıda anlatılan planlama süreçlerinin somut yansımaları mahallelerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, cadde-sokak düzenlemeleri, kagir yapıya destek, kapı numaraları, vergilendirme sistemleri gibi konuları mahallelerden takip edebilmekteyiz. Bu çalışmada mahalle; ibadethaneden, meydandan, evlerden ve birkaç dükkandan oluşan birbirinden sorumlu kişilerin oturduğu ve bazı durumlarda dini, etnik, sosyo-ekonomik, ya da hemşehri yoğunlaşmalarının da görüldüğü Osmanlı şehirlerinin en merkezi birimlerinden biri olarak tanımlanıp kabul edilecektir. [61] Mahalle, Osmanlı kentini ve toplumunu anlamaya yönelik olarak ele alındığında toplumun sosyal yapısı ve dağılımı hakkında bilgiler edinebileceğimiz sınırları esnek bir olgu halindeyken, Tanzimat sonrası dönemde kent coğrafyasındaki yeri daha çok idari tanımıyla belirginleşen bir üniteye dönüşmüştür denebilir. Nitekim İlber Ortaylı, "Köy ve mahalle; iktisadi mali, idari yönden kendi içinde kapalı bir üniteydi." [62] diyerek mahallenin imam-muhtar tarafından kontrolü sağlanan, çoğunlukla aynı kökenden gelen insanların bir arada yaşadığı homojen bir ünite olduğu fikrine yakın bir duruş sergilemiştir.

Adalet B. Alada'nın ifadesiyle, "Mahalle idari, beledi ve toplumsal bir şehir kesiti olmaktan öte, Osmanlı sosyal hayatında bir merkez olma niteliğine sahiptir. Kendisi bütünü oluşturan parçalardan biri olduğu kadar aynı zamanda o bütünü tek başına ifade edebilecek özellikleri de haizdir."[63] Bu nedenle Osmanlı mahallesinin yönetimsel işleyişine ve sosyal hayatına bakarak, bütün Osmanlı kurumsal ilişkileri ve sosyal hayatı hakkında bilgi elde edebilmek mümkündür. Nitekim Osman Nuri Ergin de " ...Osmanlı

[61] Mahalle tanımları, tartışmaları ve tercih edilen tanım için bkz. Yunus Uğur, 2014, "The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries" , ss. 45- 63, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
[62] İlber Ortaylı, 2018, *a.g.e.,* s.107.
[63] Adalet Bayramoğlu Alada, 2008, *Osmanlı Şehrinde Mahalle,* s.150, İstanbul: Sümer Kitabevi.

idaresinde mülki, beledi ve adli teşkilatın ilk basamağını mahalleler teşkil eder." [64] diyerek merkezi yönetim ve mahalli idarelerin birbirleriyle olan ilişkisini tekrar belirtmiştir.

Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle yapısına bakıldığında henüz sınıf ve statü farkının mahalle dokusunu şekillendirmediği fiziksel bir mekan olan mahalleyi, Ortaylı "Orada dinsel farklılık hariç, imparatorluğun her sınıf ve bölgesinden insanlar, belirli kurallar ve etiket çerçevesinde birlikte yaşarlardı." [65] şeklinde açıklamıştır. Osmanlı şehirlerinde mahalleler örgütlenmelerinde din ve etnik köken kimliklerin korunması gibi sebeplerle belirleyici olmaktadır. Ancak yine de farklı dine mensup insanların yaşadığı mahallelerde görülmektedir. Bu durumda Osmanlı şehirlerinde müslüman mahallesi, gayri müslim mahallesi ve birlikte yaşanan mahalleler olmak üzere üç farklı tip mahalleden söz edilebilir. [66] Özer Ergenç'in de belirttiği gibi Osmanlı mahalle örgütlenmesi birbirinden ayrı cemaatler halinde değildir. [67] Mahallelerde ki inanç birliğinin yanısıra, bazı mahallelerde mesleki gruplaşmalarda görülmektedir. Ancak bu durum genel olarak mahallelerin bütünüyle kıyaslandığında farklı meslek gruplarının beraberliklerinin söz konusu olduğu mahallelere göre oldukça sınırlıdır. Yunus Uğur ise, hiçbir mahallede tek tip bir iş kolunun bulunmadığını, birçok mahallenin imam, müezzin, berber, manav, kasap gibi yaygın mesleklerden ve tütüncü, eğerci, çarıkçı, bozacı gibi daha az görülen mesleklerin karmasından oluştuğunu söylemektedir. Ancak bu ayrımı yaparken, mahallenin konumunun merkezi olup olmamasının da göz önünde bulundurulması gereken bir husus olduğunu belirtmektedir.[68] Her iki durumda da bu mahallelerde bir statü farklılığından söz etmek mümkün değildir.

[64] Ergin'den aktaran Alada, 2008, *a.g.e.*, s. 113.
[65] ilber Ortaylı, 1979, *Türkiye İdare Tarihi,* s.218, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
[66] Musa Şahin ve Esra Işık, 2011, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.222. sy:30, ss.221-229.
[67] Özer Ergenç, 1984,"Osmanlı Şehrindeki "Mahalle" nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları,* ss.70-72.
[68] Yunus Uğur, 2014, "The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries" s. 287-288.

Mahallenin merkezi yönetimin en küçük birimi olduğu düşünüldüğünde, kurumsallaşma anlamında klasik dönemden moderne adapte olmaya çalışılan dönemde bile mahallelerin merkezi yönetime bağlılıkları devam etmiştir. Ancak mahallelerdeki kontrol mekanizmalarının değiştiği görülmektedir. Osmanlı şehirlerinde Tanzimat'a kadar, günümüzde belediyelere ait olan kent düzeni ve işleyişi gibi konular kadıların görev tanımları arasında bulunmuştur. Kent yapılanmasındaki modern girişimlerle beraber kadılardan mahalle idareleri üzerinde olan yetkileri geri alınmıştır. Bu süreçten sonra kadılık kurumunun yerini ilk olarak 1826'daki reformlarla muhtar ve ihtiyar heyetinin seçilmesi kararlaştırılmış ve bunun sonucunda İstanbul'da 1829 yılında muhtarlık teşkilatı ilk faaliyetlerine başlamıştır. 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile muhtarların görev onaylama yetkisi merkezden alınıp valiliklere verilmiş ve muhtarlıkların kurumsallaştırılması da yine bu sene içerisinde gerçekleşmiştir.

2.3.1. Kadıların Mahalle İdaresi ile İlgili Görevleri

Bir önceki kısımda da söylenildiği gibi Tanzimat'a kadar Osmanlı şehirlerindeki mahalle yönetimlerinden kadılar ve imamlar-din adamları sorumluydu. Kavruk'un ifadesiyle, "Tanzimattan önce devlet, kentlerin belediye hizmetlerini hemen hemen hiç üstlenmemiştir. Uygulamada kent yönetiminin en önemli sorumlusu olan kadı, merkezi bürokrasinin bir üyesi olmasına rağmen, kent hizmetleri kadının denetiminde vakıflar, loncalar ve mahalle teşkilatı gibi yarı özerk mahalli teşekküller vasıtasıyla yürütmekteydi." [69]Bu anlamda kadılar yalnızca şer'i ve idari konularla ilgilenmiyordu, aynı zamanda sorumlu oldukları bölgelerdeki temizlik, imar işlerinin denetimi, yol ve kaldırım yapımı gibi işlerden de sorumluydular. Yani kadılar sorumlu oldukları bölgenin hem idari hem de yerel işleriyle ilgilenmişlerdir. [70]Bu bölümde kadıların idari

[69] Hikmet Kavruk, 2018, *Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi,* s.112, Nobel Akademik Yayıncılık.
[70] Detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, 2016, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı,* İstanbul: Kronik Kitap.

sorumluluklarından ziyade yerel yönetim düzeyinde yapmaları gerekenlerden kısaca bahsedilecektir.

Kadıların sorumlulukları, ilgilendikleri bölgenin ihtiyaçlarına göre değişiklik göstermektedir yani belirli konular dışında tektip kurallar dizisinden söz etmek mümkün değildir. Görevleri bölgenin ihtiyacına ve döneme göre şekillenmektedir. Bahsi geçen görevleri mahallelerde bizzat değil yardımcıları veya kimi zamanda vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirmektedirler. Bu, köylerde çoğu zaman yeniçeriler aracılığıyla olurken, birçok bölgede ise kadıları mahalle imamları temsil ederek, mahallenin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Şentop'un da belirttiği gibi, "Kadıların bizzat veya yardımcıları vasıtasıyla ifa ettiği görevler, mahallin zaruri ihtiyaçlarıyla ilgili hususlara dairdir. Mahallin temizliği işi bunlardan biridir. Toplanan çöplerin nereye atılacağı, umuma ait olan mahallerin nasıl ve ne zaman temizleneceği gibi...evlerin etrafına çöp dökülmesi men edilmiştir..."[71] Aynı zamanda kadılar imar denetimiyle de ilgilenmişlerdir. Örneğin, şehir içindeki yüksek yapılan binaların denetimi gibi konularla da kadıların imar konusundaki yardımcıları olan mimarbaşı ilgilenmiştir. Bu durumda, yardımcılar mahalle içerisindeki durumdan kadıyı haberdar edip, yapılacak uygulamalar hususunda onun onayını aldıktan sonra işlerine devam etmekteydi. Aynı zamanda yol ve kaldırım yapımı, şehre su getirilmesi gibi beledi hususlarda da kadıları şehir içerisinde vakıflar temsil etmekteydi.

2.3.2. Mahallelerde İmamların Konumu

Mahallelerde camileri bir toplumsal merkez olarak düşündüğümüzde, cami imamlarını da mahallenin temsilcisi olarak düşünmek yanlış olmaz. Gayrimüslim mahallelerinde ise imamın mahalle konusundaki vazifelerini kocabaşı ve papazlar yapmaktaydı. Kadıların mahallelerdeki temsilcileri olan imamlar yalnızca namaz kıldırmakla kalmayıp nikah, sünnet, boşanma ve ölüm kayıtlarını tutma gibi sorumlulukları da haiz olmuşlardır. Mahalle imamları bu görevlerinin yanısıra vergi dağıtımı, mahalle temizliği, güvenliği ve

[71] Mustafa Şentop, 2005, "Osmanlı Yerel Yönetiminde Kadılık", Vecdi Akyüz (ed.) İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler, s.284, 1-2, İstanbul: İlke Yayınları.

düzeninden de sorumluydular. Yani imamlar, mahalle halkının merkezi yönetime karşı sorumluluklarını yerine getirmesini sağlayan aracı bir birim olarak da düşünülebilir.[72] Mahalle imamları maaşlarını cami vakfından alıp padişah beratıyla teyin edilirlerdi. İmamların görevlerinin tümünün toplumsal düzen içerisinde önemi olsa da aslında vergi hesaplamaları ve tahsilatı konusu içlerinden en önemlisi olarak geçebilir. Çünkü burada tutulan kayıtlar sonraki dönemler için mahalle bazında bilgiler elde edilebilmesini sağlamaktadır.

Kadıların mahalli idarelerdeki görevleri yalnızca adli düzeni sağlamakla kalmayıp, mimarbaşı, papaz, kocabaşı ve imam gibi yardımcılarla sosyal düzeni de sağlamaktır. İmamlar doğrudan merkez tarafından atandığı ya da onaylandığı için aslında görevlerinin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Kadı yardımcılarının bu dönemde mahalleleri içerisinde tuttuğu doğum-vefat, nikah, vergi gibi hususların kayıtları günümüzde mahalleler konusunda akıllarda bir fikir oluşturması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, mahalli idareler bazında yapılan uygulamaların tek tip olmadığı bölgeye ve zamana göre değişiklik gösterdiği düşünüldüğünde, aslında beledi hizmetler bazında kadıların görevlerinin de değişiklik gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

2.3.3. Mahalli İdarelerde Muhtarlık Kurumu

Mahmudiye reformlarıyla mahallelerin yönetim yapısı tamamen değişerek kadıların beledi hizmetlerdeki görevleri ellerinden alınmıştır. Ancak bu değişiklik imamların mahalle bazında belirli görevlerinde herhangi bir değişime sebebiyet vermemiştir. 1826'da Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra, şehir güvenliğinde ve düzenininde doğan boşluktan dolayı yeni bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu alandaki otorite boşluğunun doldurulması adına kent hizmetleri için belediyeler kurulmaya başlanmıştır. Belediyelerin kurulmasıyla birlikte de mahallelerdeki kontrolu sağlamak adına muhtarlık kurumları doğmuştur. Bu dönemden sonra her mahalleye *evvel* ve *sani* olmak üzere iki

[72] Hikmet Kavruk, *a.g.e.* 2018, s.113. Ayrıca bkz. Cem Behar, 2014, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) : Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi,* ss.113-122, İstanbul: YKY.

muhtar atanmıştır. Artık mahalle yönetiminde muhtarlar imamlara göre daha yetkili bir konuma gelmiştir. [73]

Mahalle muhtarlıkları ilk olarak 1829 yılında başkent İstanbul'da kurulmuş daha sonra ise ülke geneline yayılmıştır. [74] Aslında Çadırcı'nın aktardığına göre İstanbul haricinde ilk muhtarlık teşkilatının 1833 yılında Kastamonu sancağında kurulduğu bilinmektedir. [75]Mahalleleri Anadolu'da köyler temsil ettiğinden aynı düzen ilerleyen dönemlerde Anadolu'da da yürütülmüştür. Bu anlamda muhtarlar, imamların yaptıkları temel görevleri üstlenmişlerdir. 1833 tarihinden itibaren muhtarların temel görevleri aşağıdaki gibi şekillenmiştir:

- Mahallenin asayişini sağlamak,
- Mahalleden başka bir şehir veya köye gitmek isteyenlere mühürlü pusula (mürur tezkeresi) vermek,
- Mahalledeki doğum, nikah olaylarını ve yeni taşınanları mahalle defterine kaydetmek ve ölenleri, başka bir yere taşınanları defterden silerek mahalledeki hareketliliği günlük Defter Nazırına bildirmek,
- Mahallenin gelir ve giderlerini gösteren hesap defteri tutarak, vergilerin paylaştırılması ve toplanmasına yardımcı olmak, gerek duyulduğunda ise meclis-i şer'e katılmak.[76]

Muhtarlık kurumu 1831 yılında yapılan nüfus sayımından itibaren Ceride Nezaretine bağlı olan Defter Nazırlarına bağlıdırlar. Tanzimat'a kadar mütesellim tarafından denetlenen muhtarlar, sonrasında muhassıllar ve zaptiye amirleri tarafından

[73] Cem Behar, 2014, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) : Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi,* İstanbul, , s.132.
[74] Detaylı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* sy:14, ss.11-30.
[75] Musa Çadırcı, 2007, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", ss.412-414*Belleten,* c: XXXIV, sy: 135. ss.409-420.
[76] Musa Çadırcı, 2007, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", ss.412-414.

denetlenmeye başlanmış ve 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile muhtarların görev onaylama yetkileri valilere verilmiştir. [77]

Daha önce de belirtildiği gibi 1864 Nizamnamesine göre şehirlerde en az 50 hane bir mahalle olarak kabul edilmektedir. Ancak 1871 tarihli Osmanlı vilayet kanununda asgari 50 haneden oluşan yerleşim birimi mahalle olarak tanımlanmıştır. 1864 Nizamnamesine göre mahallelerde imam, papaz, haham gibi dini liderler muhtarların yardımcısı konumunda olan ihtiyar heyetinin üyeleri olarak kabul edilmiştir. Muhtar ve ihtiyar heyetinin ise görev süresi 1 yıl olarak kabul edilmiştir.

İkinci meşrutiyetle beraber muhtarlardan mahallenin asayiş ve güvenliğinin sağlanması ile ilgili olan görevleri elinden alınmıştır. Ancak bunun yasal olarak alınması 1913'de çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayet kanunu ile olmuştur. Bu kanun ile birlikte muhtarların mahalle düzeyinde gerçekleştirdikleri işlerin çoğu ellerinden alınmış olsa da muhtarlıklar Cumhuriyet'in ilanından sonra 1934 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.[78]

Kısaca, Osmanlı yerel yönetiminde mahalle yönetiminden ilk dönemlerde kadılar sorumludur. Bu anlamda kadılar yalnızca adli işlerden değil beledi hizmetler olarak adlandırılan kaldırım ve yol düzenlemeleri, vergi kayıtları, asayiş ve düzenin sağlanması, imar düzenlemeleri gibi işlerden de sorumludurlar. Ancak mahalli işleri imam, papaz vs. dini liderler ve imar işlerini mimarbaşı gibi yardımcılarla yürütmektedirler. Yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte kadıların da mahalli düzeydeki yetkilerine son verilek, bu alandaki boşluk bir süre padişah tarafından atanan imamlarla sağlanmıştır. Ancak imamların yetersiz kalması ve kent yapılanmasında modern düzene geçilme çalışmalarıyla açılan belediyelerden sonra muhtarlık kurumları mahallelerdeki yönetimi ele almıştır. Mahalli bazda yapılan işler kadılık ve imamların yönetim döneminde mahallenin ihtiyacına göre şekillenirken, muhtarlıkların kurulmasıyla sistematik bir

[77] Vedat Yılmaz ve Mehmet Mecek, 2019, "Türkiye'de Mahalle Yönetimlerinin Tarihsel Gelişimi ve Hukuki Statüsü", s.777, *İdealkent,* c:10, 27.
[78] Yılmaz ve Mecek,2019, *a.g.e.,* s.778.

düzen oturtulmaya çalışılmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde muhtarlıkların görevlerinde de düzenlemelere gidildiği görülmektedir.

Molla Aşki Mahallesi özelinde mahallelerdeki imam ya da muhtarların konumuyla ilgili incelemelerde bulunduğumuzda, mahallenin yönetimiyle ilgili defterden herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak defterden mahallede imam ve müezzin ile ilgili en azından yaşadıkları mülk ile ilgili bilgilere ulaşılabiliyorken, muhtar ya da ihtiyar heyetiyle ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.4. Osmanlı Mahallelerinin Fiziki ve Sosyal Yapısı Üzerine

2.4.1. Mahallerin İsimlendirilmesi

Bu tezde çalıştığımız Molla Aşki Mahallesi için önemli bir meselede mahallenin isminin nereden geldiğidir. Literatür açısından baktığımızda da mahalle çalışmalarında, isimlendirilme konusu bir alt başlık olarak incelenmiştir. Çünkü, Osmanlı şehirlerinde ya da İstanbul'da mahalle isimlerinin kökenleri bizim için önemlidir. Mahalle isimlendirilmesi konusu aslında çoğu zaman mahallenin demografik özellikleriyle ilgilidir. Bu isimler çoğu zaman mahalledeki belirgin yapıtaşları hakkında bilgiler de içerir. Bu yüzden bu isimler bir mahalle çalışılmaya başlanılmadan önce, çalışılacak mahalleyi daha iyi anlayıp belki de tarihiyle ilgili bilgiler elde edebilmek adına araştırılması gereken bir husustur. Bu nedenle mahallenin fiziki ve sosyal yapısını anlayabilmek için öncelikle mahallelerin isimlendirilmesi hususundan bahsedilecektir.

Tuncer Baykara'dan aktarıldığına göre mahallelerin isimlendirilmesi hususunda 3 ana unsur bulunmaktadır. Öncelikle her mahallede bulunan ibadethaneler, örneğin Müslüman mahallelerindeki cami veya mescitler mahalle isimlendirilmesi konusunda önceliklidir. Böyle mahalleler genellikle ya caminin ismi ya da caminin baniinin ya da banilerinin isimleriyle anılmaktadır ki İstanbul özelinde bu şekilde isimlendirilen mahallelere sıklıkla rastlanmaktadır. İkinci olarak daha önce de belirtildiği gibi kimi zamanda bölgede yaşayan aynı meslek grubundan kişilerin bir arada yaşadığı mahalleler de genellikle meslek adlarıyla anılmaktadır. Üçüncü ve son olarak ise kimi zamanda

Aksaray mahallesi gibi, mahalle sakinlerinin göç edip geldiği yerler göz önüne alınarak isimlendirilmişlerdir. [79] Aynı zamanda, bunlara ek olarak, Alada'nın çeşitli şehir tarihi çalışmalarından elde ettiği veriler doğrultusunda, 1133 mahalle üzerinden yaptığı çalışmada 1033 mahallelenin isimlendirilmesini çeşitli kategorilere göre tasnif etmiştir. Çalışmasına göre, İstanbul'da bulunan 262 mahalleden 5 tanesinin kaynağını tespit edememiştir. Bu nedenle 257 mahalle üzerinden düşünülecek olursa, söz konusu mahallelerin, %19.4'ünün kişi adından, %76.2'sinin mescid, imaret, cami gibi yapılardan, %0.77'sinin halkın daha önce yerleşik olduğu yer adlarından, %3.5'unun ise esnaf, Pazar isimlerinden aldığını belirtmiştir. [80]

Bu tezde çalışılan Molla Aşki Mahallesi de Alada'nın çalışmasına göre %19.4'lük kısıma girmektedir. Aynı zamanda, Balat sırtlarında bulunan mahallede banisinin Molla Aşki olduğu bilinen kendi ismiyle bir cami de bulunmaktadır. Yani on altıncı yüzyıl şairlerinden olan Molla Aşki'nin ismi hem mahalleye hem de mahalle camisine verilmiştir.

2.4.2. Mahallelerin Fiziki Yapısı

Mahalle sınırlarının belirlenmesi, yangınların şehirde bıraktığı tahribat nedeniyle alınan sokak, bina düzenlemelerine dair kararlar, kargir yapılanmanın desteklenmesi amacıyla yapılanların etkileri genel olarak İstanbul mahallelerinin tümüyle ilgilidir. Öyle ki on dokuzuncu hatta yirminci yüzyıla kadar mahalle sınırları keskin hatlarla belirlenmemiştir. Kimi zaman bahçe ve bostanlarla, kimi zamanda belirgin yapılarla birbirlerinden ayrılmışlardır. Molla Aşki mahallesi'nde de bu durum diğer mahallelerden farklı değildir. Örneğin bir mülkün arazisinden bahsedilirken, yanındaki falan çeşme, falan hane gibi spesifik aidiyetlikler belirtilerek yapılar birbirlerinden ayrılmıştır. Molla Aşki özelinde mahalle sınırları ile ilgili spesifik bir bilgi bulunmadığı içinde, Molla Aşki'nin genel sınırlarının da Aru'nun söylediği gibi belirgin yapılarla ayrıldığını söylebiliriz. Bu durum kent yapılanmasındaki modernleşme hareketleri başlayana kadar

[79] Hikmet Kavruk, 2018, *a.g.e.*, s.72.
[80] Adalet Bayramoğlu Alada, 2016, *a.g.e.,* ss.136-139.

bu şekilde devam etmiştir.[81] Ancak bu dönemden sonra iskan vs. gibi sebeplerden dolayı mahalle sınırları belirlenmiştir. Yine de ne önceki ne de sonraki dönemde genellikle mahalle sınırlarının olması insanları etkileyen bir durum olmamıştır. Yalnız modern belediyecilik ve muhtarlık kurumları bazında bakıldığında insanların bazı idari işlerini halletmeleri açısından bu sınırlar önem arz etmektedir.

Mahalleler kabaca hanelerin yanısıra ibadethane, meydan ve birkaç dükkandan oluşmaktadırlar. Mahalleler yapısal anlamda bu şekilde özetlenebilir, ancak günümüzde genellikle plansız yapılaşmaların olduğu alanlarda görülen çıkmaz sokakların, Osmanlı kentlerinin karakteristik özelliklerinden olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum on dokuzuncu yüzyılda kent yapılanması nedeniyle yapılan planlarda özellikle yangın vs. gibi sebeplerden dolayı düzeltilmeye çalışılmıştır. O dönemde çıkarılan nizamnamelerin hemen hemen hepsinde sokak düzenleriyle ilgili maddeler bulmak mümkündür.

Bunlara ek olarak, Osmanlı mahallelerinde yapılaşmada çoğunlukla ucuz ve kolay erişilebilir ham madde kaynağı olması nedeniyle ahşap tercih edilmiştir. Ancak yine özellikle şehirde büyük tahribat yaratan yangınlar nedeniyle kâgir yapılaşmaya teşvik edilmiş, hatta bu anlamda ham maddeye erişim kolaylığı sağlamak açısından tuğlada indirimlere gidilmiştir. Yine aynı düzenlemelerle önceleri tek ve ya kimi zaman birkaç kattan oluşan ahşap hanelerin yerine yapılması istenen kâgir hanelerin kat yükseklikleri vs. hepsi alınan kararlarla yeniden düzenlenmiştir. Molla Aşki Mahallesi'nde de 209 yapıdan 2 tanesinin kargir olduğunu bilmekteyiz. Bu anlamda aslında mahallede on dokuzuncu yüzyıl uygulamalarının yavaş yavaş hayata geçirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kavruk'unda ifadesiyle, mahalleler; "Şu halde mahalle, kent yaşamının fiziksel merkezi olduğu kadar belirli bir millet, lonca ya da tarikatın birimiydi." [82]Bu nedenle mahalle

[81] Kemal Ahmet Aru, 1998, *Türk Kenti,* s.12, İstanbul: Yem Yayınları.
[82] Hikmet Kavruk, 2018, *a.g.e.,* s.76.

sakinleri mahallelerini, gayrimüslimlerin müslümanlardan yüksek binalara sahip olmaması veya camilere çok yakın ev yapılmaması gibi hususlara dikkat ederek düzenleseler de yapılaşma anlamında aslında kendi geleneklerine en uygun yapılaşma biçimlerini benimseyerek mahalleleri oluşturmuşlardır. Aynı şekilde Molla Aşki Mahallesi'nde de ibadethane yakınında gayrimüslim evlerinin bulunmadığını bilmekteyiz. Fakat mahallede bulunan hanelerin kat bilgisine ulaşılamadığı için mahalle yapılaşmasında gayrimüslim- müslüman ayrımının bulunduğunu söylemek çok doğru olmayacaktır. Ancak yeni düzenlemelerle modernleşme adı altında mahallelerde bir tektipleşmeye gidilmeye çalışılmıştır. Günümüz Molla Aşki Mahallesi'nde bahsedilen tektipleşmeyi oldukça net bir şekilde görebilmekteyiz.

2.4.3. Mahallelerin Sosyal Yapısı

Osmanlı geleneksel mahalle yapısında, mahallede yaşayan herkes birbirini tanır. Mahalle sakinleri yaşadıkları mahallenin kültürüyle bireysel bir kimlik kazanır. Bu nedenle mahallenin kimlik oluşumunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Şahin ve Işık'ın ifadesiyle, "Osmanlı'da mahalle içe açık, dışa kapalı yerleşim ve yaşam alanıdır. Bu bağlamda her birey yaşadığı mahallenin kimliğinin somut bir taşıyıcısıdır."[83] Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı İstanbul'unda uzun yıllar mahalleler keskin sınırlarla ayrılmamışlardır. Ancak yine de mahalle sakinlerinin karakterlerinin şekillenmesinde yerel aidiyet, koruma ve dayanışma duygusu oldukça ağır basmıştır. Öyle ki Behar'ın aktardığına göre soyadı kanunu henüz yürürlükte değilken, insanlar "falan mahalleli" olarak resmi kayıtlara geçmişlerdir. [84] Aynı zamanda Turan Açık'da Behar'ın düşüncesini destekler biçimde "Bir kişinin tanımlanma biçimlerinden en önemlisi, onu mahallesi ile anmaktır."[85] demiştir. Aslında mahalleyle özdeşleşen kalıcı bir aidiyet duygusundan bahsedilebilir.

[83] Şahin ve Işık, 2011, *a.g.e.,* s.223.
[84] Cem Behar, 2014, *a.g.e.,* s.24.
[85] Turan Açık, 2014, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden bir Değerlendirme", s.10, *OTAM,* sy.35, ss.1-39.

Bunlara ek olarak, mahalleli arasında bir dayanışma ve sosyal denetim söz konusudur. Bunun en bariz örneği olarak sadaka taşlarını gösterebiliriz. Dilenciliğin önlenmesi ya da en aza indirilmesi amacıyla camilerde herkesin göremeyeceği bir köşede olan sadaka taşları (çukurları), ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacı olan miktarı alarak sıkıntılarını gidermelerini sağlamaktaydı[86]. Aynı mahallede yaşayanlar birbirlerinin maddi durumlarını da bildikleri için, kendi içlerinde kimsenin müşkül duruma düşmemesi ve bu ihtiyaçlarını utanmadan karşılayabilmeleri amacıyla yapılan bu uygulama mahalleli arasındaki dayanışmanın da bir tezahürüdür.

Ayrıca mahalle içerisinde mahalle sakinlerinin birbirlerine kefil olduğu, yani Tahsin Özcan'ın deyimiyle birbirlerinin " salah ve istikamet üzere" olmalarını sağlayan, içlerinde "yaramaz kimesne" bulunmadığını beyan ettikleri durum olan kefalet sistemi de Osmanlı mahallelerinde ki asayiş ve düzeni sağlayan unsurlar arasındadır. Mahallelerde kefilsiz bir şahsın ikametine izin verilmeyip, aynı zamanda mahalle sakinlerinden biri hakkında bir soruşturma açıldığında ilk müracaat edilen ve genellikle bu gibi durumlarda mahallelinin sözüne itimat edilmesi açısından bu sistem oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bunlara ek olarak, kefalet sisteminde bazı islami kurallar da bulunmaktadır. Örneğin, müslümanlar müslümanlara, gayrimüslimler ise yalnızca gayrimüslimlere kefil olabilmektedirler. Ancak bazı noktalarda müslümanların gayrimüslimlere kefil olmasına izin verilmiştir. [87]

Bunlara ek olarak bu durum, mahallelerde bekarların barınmasına sıcak bakmamaktadır ve sorunlu görülen kişilerin de ilk önce uyarılıp, eğer herhangi bir düzelme görülmese mahalleden uzaklaştırılmasını sağlamaktadır. [88] Bu anlamda kefalet sistemi, mahalle

[86] Ali Duman, 2008, "Sadaka", s.384, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.35, ss. 383-384.
[87] Beyza Topuz, 2018, "In Pursuit of Social Cohesion And Harmony in Urban Space: The External and Internal Dynamics of Neighborhoods in Early Eighteenth-Century Ottoman İstanbul", s. 135, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.
[88] Tahsin Özcan, 2001, "Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", ss.132-133, *Marife Dergisi,* sy.1, ss. 129-151.

içerisinde bir oto-kontrol sunarak, mahallenin düzenli olarak teftişini sağlamaktadır. Bu da doğrudan mahallenin güvenliğini ve asayişini düzenlemektedir.

2.5. Osmanlı Mahalleleri ile İlgili Kaynaklar ve Esas-ı Emlak Defterleri

Osmanlı'da mahalle denildiğinde birçok farklı elementin birleşiminden söz etmekteyiz. Bunlar, mahallenin sakinleri, yapıları, mahalledeki evlilikler, ölümler, doğumlar vs. gibi sıralanabilir. Yalnızca önceden de belirttiğimiz gibi Osmanlı mahallelerinde ne yapısal anlamda ne yaşam tarzlarıyla ilgili tümden bir benzerlik görmek çok da mümkün değildir. Her mahalle kendi dinamiklerine göre mahalleye ve mahallelinin yaşantısına yön vermektedir. Bahse konu olan farklılıkları görebilmek için bazı merkezi yönetimler ya da şahıslar tarafından yazılmış kaynaklara başvurmak gerekmektedir. Ancak tam da bu noktada, mahallenin dinamiklerini tümüyle anlayabilmek için tek bir kaynak türüne bakmak yetersiz kalacağından birden farklı kurum ya da kişiler tarafından yazılmış kaynaklarla karşılaştırmalı bir şekilde mahalle yaşantısını okumaya çalışmak bizlere daha verimli bilgiler sunacaktır.[89] Siciller, tapu tahrir defterleri, vakıf kayıtları, fetvalar ve avarız kayıtları belirli bir döneme kadar Osmanlı mahalleleriyle ilgili bilgiler elde edilebilecek kaynakların başındadırlar. [90] Aynı zamanda sosyal hayatın tanzimi ve devlet-toplum arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek adına resmi belgeler, halka yapılan duyurular, ahkam ve mühimme defterleri ve fermanlara bakılabilir. Bunlara ek olarak, mahalle imamlarının kendi özellerinde tuttukları kayıtlar, edebi eserler, hatıratlar, seyahatnameler ve ya günlükler vasıtasıyla da bilgiler elde edilebilmektedir.[91] Ancak bu gibi şahısların özel olarak yazdığı kayıtların doğruluğunun tespiti için yine bahsi geçen kurumsal belgelere başvurmak gerekmektedir. Yanısıra on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı yönetiminin özellikle belediyecilik anlamında aldığı modernleşmeye yönelik kararlar neticesinde mahalleler hakkında bilgiler elde edebileceğimiz yeni

[89] Detaylı bilgi için bkz. Yunus Uğur, 2009, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *TALİD,* c.3, sy.6, ss.9-26.
[90] Yunus Uğur, 2014, *a.g.e.*, ss.57-58.
[91] Ayrıca bkz. Ali Şükrü Çoruk, "Tanzimattan Cumhuriyete Gündelik Hayarın Tarihi Açısından İstanbul Hatıratları", *TALİD*: 8/16, ss.489-522., Cem Behar, *a.g.e.,* 2014. Nida N. Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnamaler", *TALİD*: 8/16, ss.523-562.

kaynaklarda ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi de Molla Aşki Mahallesi ile ilgili bilgileri de elde ettiğimiz *Esas-ı Emlak defterleri*dir.

Kaya ve Terzibaşoğlu'na göre on dokuzuncu yüzyılda modern belediyeciliğe geçiş sürecinde, yönetim kentsel ve kırsal bölge tahrirleri, arazi ve kentsel mülkiyet haritalandırılması, istatistik tutulması gibi yeniliklere gitmiştir. [92]Vergi sisteminde bugüne kadar yapılan uygulamaların yanında, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında uygulamaya koyulan yeniliklerden biri de emlak tahrirleridir. Emlak tahrirlerinden devletin vergi düzeni, mülkiyet işleri ve kent mekanının nasıl düzenlendiğiyle ilgili bilgiler edinilmektedir. Aslında bu gibi bilgilere on beşinci yüzyıldan itibaren tutulan tapu tahrir defterleri, mufassal ve icmal defterler vasıtasıyla da ulaşılabilmektedir. Ancak on dokuzuncu yüzyıl emlak defterlerinde dönemin getirdiği yeniliklerden belki de en önemlileri arasında sayılabilecek vergi konusunda bireyselleşmenin ilk adımları görülmektedir. Kaya ve Terzibaşoğlu'nun aktardığına göre "Artık vergilendirme kolektif, cemaaten yükümlülükten ferdi yükümlülüğe doğru değişmiş, vergi ise herkesin tabi olduğu genel bir kural çerçevesinde defterlere kaydedilerek sabitlenmiş emlak kıymetlerine orantılanarak hesaplanmaya başlanmıştır." [93]Modern dünyanın insan hayatına kattığı en büyük olgulardan belki de bir tanesi olan bireysellik artık yeni düzen içerisinde de etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu anlamda, bu dönemden sonra alınacak kararların hepsinde bireysellik mevzusunun etkilerini görmek mümkündür.
1840 yılında ilk defa emlak gelirlerinin de vergilendirildiği bir uygulama başlatılmıştır. Bu uygulama muhassıllık sistemi dahilinde işletilmeye çalışılmış ancak, sistemde çıkan sorunlar neticesinde defterler az sayıda bölge için tutulabilmiştir. Bu nedenle muhassıllık uygulamasına 1842 yılında son verilmiştir. Başarısız olunan girişimden sonra 1845 yılında tahrir ve vergilendirme süreci yeniden başlatılmıştır. Yeni süreç Arap vilayetleri dışında kalan Osmanlı topraklarının tahrirden geçirildiği başarılı bir uygulama olmuştur.

[92] Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, 2009, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi", *Tarih ve Toplum,* sy: 9, ss. 9-58.
[93] Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, 2009, *a.g.e.,* s.16.

Kaya ve Terzibaşoğlu'nun aktardığına göre 1845 temettuat sayımının başarılı olmasındaki en büyük etkenler emlak ve arazi kıymetlerinin yazılmasından vazgeçilmesi olmuştur. Güren'in ifadesiyle, "...Bu tahrirlerde sadece sahibine doğrudan gelir sağlayan tarla, bağ, bahçe ve çayır gibi zirai gelir getiren toprak türü servetler, kira geliri getiren han, hamam, dükkân ve değirmen gibi bazı taşınmaz mallar ve hayvanlar sayımda yer almıştır." [94]Nitekim 1845 sayımında, bir önceki sayımda bu konu hakkında sorun çıkaranlara bir takım imtiyazlar tanınarak süreç kolaylaştırılmıştır. Temel olarak hane esası üzerine imparatorluğun Arap vilayetleri dışında kalan kısımlarında belirli bir tarihte, aynı sistematik içinde yapılmış olan temettuat defterleri bir vergi, servet ve gelir sayımıdır. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sının nüfus yerleşim düzeni, zirai üretim, hanelerin servet ve gelirleri, vergilenme süreçleri ile ilgili oldukça detaylı bilgilere sahip olan defterler, Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihini anlamak için oldukça faydalı kaynaklardır. Bahsi geçen sayımların, on dokuzuncu yüzyıl öncesinde yapılan sayımlardan ayrılmalarının sebebinin verginin kişisel gelire bağlı olarak tanımlanmaya başlanması olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda aslında Temettuat Tahrirleri'nin Osmanlı yönetiminin merkezileşme hareketleri arasında gerçekleştirildiği söylenebilir. [95]

1840-45 yıllarında yapılan temettuat tahrirlerinden sonra, 1850-54 yılları arasında yeni bir tahrir uygulamasına başlanmıştır. Bu dönemde yapılan temettuat tahrirleri ile gelen yenilikler ise şehrin dört kısma bölünmesi, sokakların ve caddelerin yeniden adlandırılması, binaların numaralandırılması ve şehrin kadastral haritasının çıkarılmasıdır. Bu durumda özellikle kentlerde mülkiyeti vakıflar üzerinde olan emlakın niteliği ve kapsamı önemli değişiklikler geçirmiştir. Kent planlaması ve imar işlerinin

[94] Tevfik Güren, 2014, *19.Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar,* s.201, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

[95] Ayrıca bkz. Said Öztürk, 2003, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *TALİD:* Cilt: 1, S:1, ss. 287-304. İsmail Arslan, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettuat Defteri Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 57-86. Nuri Adiyeke, 2000, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, sy: 11. Tevfik Güran, 2000, "19.Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*; Tevfik Güran, *a.g.e.,* 2014, ss.191-203.

düzenlenmesi amacıyla yapılan sayımlar aslında vergilendirme hususunda emlakı vakıflardan alıp bireylere veren yeni bir mülkiyet sistemini amaçlamışlardır. Öyle ki ilk olarak kira kontratları vergilendirilerek, kiralama sistemleri kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. [96]

1858 yılında vergi tahsili konusunda başarısız olunan bir girişimden sonra, tekrar emlak vergisinin toplanması amacıyla 1860 yılında harekete geçilmiştir. Kaya ve Terzibaşoğlu'ndan aktarıldığı gibi "Bu tarihte çıkarılan bir nizamnameyle Galata dahil tüm İstanbul ve bilad-ı selase halkından yerli ya da yabancı elindeki tüm emlaklar için yıllık tahmini kira tutarı tespit edildikten sonra kirada olan emlak için yıllık kira tutarının yüzde 8'i, kirada olmayan emlak içinse yıllık potansiyel kira gelirinin yüzde 4'ü oranında iane adıyla bir vergi tarh edilmiş ve toplanmaya başlamıştır."[97]

İlk olarak, yeni tahrir uygulamasını gerçekleştirmek amacıyla 1858'de Tahrir-i Emlak Nezareti kurulmuştur. İlerleyen zamanlarda edinilen tecrübeler ışığında 1860 yılında Tahrir-i Nüfus ve Emlak Nizamnamesi çıkarılmıştır. 1866 yılında ise bu nizamnameye ekle, her kazada ve sancakta birer emlak komisyonu kurulması kararı alınmıştır. Bu doğrultuda önceleri belirli alanları kapsayan tahrirler, 1867 yılında neredeyse bütün Osmanlı topraklarını kapsayan genel birer emlak tahririne dönmüştür.

İstanbul için alınan vergi düzenleme kararları ise 1862 yılında kapsamlı bir hal almaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren İstanbul Suriçi ve Boğaz mahallelerinde uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Ancak İstanbul bazında bu düzenlemeler yapılırken, yabancılarla ilgili kararlar alındığı da görülmektedir. Örneğin 1867 yılında çıkarılan kanunla birlikte yabancılar artık İstanbul'dan emlak alabilecek konuma getirilmiştir. Ancak bu dönemde alınan kararlarda asıl önemli noktalardan bir diğeri de, Ergin'den aktarıldığına göre, bütün bunlara ek olarak modern kent yapılanması üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, 8.000 kadar sokağa ad verilmiş ve 80.000 bina

[96] Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009, *a.g.e.,* s.16.
[97] Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009, *a.g.e.,* s.19.

numaralandırılmıştır. Aslında bu durum kentin parsellenmesi ve şehir düzeninin planlı bir şekilde yeniden yapılandırılması adına oldukça önemli bir adımdır.

Bizim bu tezde kullandığımız emlak tahriri ise 1874 tarihlidir. On dokuzuncu yüzyılda belediyeler şehirde sorumlu oldukları alanlar üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar yalnızca bir kişi değil, farklı alanlardan birden fazla kişinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. 1290 senesinde yapılan emlak tahririnde ise İstanbul'daki belediyeler bölgelerine bilirkişi (*muharrir)* tayin ederek, emlak kıymetlerini yazmışlardır. 1290 tarihli talimatname, İstanbul'da ki yeni bina inşası, sokak düzenlemeleri ve isimlendirilmesi gibi konulardan dolayı yeniden yazımı gerekli kılmıştır. Aynı zamanda bu talimatnameyle emlak sahipleri de kayıt altında tutulmuştur. [98] Emlak sahiplerinin kayıt altına alınmasına ek olarak, 1290 tarihli tahrirden sokak-cadde bilgileri, emlakın eski ve yeni numaraları, toplam hane sayı ve türleri gibi bilgilerin yanısıra, emlakın sınırları, emlakın kıymeti, emlakın varisleri, emlakın ait olduğu vakıf gibi bilgilere de ulaşılabilmektedir. Tahrir farklı bölgeler için yapılmış olsa da aynı bilgiler elde edilmektedir. Çünkü memurlar edindikleri bilgileri belirli başlıklardan oluşan bir tahrir şablonu üzerine not etmişlerdir (Bkz. Ek 1).

Aynı şekilde 1290 tarihinde Molla Aşki Mahallesi'nde yapılmış olan çalışmadan bahsettiğimiz toplam hane sayısı, emlakın eski ve yeni numaraları, emlakın sınırları ve varisleri, sokak ve cadde bilgileri gibi hususlarla ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu anlamda Molla Aşki Esas-ı Emlak Defteri'nin talimatname doğrultusunda hazırlanan tahrir şablonlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bilgiler İstanbul'un farklı bölgelerinde kayıt altına alınmıştır. Aynı zamanda belediyeler, tahrir işlemleri için, Maliye, Defterhane ve Evkaf-ı Hümayun'dan atanan bilirkişiler (*muhammin*), katipler (*muharrir*) ve yardımcıları ile mahalle imam ve muhtarları aracılığıyla mahallelerdeki emlakın kıymeti üzerine çalışmalar yapmışlardır.

[98] Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009, *a.g.e.,* s.30.

Aynı zamanda yine bu dönemde, kiralık emlak üzerinde sözleşme (*mukavelename)* yapılması zorunlu hale getirilmiştir. [99] Molla Aşki Mahallesi ile ilgili hazırlanan defterden sözleşmelerle ilgili bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak defterin emlakın kira bedeli, ait olduğu vakıf gibi konulara değinmesi sebebiyle mukavelename için bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

Kısaca özetleyecek olursak, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı kent yapılanması özellikle de İstanbul açısından hem idari hem de gündelik anlamda değişiklikler yaşamıştır. Öncelikle kadılardan imamlara, imamlardan da muhtarlara doğru yaşanan değişimler, belediyelerin kurulmasıyla modern anlamda şehircilik faaliyetlerinin yapılmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda kurumlar üzerinde değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Yangın yerleri, sokak planları gibi alanlarda yapılması gereken düzenlemeler çeşitli nizamnameler yardımıyla gerçekleştirilmiş ve ilk olarak İstanbul, sonraki dönemlerde ise hemen hemen bütün Osmanlı topraklarını kapsayacak değişimlere sebebiyet vermiştir.
Yine bu dönemde kentsel planlamanın ve Osmanlı toplumunun en küçük ama en etkili yapılanmalarından olan mahalleler bazında da aynı şekilde hem sosyal hem de fiziki değişiklikler yaşanmıştır. Önceleri kendi içerisinde kapalı bir ünite olarak adlandırılabilecek mahalleler, bu dönemde mahalle sakinleri bazında daha karma bir yapıya bürünmüştür. Aslında alınan kararlar bir anlamda mahalleler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak, standart bir düzen getirilmesine de neden olmuştur.

On dokuzuncu yüzyıldan önceki değişimleri birincil kaynaklar üzerinden takip ederken, tapu-tahrir kayıtları, sicil defterleri gibi belgeler yardımcı olmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda ise verginin bireyselleştirilmesi durumu ve vergi üzerinde yapılan değişiklikler görülmektedir. Bunlar da aslında yeni bir tahrir çeşidi olan "temettuat" ve "emlak tahrirleri"ni doğurmuştur. Bu tahrirlerden hem emlakın türü, kıymeti, sınırları, sahipleri ile ilgili bilgiler elde edilmekte hem de sokak-cadde adları, vakıf isimleri, varisleri gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Temettuat tahrirleri hemen hemen Osmanlı'nın bütün

[99] Kaya ve Terzibaşoğlu, *a.g.e.,* 2009, ss.31-32.

topraklarını kapsayacak şekilde planlanmış, emlak tahrirleri ise belirli bölgelerle sınırlı kalmıştır. Bu tezde çalışılan Molla Aşki Mahallesi'nin Esas-ı Emlak Defteri ise on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda hazırlanmış olan emlak tahrirlerinden -gerek şablonu gerekse içerdiği bilgiler itibariyle- bir tanesidir.

3. 1290 TARİHLİ ESAS-İ EMLAK DEFTERİNE GÖRE MOLLA AŞKİ MAHALLESİ

Bu çalışmada mahalle ibadethaneden, meydandan, evlerden ve birkaç dükkandan, oluşan birbirinden sorumlu kişilerin oturduğu ve bazı durumlarda dini, etnik, sosyo-ekonomik, yada hemşehri yoğunlaşmalarının da görüldüğü Osmanlı şehirlerinin en merkezi birimlerinden biri olarak tanımlanıp kabul edileceğini söylemiştik. Mahalleler şehirlerin yalnızca kapalı-özel üniteleri değil, aynı zamanda mimari olarak da farklılık gösteren alanlarıdır. Şehirleri ticari alanlar ve yaşam alanları olarak ikiye ayırdığımızda, mahalleler dükkânları ve evlerin biçimleriyle şehrin ticari alanlarından ayrılmaktadırlar.[100]

Bu tanımlar ve ölçekler düşünüldüğünde şu anki mahallelere bakarak Osmanlı dönemindeki mahalleler üzerine konuşmak bir hayli zorlaşmakta hatta giderek imkansız hale gelmeye başlamaktadır. Bu nedenle de Osmanlı mahalleleri üzerine tarih, sosyoloji, edebiyat gibi farklı bilim dallarında birçok çalışma yapıldığı söylenebilir. Ancak bu çalışmalara yüzyıl bazında baktığımızda, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı mahalleleriyle ilgili oldukça az çalışmaya rastlanmaktadır. Bunun nedeni olarak ise mahalle kavramının özellikle on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda değişmeye başlaması söylenebilir. Ortaylı'nın ifadesiyle "XX. yüzyıl reformalarıyla mahalle ve köylerde muhtarlık kurulmaya başlayınca, imama göre muhtar daha yetkili bir yönetici olmuştur."[101] Yönetimin imamlardan muhtarlara geçmesi ve belediyecilik anlayışının gelmesiyle birlikte mahalleler yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Böylece, dönemin pek çok değişim ve dönüşümü gibi disipliner olarak on dokuzuncu yüzyıl ile ilgili bazı değişimler yaşanmış, örneğin mahalle konusu şehir çalışmalarından ziyade yerel yönetim-mahalli idareler-çalışmaları kapsamına girmiştir. Ne var ki idari şehircilik anlamında da on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahallelerinin yeterince çalışıldığı söylenebilir.

[100] Yunus Uğur, 2014, *a.g.e.,* s.56.
[101] İlber Ortaylı, 2018, *a.g.e.*, s.109.

Biz de bu çalışmada yetersiz olan ilgili literatürden ziyade daha çok dönemin nüfus sayımları, vergi emlak defterleri gibi birincil kaynaklardan bilgi edinebildik. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda yapılmış olan 1829, 1877 ve 1885 sayımlara bakılarak on dokuzuncu yüzyıl mahalleleri hakkında demografik bilgiler elde edilmektedir. Yapılan nüfus sayımlarından mahalle isimlerine ulaşılabildiği gibi nüfus oranlarına bakılarak mahallelerin büyüklükleri hakkında bilgiler de elde edilmektedir. 1885 yılında İstanbul'da Molla Aşki Mahallesi'nin de bulunduğu toplam 518 mahallenin mevcut olduğunu bilmekteyiz.[102]

Nüfus sayımlarının yanısıra, on dokuzuncu yüzyılda birçok mahalle için hazırlanmış olan Esas-ı Emlak-ı Dersaadet defterlerinden de mahalleler hakkında bilgi edinilmektedir. Bu gibi defterlerden mahallelerin kaç haneden oluştuğu, mahalledeki yapılar, dükkanlar, mülk sahipleri, onların babaları, kardeşleri ve evlerin büyüklüğü, meslekleri gibi çeşitli bilgilere ulaşılabildiği gibi aynı zamanda İstanbul'daki arazi sahibi vakıflarla ilgili bilgilere de ulaşılmaktadır. Nitekim, bu tezde bahsi geçen nüfus sayımları, şeriyye sicillerinden ulaşılan belgeler ve vergi emlak defterleri gibi birincil kaynaklar doğrultusunda, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahallelerinden Balat sırtlarında konumlanmış Molla Aşki Mahallesi'nin hem sosyal hem de mekansal verileri toplanmış ve bağlam içerisinde analizi yapılmıştır.

Tez çalışmasının temel amacı çok az çalışma yapılmış on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahallelerinin durum ve dönüşümünü anlamak ve bunu birkaç mahalle odağı üzerinden yapmak idi. Netice itibariyle konu olarak Molla Aşki mahallesinin seçilmesi ise ifade edilen amaç çerçevesinde girilen tez araştırma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tez çalışmasının başlangıcında, 1829 yılında yapılmış olan nüfus sayımı esas alınarak, sayımda geçen 279 mahallenin isimleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tek tek tarandıktan sonra 1337 belgeye ulaşılmıştır. Hakkında en çok belgeye ulaşılan

[102] XIX. yüzyıl İstanbul mahallelerinin isimlerini, konumlarını ve nüfuslarını ilk defa topluca ve haritalayarak çalışmakta olan İstanbul Şehir Üniversitesi, Şehir Çalışmaları Yüksek Lisans öğrencisi Büşranur Bekman'a çalışmasının ilk verilerini bana gösterdiği için teşekkür ederim.

mahalleler detaylı bir şekilde taranmış ve Molla Aşki Mahallesi'yle ilgili Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden Maliye nezareti varidat muhasebesi defterlerine ait (ML.VRD.d.) 1290 tarihli, rika ile yazılmış, 62 sayfalık çok değerli bir belge dizisi bulunmuştur. Sonraki aşamada, Molla Aşki Mahallesi'nin on dokuzuncu yüzyılda yapılmış olan 1829, 1877 ve 1885 sayımlarının üçünde de mevcut olması ve nüfus olarak 1829 nüfus sayımında 461, 1885 hane sayımında ise 118 mevcuda sahip olması tercih yapmamızı kolaylaştırmıştır. Böylece sayımlarda adı geçen birçok mahalleden daha yüksek popülasyona sahip olması ve şehirdeki konumu nedeniyle Molla Aşki mahallesi çalışmanın temel konusu olarak tercih edilmiştir. Söz konusu 62 sayfalık defter Esas-ı Emlak-ı Dersaadet'e ait olup, mahalledeki yapılar, bu yapıların sahipleri ve yapı cinsleri, yapıların büyüklükleri, mahalle sakinlerinin meslekleri, vakıflara ait yapılar gibi bilgiler içermektedir. Bu defter ve diğer kaynaklardan böylece elde edilen veriler en temeldeki amacımıza uygun olarak "On dokuzuncu yüzyılda bir Osmanlı-İstanbul mahallesi nasıl olur?" sorusuna cevap vermektedir.

Kısacası tezin amacı Molla Aşki Mahallesi esas alınarak, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'undaki sosyal ve mekansal hayatı bir kısmıyla anlamaktır. Nitekim, tezin bu bölümünde bahsi geçen nüfus sayımları, şeriyye sicillerinden ulaşılan belgeler ve vergi emlak defterleri gibi kaynaklar doğrultusunda, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahallelerinden Balat sırtlarında konumlanmış BOA'dan alınan 1290 tarihli Molla Aşki Mahallesi ile ilgili Esas-ı Emlak defteri esas alınarak, [103] mahallenin hem sosyal hem de mekansal durumu ortaya konulmuş ve bağlamsal analizi yapılmıştır. Burada, bir önceki bölümde ele alınan Osmanlı ve İstanbul mahalleleri incelemesindeki başlıklar çerçevesinde Molla Aşki Mahallesi incelenecektir.

[103] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -.

3.1. Molla Aşki Mahallesi'nin Morfolojisi ve Yapıları

3.1.1. Mahalle'nin İsimlendirilmesi ve Camisi Hakkında

Molla Aşki Mahallesi'nin morfolojisi ve yapıları kısmına geçmeden önce, mahalleyi tanımakta fayda var. Öncelikle mahalle adını on beşinci yüzyıl şairlerinden olan, Sultan II.Murad ve II.Mehmed devirlerinde yaşamış, özellikle Fatih Sultan Mehmed'in ilgi ve himayesi altında bulunmuş asıl adı Muhammed Abdurrezzak olduğu düşünülen Molla Aşki'den almıştır. [104] Bu yönüyle daha önce bahsettiğimiz gibi İstanbul'daki tipik mahalle adlandırılmalarının bir örneğidir. Şentürk ve Boşdurmaz'a göre "Sultan II. Murad'ın ölümü üzerine Fatih'in tahta geçtiği 1451 yılında veya onu takip eden yıllarda Manisa'dan ayrılan Aşki, İstanbul'un fethinden sonra Balat'ın Haliç'e hakim tepelerinden birinde çok güzel bir mevkide arazi sahibi olmuştur."[105] Mahalle mülkünün Molla Aşki'ye padişah tarafından mı verildiği yoksa Molla Aşki'nin kendi geliri ile mi aldığı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak döneme göre güzel bir konumda bulunması sebebiyle mülk eğer padişah tarafından verildiyse, Molla Aşki'nin padişah tarafından çok sevildiği, eğer mülkü kendi geliri ile aldıysa da oldukça zengin olduğu düşünülmektedir. [106]

Mahalle'nin en önemli yapılarından biri olan Molla Aşki tarafından yaptırılmış olan cami ile ilgili bilgiler de oldukça önemlidir. Cami bir dönem hasar görmüş bu nedenle belirli dönemlerde tadilat görmüştür. *Hadikatü'l-Cevami*'de caminin onarılarak hizmete açıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. [107] Aynı zamanda tadilatlarla ilgili bilgilere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden ulaşılmaktadır. Bunlara ek olarak caminin kitabesi de bize camiyle ilgili bilgiler sunmaktadır. Öyle ki, Caminin giriş kapısındaki kitabeden 1822'de Fatma Hanım tarafından ihya edildiği bildirilmektedir. Fatma Hanım

[104] Çeşitli kaynaklarda Molla Aşki'nin adı, "Aşki Muhammed Efendi", "Abdurrezzak", "Muhammed Abdurrezzak", "Aşk-i Kadim", "Mevlana Aşki", "Aşık Mehmed Efendi", mezar taşında ise "Mehmet Molla Aşki" olarak geçmektedir.
Ahmet Atilla Şentürk ve Nurcan Boşdurmaz, 2012, *Divan/Molla Aşki,* s.11, İstanbul: YKY.
[105] Ahmet Atilla Şentürk ve Nurcan Boşdurmaz, 2012, *a.g.e.,* s.13.
[106] Ahmet Atilla Şentürk ve Nurcan Boşdurmaz, 2012, *a.g.e.,* s.13.
[107] Hüseyin Ayvansarayi, *Hadikat'ül Cevami,* s.196.

tarafından[108] Molla Aşki mescidine minare, mahfil ve son cemaat yerini inşa edilerek mescid camiye dönüştürülmüştür.[109]

Görsel 1 Molla Aşki Cami Kitabesi

"Vakıf oldum Molla Aşki Camiine hayr içün, Fatıma Hanım da vakf etmiş nükud-ı bi-abid, Oldu vakfeynün nemasından bina bu def'ada İki sahib hayra birden lutf ede Rabb-i Mecid, Der gören can Vasıfa tarih-i dervişanesin, Oldu âşık Molla Aşki camii ziba cedid."

Görsel 2 Molla Aşki'nin Mezarı

Ayrıca, ölüm tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Molla Aşki'nin mezarı camisinin ön duvarında bulunmaktadır.

[108] "Minberini İstanbul gazisi Abdullatif Razi Efendi'nin hemşiresi Fatma Hatun vaz' eyleyip, cum'a va'izi dahi ta'yin ve müceddeden minaret ve mahfil ve son cema'at yeri bina eyleşmişdir." *Hadikatü'l Cevami*, s.196

[109] Cami'nin tamiratıyla ilgili ayrıca bkz. BOA, AE.SMST. III./ 86-6384-0, H.1181; BOA, BEO/ 2036-152671-0, H.1321/ BOA, C..EV../ 259-13220-0, H.1236.

Bütün bunlara ek olarak, mahallenin nüfusu ile ilgili bilgileri nüfus ve hane sayımlarından elde etmekteyiz. Bu bilgilere göre 1829 yılında 461 haneye sahip olan Molla Aşki Mahallesi, çalıştığımız defterde 1874 yılında 177 hanenin mevcut olduğu bilgisine ulaşılmıştır. İlerleyen bölümlerde hanelerin büyüklüklerine göre nüfus incelemesi daha detaylı bir şekilde yapılacaktır.

Kısaca, Molla Aşki Mahallesi İstanbul'daki birçok mahalle gibi ismini camisinin banisinden almıştır. Buna ek olarak İstanbul'un en güzel alanlarından bir tanesine konumlanan mahallenin nüfus olarak da diğer mahallelere kıyasla bir yoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Bundan sonraki kısımlarda bu bilgilerde göz önünde bulundurularak analizler yapılmaya çalışılacaktır.

3.2. Mahalle morfolojisi: Cadde ve Sokak Düzenleri Üzerine

Osmanlı şehir dokusunu çarşı merkezleri ve hanelerin bulunduğu alanlar olmak üzere ikiye ayırdığımızda, merkezlerde biraz daha düzenli bir yapılaşma görülürken, hanelerin bulunduğu alanlarda daha organik bir yerleşimin olduğunu söyleyebiliriz. Bahsedilen organik yapılaşma sonucunda da düzensiz gibi görülen bir yapılaşma ve çıkmaz sokaklar meydana gelmektedir ki bu durum on dokuzuncu yüzyılda devlet tarafından düzenlenmeye çalışılmıştır. Aliağaoğlu ve Uğur'unda söylediği gibi "Osmanlı şehrinde cadde sokak sisteminde belirli bir düzen yoktur. Daha doğrusu, yol ağı benzer niteliktedir ve cadde ve sokak ayrımı söz konusu olmamıştır."[110] Genellikle ana sokak ve caddeler isimlendirilirken, geride kalan küçük sokaklar isimsiz kalmıştır. Bu düzensizlik durumu da, cadde ve sokak isimlerinin kaynaklarda belirtilmemesine neden olmuştur.

[110] Alpaslan Aliağaoğlu ve Abdullah Uğur, 2016, "Osmanlı Şehri", s.220, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* sy:38, ss.203-226.

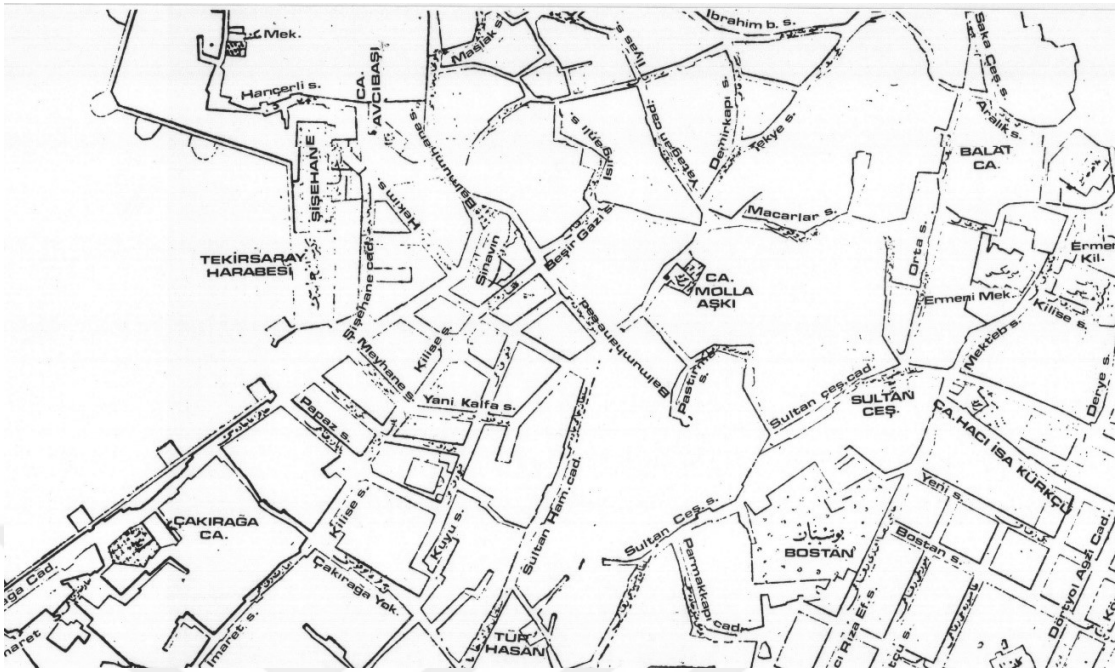

Görsel 3 Molla Aşki Mahallesi

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, *19.Asırda İstanbul Haritası.* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1958.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin eserinde bulunan haritaların 1875-1882 yıllarında yapıldığı düşünüldüğünde, defterdeki cadde-sokak ve yapılar ile aralarında benzerlikler görülmektedir (Bkz. Görsel 3). Yanısıra harita cadde-sokak düzenlerini sunduğu için defterden elde edilen hane, dükkan vb. gibi bilgilerin konumlarının belirlenmesinde de yardımcı olmaktadır. Yani defterin görselleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. (Bkz. Tablo 1)

Tablo 1 Molla Aşki Mahallesi'nin Cadde ve Sokakları

Sokaklar
Beşir Gazi
Çinili Çeşme Yokuşu
Ethem Ağa
Hakikizade
Hamamcı Çıkmazı
Hekim
İbrahim Bey
Kolağası

Tablo 1 (devamı)

Kuyulu
Macarlar Yokuşu
Pastırmacı Yokuşu
Takyeci Çıkmazı
Tekke
Yanbolu
Yenaki Kalfa
Caddeler
Çakır Ağa
Sultan Haremi
Şişehane
Yatağan

Molla Aşki Mahallesi ile ilgili defterden görüldüğü kadarıyla, defterde yapıların hangi semt *(Semt-i Meşhur)*, mahalle *(Esami-i Mahallat)*, cadde ve sokakta konumlandığı ile ilgili üç ana bölüm vardır. *Semt-i meşhur* Eğri Kapı olarak, *esami-i mahallat* ise Molla Aşki olarak bütün yapılarda aynı kalmıştır. Ancak 20 farklı sokaktan ve caddeden (*çahe*) bahsedilmektedir. Bu isimlerden bir kısmı günümüz sokak ve cadde isimleriyle de uyum sağlamaktadır.

Tablo 1'den de görüldüğü üzere mahallede yalnızca 2 adet çıkmaz sokak mevcuttur. Bir anlamda bu durumdan yola çıkarak mahalle yapılaşmasının klasik Osmanlı mahalleleriyle uyum sağladığını söylemek mümkündür.

Ancak, on dokuzuncu yüzyılın yönetim bakımından bir geçiş dönemi olması nedeniyle, şehircilik anlamında da çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan bir tanesi de; 1858'de çıkarılan Sokaklara Dair Nizamname'dir. Bu nizamname ile İstanbul'daki sokaklara ve caddelere çeşitli düzenlemeler yapılması üzerine kararlar alındığını bilmekteyiz. Defterin 1873-74 yıllarına ait olduğunu göz önüne aldığımızda Molla Aşki Mahallesi'nin bu düzenlemelerden belirli ölçüde etkilendiğini, hatta sokak numaralarıyla ilgili eski-yeni ayrımının özellikle belirtilmesi durumunun bu hususla alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Behar'a göre,

> O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda henüz ne kadastro teşkilatı ne de merkezi tapu kayıtları vardı. Resmi sokak adları ve kapı numaralarıyla bugünkü "adres" kavramı da mevcut değildi. Bu yerel vakıflara ait gayrimenkullerin konumu ondokuzuncu yüzyılda da, tıpkı onaltıncı yüzyılda olduğu gibi, dört yanını çevreleyen komşu mülklerin türüne ve sahiplerinin adlarına atfen tanımlanıyordu.[111]

On dokuzuncu yüzyılda yapılmış bahsi geçen düzenlemeler nedeniyle, sokak ve cadde isimleri, kapı numaraları Molla Aşki Mahallesi ile ilgili defterde belirtilmiştir. Bunlara ek olarak Behar'ın da bahsettiği gibi yapılar komşu mülklerin türü ve sahiplerinin adlarıyla da mahalle içerisinde konumlandırılmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse;

> *2 tarafı tekke, bir tarafı Hacı Sami Bey ve bir tarafı tarik-i amm*[112]

Bu adreste 2 oda ve 1 sofalı bir hanenin mahalle içerisindeki konumu tarif edilmektedir. Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere, hanenin iki tarafında mahallenin tekkesi bulunurken, bir tarafı Hacı Sami Bey hanesine bakmakta, bir tarafının ise caddeye baktığı anlaşılmaktadır. Ancak defterden bu hanenin Eğri Kapı kurbunda bulunan Molla Aşki Mahallesi'nin Tekke Sokağı'nda yer alan 5 kapı numaralı hane olduğu bilgisine de ulaşılmaktadır.

Aynı zamanda mahallenin Hakikizade Sokağı'nda bulunan 4, 6, 8 ve 10 numaralı hanelerin sınırlarından (*Hudud-ı Emlak)* bahsederken, hanelerin kime ait olduğu ve kimlerle komşu olduğu bilgisi edinilmektedir. Dolayısıyla aşağıdaki gibi örneklerde görüleceği üzere bu yolla bütün mahallenin krokisini çıkarmak mümkün hale gelmektedir.

> 4 numaralı hane: *Bir tarafı Hacı Ahmed arsası ve bir tarafı İbiş Paşa arsası ve bir tarafı Sultan Hanım hanesi ve bir tarafı tarik*[113]

[111] Cem Behar, 2014, *a.g.e.,* s.140.
[112] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.16.
[113] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.1.

6 numaralı hane: *Bir tarafı Zeyneb Hanım Hanesi ve bir tarafı İbiş Paşa bahçesi ve bir tarafı Zeyneb Kadın hanesi ve 1 tarafı tarik*[114]

8 numaralı hane: *Bir tarafı Zeyneb Kadın hanesi ve bir tarafı Zarife Hanım hanesi ve bir tarafı İbiş Paşa bahçesi ve bir tarafı tarik*[115]

10 numaralı harap hane: *"Bir tarafı Zeyneb Kadın hanesi ve bir tarafı İbiş Paşa ve kendi arsaları ve bir tarafı tarik*[116]

Bu açıklamalardan Sultan Hanım, Zeyneb Hanım, Zeynep Kadın, Zarife Hanım'ın sokakta hanelerinin bulunduğu ancak arsaları olan Hacı Ahmed ve İbiş Paşa'nın hanesinin bu sıralamada bulunmadığı anlaşılmakta, ancak İbiş Paşa'nın bahçesinden bahsedilmesi muhtemelen yan evlerden bir tanesinin İbiş Paşa'ya ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çünkü bu sokak sıralamasında defterde yalnızca bahçeden hiç bahsedilmemiş ancak bahçeli haneden söz edilmiştir.

Yapıların konumları tarif edilirken, yapının türü ve sahiplerinin isimlerinin yanısıra hemen hemen yapıların hepsinin baktığı yol için (*tarik*) veya "*tarik-i amm"* terimleri kullanılmıştır. Önceki yüzyıllarda "*tarik-i amm"* ve "*tarik-i hass"* mahalledeki konutların yer tayini için iki önemli kavramdır. "*Tarik-i amm*"; geniş yol, cadde şeklinde tanımlanırken, "*tarik-i hass*", bir veya birkaç eve mahsus çıkmaz sokak olarak tarif edilmektedir.[117] Ancak on dokuzuncu yüzyılda hazırlanmış olan bu deftere bakıldığında, 27 yapı *tarik-i amm* ile tarif edilirken, *tarik-i hass* terimi hiç kullanılmamıştır. Bütün bunlar doğrultusunda on dokuzuncu yüzyıl mahallelerindeki yapıların konumlandırılması hususunda geleneksel anlatımların yanısıra modern tabirlerin de literatüre girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

[114] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.1.
[115] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.1.
[116] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.1.
[117] Sibel Kavaklı Kundakçı, 2016, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya: Şer'iyye Sicillerine Göre,* s.277, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

3.3. Yapılar

1290 tarihli defterdeki bilgiler doğrultusunda Molla Aşki Mahallesi'nde o dönemde toplam 17 farklı türden yapı bulunmaktadır. Bu yapılar; arsa, bahçe, bostan, cami, mescid, çeşme, dükkan, bahçeli dükkan, hane, bahçeli hane, hane ve arsa, kahvehane, bahçeli kahvehane, kahve ve oda, mekteb, bahçeli meyhane, tekke ve ahır olarak sıralanmaktadır. Bahsi geçen türler de, kendi içlerinde yeni-eski, büyük-küçük gibi ayrımlarla ayrılmışlardır. Bu da bizlere doğrudan mahalledeki yapının çeşitliliğini göstermektedir.

Kullanılan birincil kaynak Molla Aşki mahallesindeki hane, bahçe ve dükkan gibi yapılar mahallenin yerleşim planı hakkında önemli sayılabilecek ipuçları içermektedir.[118] Defterde bahsi geçen hemen hemen bütün yapılar için; hangi semtte *(Semt-i Meşhur)*, mahallede *(Esami-i Mahallat)* caddede ve sokakta konumlandığı, emlakın hane, arsa vs. olduğu ve aynı zamanda emlakın harap, yeni, boş gibi nitelikleri *(Cins-i Emlak),* kapı numaraları *(Rakam-ı Ebvab)* ve aynı zamanda eski numaraları *(Atik Numara),* emlak malzemesinin cinsi *(Nev-i Emlak),* emlakın kaç oda, sofa ve kuyudan oluştuğu *(Müştemilat),* emlak arazisinin boyutları *(Mikdar-ı Arazi)* ve son olarak emlakın kime-neye komşu olduğu (hane, bahçe vs.) gibi niteliklerle birlikte sınırları *(Hudud-u Emlak)* detaylı bir şekilde belirtilmektedir. Bir anlamda bütün bu nitelikler dikkate alındığında on dokuzuncu yüzyıl Molla Aşki Mahallesi'nde bulunan yapıların yerleştirilmesine olanak tanımaktadır. Yani bütün bu bilgiler mahallenin krokisinin çıkarılması hususunda oldukça faydalıdır.

Bahsi geçen hususlara ek olarak, defterden emlakın kime ait olduğu ve mirasçıları *(Ashab-ı Emlak ve Ashab-ı Gedik)* hakkında da bilgiler elde edilmektedir. Bu kısımda verilen bilgilerle mahallede yaşayan Müslüman, Yahudi ve Hristiyan nüfus ile ilgili malumat elde edilebildiği gibi, mahalle sakinlerinin meslekleri hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Bütün bu bileşenler -kimin kaç oda evde yaşadığı, meslekleri vs.-

[118] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -.

ortak bir şekilde hesaba katıldığında ise mahallenin gelir düzeyi hakkında varsayımlar yapabilmek mümkün hale gelmektedir.

3.3.1. Mahalle'nin Haneleri

Öncelikle bu bölümde haneyi "ev, beyt, dar, mesken" [119]olarak kabul edeceğiz. Defterden elde edilen veriler doğrultusunda Molla Aşki Mahallesi'nde toplam 185 hane bulunmaktadır. [120]Bu yapılar bahçeli ve bahçesiz olarak ikiye ayrılmıştır. Bahçesiz olanlardan, 139 hanenin 1'inin konak,[121] 15'ünün harap,[122] 5 tanesinin yeni (*cedid)*[123] ve 2 tanesinin kagir olduğu, bunlara ek olarak ise 45 hanenin bahçeli olduğu ancak bunlardan da 1 tanesinin konak, 2 tanesinin harap, ve bir diğerinin ise yeni *(cedīd)* olduğu, 2 hanenin ise arsa ile birlikte sınıflandırıldığı görülmüştür.

Mahalle'de aynı zamanda 1 adet bostan bulunmaktadır. Normal şartlarda bakıldığında bahçeli evlerin birçoğunda sebze ve meyve yetiştiriciliği yapıldığı düşünülebilir. Ancak bostanın özellikle belirtilmesi, bahçelerin işlevlerinde farklılık olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda bostan işlevini yürüten hanelerin arsa ile birlikte konumlandırılan haneler olduğu da düşünülebilir. Neticede eğer evin özellikle bir arsa içerisine konumlandığı belirtilmişse, bu arsanın da büyük bir ihtimalle bir işlevinin olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Tablo 2 'de görüldüğü üzere, bu yapıların 1 tanesi hariç geri kalanında oda mevcutken, 148 tanesinde sofa, 27 tanesinde ise kuyu bulunmaktadır. Bunlara ek olarak 8 tanesinde mutfak, 1 tanesinde ise sarnıç bulunmaktadır. Osmanlı döneminde su yollarından kentin çeşitli yerlerine sular, çeşme ya da kuyu gibi bileşenlerle bağlanmıştır. [124]Gökçen

[119] Şemseddin Sami, 1996, *Kamus-i Türki,* s.571, İstanbul: Çağrı Yayınları.
[120] Dönemlere göre kavramlarda çeşitli değişiklikler olmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Rukiye Yeşilkaya, 2018, "16.-17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri'nde Ev ve Kentsel Konumu", Yüksek Lisans Tezi, FSM Üniversitesi, İstanbul.
[121] Bu çalışmada konak " büyük ev, daire" olarak kabul edilmiştir. Şemseddin Sami ,*a.g.e.,* s.1115, 1996.
[122] Harab: "Bozulmuş, yıkılmış, viran" olarak kabul edilmektedir. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s.575, 1996.
[123] Cedid: "Yeni, kullanılmamış, nev", Şemseddin Sami, 1996, *a.g.e.,* s.471.
[124] Detaylı bilgi için bkz. Hatice Gökçen Akgün Özkaya, 2016, *18.yüzyılda İstanbul Evleri: Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet*, İstanbul Araştırmaları Enstititüsü.

Özkaya'ya göre "...Evlerde bulunan kuyular, kişilerin veya vakıfların büyük ihtimalle belli bir suyoluna bağlı olmayan, kendi imkanlarıyla yaptırdıkları kuyular olmalıdır."[125] O dönemde suya erişimin kısıtlı olduğu ve aslında kuyu açmanın da çok ucuz bir işlem olmayacağı düşünüldüğünde, kuyuya sahip 25 hane sahiplerin gelir düzeylerinin orta üstü bir seviyede olduğu düşünülebilir.

Tablo 2: Mahalledeki Yapıların İç Organizasyonu (Müştemilat)

Müştemilat	**Toplam**
1 Oda	16
1 Oda, 1 Sofa	11
1 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu	3
2 Oda	21
2 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu	2
2 Oda, 1 Kuyu	1
2 Oda, 1 Sofa	42
2 Oda, 2 Sofa	2
3 Oda	2
3 Oda, 1 Sofa	34
3 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu	5
3 Oda, 2 Sofa	1
4 Oda, 1 Sofa	10
4 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu	2
4 Oda, 2 Sofa	6
4 Oda, 2 Sofa, 1 Kuyu	1
4 Oda, 2 Sofa, 1 Mutfak	1
5 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu	2
5 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu, 1 Mutfak	1
5 Oda, 2 Sofa	10
5 Oda, 2 Sofa, 1 Kuyu, 1 Mutfak	1
6 Oda, 1 Sofa,	1
6 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu	1
6 Oda, 1 Sofa, 1 Kuyu, 1 Mutfak	1
6 Oda, 2 Sofa	3
6 Oda, 2 Sofa, 1 Kuyu	1
7 Hane, 2 Sofa, 1 Sarnıç	1
7 Oda, 2 Sofa, 1 Kuyu	2
7 Oda, 2 Sofa, 1 Kuyu, 1 Mutfak	4

[125] Hatice Gökçen Özkaya, 2011, "18.Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları", s.239, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Evlerde kuyu bulunması nedeniyle çeşme ihtiyacı azalmış olabileceğinden olsa gerek mahallede yalnızca 1 adet çeşme bulunmaktadır. Aynı zamanda sarnıç bulunan hanenin 7 oda ve 2 sofalı büyük yapısına bakıldığında sarnıcın hanenin su ihtiyacını karşılamak için kullanıldığı düşünülebilir. Enis Karakaya'ya göre,

> İstanbul'da Bizans sarnıçlarından bir kısmı şehir Osmanlıların eline geçmeden atıl duruma gelmiş, bir kısmı bağ bahçe olmuştu. Fetih sonrası bunlardan kısmen yararlanılmıştır...Bu sarnıçlardan bir kısmı onarılmadan, bir kısmı tamir edilerek kullanılmıştır. Asli görevine uygun biçimde yararlanılan sarnıçlar, üzerine inşa edildikleri konutların su deposu olmuştur.[126]

Söz konusu bölgenin yakın civarında Tekfur Sarayı'nın bulunması sarnıcın Bizans'tan kalmış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

Tablo 2'den de görüleceği üzere, mahalle sakinlerinin tercih ettiği 42 hane, 2 oda ve 1 sofadan oluşurken, 34 hane ise 3 oda ve 1 sofa şeklindedir. Bu sıralamayı toplamda 21 adet 2 odalı yapı, 16 adet 1 odalı yapı, 11 adet 1 oda, 1 sofa ve 10 adet de 4 oda, 1 sofalı yapılar takip etmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, verilen müştemilat bilgilerinin hem hane hem de dükkanları içerdiğidir. Cem Behar'a göre,

> ...Barkan ve Ayverdi'nin de işaret ettikleri gibi, mahalledeki bu tek katlı *süfli* ve *tahtani* evlerin birçoğunda muhtemelen sadece bir tek oda veyahut bir tek yaşam alanı bulunuyordu. Barkan'a göre " hane" kelimesi sözkonusu yapının, binanın tümünü kapsıyordu; "bab" kelimesi ise yapının içindeki her bir mesken birimine işaret ediyordu.[127]

Bu alıntıda bahsi geçen dönemin 16. yüzyıl olduğu düşünülecek olursa, "oda" kavramı genel olarak hem oturma hem de yatak odası için ortak bir kullanıma sahip demektir. Ancak Molla Aşki Mahallesi ile ilgili olan defterde bulunan müştemilat bilgilerinden anlaşılabileceği üzere; on dokuzuncu yüzyıl hane yapılanmalarındaki "oda" kavramının yanında birçok hanenin "sofa" içerdiği gözlenmektedir. "Sofa"nın "Evlerde oda kapılarının açıldığı genişçe yer, hol" olduğunu da göz önüne aldığımızda, kimi evlerde, Behar'ın da söylediği gibi "oda" yalnızca bir yaşam birimi olarak görüldüğü gibi,

[126] Enis Karakaya, 2009, "Sarnıç", s.162, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c:36, ss. 161-162.
[127] Cem Behar, 2014, *a.g.e.,* ss.75-76.

birçoğunda da bu yaşam alanına sofalar eklenerek, Molla Aşki Mahallesi'nde bulunan hanelerde yatak odası ve yaşam alanının birbirinden ayrıldığını söylemek mümkündür. Defterden elde edilen bilgiler dâhilinde 8 hanede mutfak bulunduğu görülmektedir. Ancak mahalledeki evlerin ahşap olması ve mutfaklarda kullanılan ateş kaynaklı oluşabilecek yangınlar nedeniyle yine önceki dönemler için yapılmış olan araştırmalarda mutfaklarının evlerin dışında olduğu veya bazı durumlarda mahallenin ortak kullanımda olan mutfakların olduğu bilinmektedir. Molla Aşki Mahallesi'nde bulunan mutfaklı hanelerin 4 tanesinde bahçe bulunmakta, 2 tanesi ise konak olarak geçmektedir. Bu nedenle mutfak bulunan hanelerde, mutfağın yaşam birimlerinin dışında bulunması muhtemeldir.

Harap durumda olan hanelerde kimsenin yaşamasına olanak olmadığını varsaydığımızda mahallede yaşanabilir durumda 168 hanenin olduğunu görmekteyiz. Bu hanelerden 2 tanesinin konak olarak tanımlanması da bu yapıların diğer hanelere göre daha büyük olduğunu gösterdiğinden daha çok nüfusa sahip olduğunu düşündürmektedir. Hane büyüklükleri oda sayısına göre değişiklik göstermektedir. 1 oda 1 çekirdek aileyi kapsamaktadır varsayımıyla, her çekirdek aileyi 2 çocuk 2 ebeveyn olarak düşünecek olursak, 1 odalı hanelerde toplam 4 kişinin yaşadığını söyleyebiliriz.[128] Tablo 2'den de görüldüğü üzere oda ve sofadan oluşan evlerde bulunmaktadır. Ancak sofaları Behar'ın söylediği gibi yalnızca yaşam alanı olarak kabul ettiğimizde hanedeki fert sayısında bir artış kabul etmemekteyiz. Bu anlamda, Tablo 2'deki oda verilerinden hareketle, mahalle nüfusunun 2016 kişiden oluştuğunu söyleyebiliriz. Mahalle nüfusu için hesapladığımız sonuç aslında on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'undaki mahallelere kıyasla büyük bir yoğunluğa sahiptir. Ancak bunu mahallenin tahmini yüz ölçümünü ve aynı zamanda 1829 yılında yapılan nüfus sayımında mahalle nüfusunun 461 olduğunu göz önüne alarak düşündüğümüzde, mahalle nüfusun 1874 yılında kadar yani 45 yıl içerisinde normal bir artış gösterdiğini söyleyebiliriz.

[128] Defterin yazım tarihiyle eşleşen bir nüfus sayımı bulunmamaktadır. Ancak on dokuzuncu yüzyılda artan göç miktarı düşünüldüğünde, ailelerin büyük çoğunluğunun iş bulmak maksadıyla İstanbul'a yerleştiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda her hane için ailedeki fert sayısı minimumda tutularak böyle bir hesaplama yapılmıştır.

Ayrıca, Tablo 2'de bulunan oda sayıları üzerinden mahalle nüfusunun ekonomik durumu ile ilgili bir varsayımda bulunacak olursak, mahalledeki hanelerin yalnızca 30 tanesinin 1 odadan oluştuğunu diğerlerinin 2 ila 7 oda arasında değiştiğini görmekteyiz. Yine tablodan en çok payın 2 odalı hanelerde olduğu görülmektedir. Yalnızca oda sayısı artarken hane nüfusunun da arttığı göz önüne alındığında, konak dışında olan yapılardaki insanların ortalama bir Osmanlı ailesinin geliri kadar gelire sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda hane bazlı ekonomik durum değerlendirmesinde mahalle nüfusunun İstanbul geneline göre yine de orta üstü bir konumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ahşap, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda birçok yapının temel malzemesi olarak görüldüğü gibi, Molla Aşki mahallesindeki yapılarda da görülmektedir. Ahşap binaların çabuk yapılması ve kagir yapıya göre daha ucuza mal edilmesi, ahşabın yapı malzemesi olarak daha çok tercih edilmesinin sebeplerindendir.[129] Ancak ahşabın bu kadar sık kullanımı, yangın olgusunu da beraberinde getirmiştir. Birçok kentte olduğu gibi İstanbul'da da ahşabın temel yapı malzemesi olarak kullanılmasından dolayı, aynı zamanda kentsel düzenin ve yangın söndürme teknolojilerinin de henüz gelişmemiş olması gibi sebeplerle yangınlardan büyük ölçekli etkilenmiştir.[130] Bütün bu nedenlerden dolayı devlet, ilerleyen dönemlerde hem modernleşmenin gereksinimleri hem de şehir planında yeniden bu tarz sorunlarla karşılaşılmaması adına çeşitli nizamnameler yayınlamıştır. Bu nizamnamelerde devlet artık olası yangınların önüne geçebilmek için kâgir yapılaşmaya destek vermiştir.

Ancak yine de maliyet gibi çeşitli sebeplerden dolayı bir kısım ahşap yapılaşmada ısrarcı olmuştur. Bütün bu bilgiler doğrultusunda bakıldığında aslında on dokuzuncu yüzyıl Molla Aşki Mahallesi'nde de İstanbul'un genelinde olduğu gibi ahşap yapılar ağırlıklı olarak görülmektedir. Öyle ki mahallede 218 ahşap yapı bulunurken yalnızca 2 adet

[129]Koray Özcan, 2006, "Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)", ss.157-158, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* ss.149-180.
[130]İlhan Tekeli, 2013, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s.47, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

kagir yapı bulunmaktadır. Birkaç yapının malzemesi belirtilmemiş olsa da kagir yapıların, ahşaplara yetişmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

Görüldüğü üzere Molla Aşki Mahallesi'nin haneleri tek tip değildir. Mahalle farklı farklı çeşitli yapılardan oluşmaktadır. Birkaç odalı veya konak tipi yapılar Osmanlı toplumunda herkesin oturabileceği yapılar değildir. Bu da bir nevi, mahalle sakinlerinin gelir düzeyiyle veya hane halkının maddi durumuyla ipuçları vermektedir. Yapı büyüklükleri dışında yapılarda kullanılan malzemeler de İstanbul'un geneliyle uyumlu olduğu için aslında bir anlamda Molla Aşki Mahallesi'nin incelenmesiyle hemen hemen İstanbul'un bütünü hakkında çeşitli ipuçları elde etmek mümkün hale gelmektedir.

3.3.2. Molla Aşki Mahallesi'nin Diğer Yapıları

Molla Aşki Mahallesi'nde iş görür vaziyette 20 dükkan bulunmaktadır (bkz.Tablo 3). Bu dükkanlar attar, bakkallar, berber dükkanları, ekmekçiler, fes kalıpçıları, kahvehaneler, kayıkçılar, kömürcüler, meyhaneler ve tütüncüler olmak üzere toplam 10 farklı alanda iş yapmaktadır. Bunların yanında 1 adet boş *(hala')*, 2 adet harap, 3 adet iş alanı belirtilmemiş dükkân bulunurken, 1 adet ise dükkân arsası bulunmaktadır.[131]

Tablo 3: Mahalledeki İş Yerleri

Dükkân Türü	Toplam
Attar	3
Bakkal	5
Berber	1
Boş (Hala')	1
Ekmekçi	1
Fes Kalıpçısı	1
Harap	2
Kahvehane	4
Kayıkçı	1
Kömürcü	1
Meyhane	1
Tütüncü	1

[131] Kömürcü dükkanı için de "kömürcü dükkanı arsası" kullanılmıştır. Ancak kömürlerin yapılaşmadan bulundurulabileceği göz önüne alındığında, kömürcü dükkanı ayrı bir kategoride ele alınmıştır.

Tablo 3 (devamı)

Arsa	1
Belirtilmemiş	3

Dükkânlara ek olarak, Mahalle'de aynı zamanda birer adet ahır, cami, çeşme, tekke, mektep ve mescid (*mescidhane*) bulunmaktadır.

Bütün bu veriler doğrultusunda Molla Aşki Mahallesi'nin hane sayısı ve içerdiği farklı yapıların çeşitliliği düşünüldüğünde, dönemin İstanbul mahallelerinden büyük ölçekli bir tanesi olduğu sonucunu çıkarmak herhalde yanlış olmayacaktır.

Yapılan araştırmalar doğrultusunda, bir Osmanlı mahalle yapılaşması denildiğinde bir cami ve meydanın etrafında yapılanmış olan hane ve dükkan topluluklarından söz edildiği düşünülmektedir. Aynı zamanda mahalle denildiğinde genel olarak ortak bir yaşam biçimine ve inanışa sahip insanların bir arada yaşadığı topluluk birimi akıllara gelmektedir. Ancak mahalle yapılaşmalarından da görülebileceği üzere, mahallede cami ve tekke mahalledeki Müslüman kesimi temsil etse de, mahalledeki gayrimüslim nüfusu temsilen meyhane de bulunmaktadır. Bu da mahalle sakinlerinin heterojen yapısını göstermektedir.

Mahallede iş görür vaziyette olan 20 dükkan, aslında klasik bir Osmanlı mahallesindeki dükkanlar düşünüldüğünde oran olarak diğer mahallelere göre fazladır. Bu durum, mahallenin yaşam alanı olması yanında, küçük ölçekli bir ticari bir merkez olma durumunu da ortaya çıkarmaktadır. [132]Hemen hemen her mahallede bulunan, attar (aktar), ekmekçi, berber gibi dükkanların yanısıra, mahallede bulunan kahvehanelerin ve bakkalların adet olarak çok olması , mahallenin civar bölgeye hizmet sağlaması ile ilgili olabilir. Bunlara ek olarak mahallede bulunan kayıkçının, Balat tarafından denize yakınlığı ile ilgili olduğu muhtemeldir. Mahalle'de aynı zamanda kömürcü, tütüncü ve

[132]Detaylı bilgi için bkz. Yunus Uğur, 2015, "Mahalle Biyografilerine Bir Katkı: Osmanlı Dönemi Edirne'sinden Dört Örnek", *Şehir veToplum,* s:3. Ayrıca bkz. Yunus Uğur, 2014, "The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries" Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

fes kalıpçısı bulunmaktadır. Kömürcünün bulunması ısınma ihtiyacı nedeniyle olabileceği gibi, mahallede bulunan "dökmeci bahçesi" olarak geçen alanda, bir dökümcünün çalışıyor olması da olabilir. Ancak bu noktada dökümhane gibi bir dükkandan bahsedilmediği için doğruluğu ile ilgili net bir bilgi söylemek mümkün değildir. Bu anlamda bu üç iş kolunun varlıkları ile ilgili ileri araştırmalar gerekmektedir.

3.4. Emlak Arazi Büyüklükleri (Mikdar-ı Arazi) Üzerine

Molla Aşki Mahallesi ile ilgili olan defterde yapıların arazi büyüklükleri ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Verilen bilgiler her yapı başına belirtildiği için, bu bilgilerden yalnızca emlak arazilerinin büyüklüklerini öğrenmekle kalmayıp, aynı zamanda mahallenin genel sınırlarını çizmeye imkân tanıyan veriler elde edebiliriz. Bunlara ek olarak, arazi büyüklükleri, vakıf arsaları için kira oranlarını da göstermektedir.

Mahalle emlakının arazi büyüklükleri *(Mikdar-ı Arazi)*; zira ve dönüm olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Dönüm kısmında yalnızca bir tane 2 oda, 1 sofalı bahçeli hane bulunmaktadır. Zira kısmı 0 ile 4000 arasında 62 farklı miktarı gösteren geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu rakamların yanında "*ber müceb-i sened*" ile belirtilen 1, vakıf ve mülk mallarının birleşimi olarak gösterilen 5 adet yapı bulunmaktadır. Kısaca, defterden alınan bilgiler doğrultusunda Molla Aşki Mahallesi'nde toplamda 69 farklı arazi büyüklüğünden bahsetmek mümkündür. [133]

Tablo 4 Büyüklüklerine Göre Mahalledeki Arazi Adetleri

Zira	Metrekare	Adet
100	57	38
80	45,6	20
60	34,2	16
150	85,5	15
200	114	14
50	28,5	14

[133] Osmanlı Devleti'nde temel ölçü birimi olarak kabul edilen "arşın", "çarşı arşını" ve "mimari arşın" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrıma göre de günümüzde tekabul ettikleri ölçüler farklılık göstermektedir. Biz bu tezde 1 arşın yani 1 zirayı 75,8 cm olarak kabul edeceğiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, 1991, "Arşın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, , ss.411-413.

Tablo 4 (devamı)

500	285	8
40	22,8	7
120	68,4	7
90	51,3	6
70	39,9	6

Tablo 4'te verilen 38 ile 6 adet arasında değişen arazi büyüklüklerinin yanısıra sayıları 1 ile 5 arasında değişmekte olan arazi büyüklükleri de mevcuttur. Yalnızca mahalledeki arazi büyüklükleri hakkında genel bir fikir oluşturması adına en yaygın olanlar listelenmiştir.

Bunlara ek olarak arazi büyüklükleri için belli kullanım alanları söz konusu değildir. Yani "100 ziralık alanlar yalnızca hanelerin ya da 500 ziralık alanlar yalnızca dükkanlarındır." gibi bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Büyüklükler hane, arsa, bahçe, ve dükkan arazilerine değişik oranlarda dağılım göstermektedir. Ancak bahsi geçen miktarlar hane ve dükkan bazında mahallenin genel ölçümüne dağıtıldığında hane oranının dükkanlara göre daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da Molla Aşki mahallesinin bir ekonomik merkez olmaktan daha çok, yerleşim alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.4.1. Emlakın Hissedarları

Bu zamana kadar bahsedilen bütün hususların yanısıra, mahalle emlakının hissedarları hakkında bilgilere defterdeki *"ashab-ı emlak"* ve *"ashab-ı gedik"* başlıklı bölümlerden ulaşılabilmektedir. "*Ashab-ı emlak"* hemen hemen bütün emlak için verilmiştir. Ancak *"ashab-ı gedik"* yalnızca 8 emlak için verilmiştir. Akgündüz'ün ifadesiyle,

> Gerçekten Osmanlı Devleti'nde vakfın mali yetersizliği sebebiyle vakıf ve dükkanlar harap hale geldiğinde kiracılar dükkanı işler hale getirmek için tamirini üstlenmeyi, bunun karşılığında da kendi mülkü olmak üzere dükkana hakk-ı kararı bulunan alat ve edevatını yerleştirmeyi ve her sene cüzi bir kira bedeli vererek devamlı kiracı olmayı istiyorlardı. Böyle bir kira akdi yapıldığı takdirde

yerleştirilen malzemeye "gedik", gayrimenkule "gediğin mülkü", verilen kira bedeline de "mülk kirası" denilmekteydi.[134]

Bu açıdan bakıldığında, *"ashab-ı gedik*"in bütün veriler için verilmemesi anlam kazanmaktadır. Çünkü bir mülkün gedik olması için aranan belirli hususlar vardır ki bu durumda her emlaktan gedik olarak bahsetmek mümkün değildir.

Bu kısımdaki veriler;

- **a.** Çinili Çeşme Yokuşu'nun 12 numaralı emlakı olan 20 ziralık bahçenin "*ashab-ı emlak"*ı "*Banisi Sultan Selim Han Hazretleri", "ashab-ı gedik"* ise *"Hisse: Habibe hanım bint-i Abdullah[135]"* olarak,
- **b.** Macarlar Yokuşu'nun 22 numarasında bulunan 110 ziralık bahçeli kahvehanenin ise "*ashab-ı emlak"*ı "*Kuvacı Ömer Ağa zevcesi Fatıma Zehra Hanım bint-i Abdullah", "ashab-ı gedik"* ise *"Mu'ma ileyha Fatma Zehra Hanım"* [136]olarak,
- **c.** Macarlar Yokuşu'nun 15 numarasında bulunan 35 ziralık bakkal dükkanının ise "*ashab-ı emlak"*ı "*Hisse: 1 Bakkal Dimitri bin Nepalut, 1 Bakkal İstavri bin Zuhayra"* olmak üzere toplam da 2 hisse*, "ashab-ı gedik"* ise *"Hisse: 1 Bakkal Dimitri bin Nepalut, 1 Bakkal İstavri bin Zuharya"* [137]olarak,
- **d.** Sultan Haremi Caddesi'nin 75 numarasındaki 60 ziralık berber dükkanı için "*ashab-ı emlak"*ı "*Hisse: 3 Hasibe Hanım bint-i Hafız Halil, 1 Şevki Efendi ibn-i Mehmed, 1 Hatice Hanım bint-i Mehmed, 1 Fehure Hanım bint-i Mehmed*" olmak üzere toplam 6 hisse*, "ashab-ı gedik"* için ise *"Hisse: 3 Hasibe Hanım bint-i Hafız Halil, 1 Şevki Efendi ibn-i Mehmed, 1 Hatice Hanım bint-i Mehmed, 1 Fehure Hanım bint-i Mehmed[138]"* toplam 6 hisse olarak,
- **e.** Pastırmacı Yokuşunda bulunan eskiden 10 numara olarak bilinen ancak yeniden numaralandırılmamış 1600 ziralık bostanın "*ashab-ı emlak"*ı "*Hisse: 5 Mehmed Efendi ibn-i Emir Ali, 4 İsmail Efendi ibn-i Ali, 4 Hasan Efendi ibn-i Ali,*

[134] Ahmet Akgündüz, 1996, "Gedik", c:3, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi,* ss.541-543.
[135] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.14.
[136] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -. s.20.
[137] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.22.
[138] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.30.

4 ? Efendi ibn-i Ali , 4 Ethem efendi ibn-i Ali, 4 Gevher Hanım bint-i Ali, 5 Hatice Hanım bint-i Emir Ali, 15 Züleyha Hanım bint-i Emir Ali, 15 Emine Hanım bint-i Emir Ali" toplam 60 hisse, *"ashab-ı gedik"* için ise *"İtibari Hisse 120 Sehm: 24 İsmail Efendi ibn-i Ali, 09 Hasan Efendi ibn-i Ali, 09 ... Efendi ibn-i Ali, 09 Ethem Efendi ibn-i Ali, 09 Gevher Hanım bint-i Ali, 30 Züleyha Hanım bint-i Emir Ali, 30 Emine Hanım bint-i Emir Ali*[139]*"* toplam 120 hisse olarak,

f. Çakır Ağa Caddesi'nin 121 numarasında bulunan 142 ziralık konak için "*ashab-ı emlak"*ı *"? Mahalli/ Zira : 2, 2 = 4 3, 2 = 5 İtibari 4? 1 Lona bint-i Pah, 1 Avram veled-i Mişon, 2 ? 4 Mubayaacı Arslan zevcesi Lona Bint-i Pah*[140]*", "ashab-ı gedik"* için ise *"Hisse: 20 ?, 10 Dimitri bin ?"* olarak,

g. Çakır Ağa Caddesi'nin 123 numarasında bulunan 52 ziralık arsa için "*ashab-ı emlak"* "*Girigor*", *"ashab-ı gedik"* ise *"İtibari Sehm 120, Hisse: 60 Merkum Kürkçü Avram, 60 Ahirin*[141]*"* toplam 120 hisse olarak,

h. Yanbolu Sokağı'nın 6 numarasında bulunan 20 ziralık ekmekçi dükkanı için ise "*ashab-ı emlak"* belirtilmemiş olup, *"ashab-ı gedik"* ise "*Astarcı Nesim ? Bin İliya ?*[142]*"* olarak belirtilmiştir.

"Ashab-ı emlak" ise "*ashab-ı gedik"* ile aynı formda yazılmıştır. Ancak elde edilen *"ashab-ı gedik"* bilgilerine bakıldığında mahallede bulunan bütün dükkânları, arsaları ve bahçeleri kapsamadığı görülmektedir, yaşam alanlarından ise yalnızca bir konağı kapsadığı tespit edilmiştir.

Bunlara ek olarak *"ashab-ı emlak"* kısmından elde edilen bilgiler doğrultusunda mahalle sakinlerinin bir kısmının soy ağaçlarını çıkarmak mümkün hale gelmektedir. Öyleki;

Hisse: 1 Fatma Hanım bint-i İsmail, 1 Akile Hanım bint-i İsmail[143]

[139] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.32.
[140] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.36.
[141] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.40.
[142] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.44.
[143] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.8.

Hisse: 1 Züleyha Hanım bint-i Şeyh Mustafa, 1 Fatma Hanım bint-i Şeyh Mustafa toplam *2*[144]

gibi bilgilere de bakıldığında kimin kiminle kardeş olduğu, ya da kiminle evli olduğu gibi bilgilere ulaşılabilmektedir.

Aynı zamanda daha önce de belirtildiği gibi emlak sınırları *(hudud-ı emlak)* kısmında genellikle gayrimüslimlerin yalnızca mesleklerine değil, varlıkları ve kimlikleriyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Ancak "ashab-ı emlak" kısmında müslüman mahalle eşrafının mesleki bilgilerine ulaşıbildiği de görülmüştür. Birkaç örnek verecek olursak;

Eczacı Tevfik Efendi zevcesi Fatma Melek Hanım bint-i Abdullah[145]

İğneci Salih Ağa zevcesi Hatice Hanım bint-i Hacı Mehmed[146]

Saray-ı Hümayun kapıcılarından Akif Ağa ibn-i arslancı İsmail[147]

Evkaf-ı Hümayun mektupçusu Namzetli Mehmed Salim Bey ibn-i Halim Efendi[148]

Aynı zamanda, bu gibi örneklere bakarak mahallenin ekonomik durumu ile ilgili ipuçları da elde edilmektedir.

3.4.2. Mahalle Sakinleri Hakkında Edinilen Bilgiler

Bahsi geçen defteri iki kısıma ayıracak olursak, birinci kısımda daha çok Müslümanlardan isimleri ve ünvanları-taşıdıkları sıfatları ile söz edilirken, ikinci kısımda gayrimüslimlerden genellikle mesleklerine değinilerek bahsedilmiştir. Örneğin Kolağası Sokağı 3 numaralı hane;

1 tarafı Hacı Ali Efendi ve 1 tarafı Yusuf Ağa ve 1 tarafı kendi hanesi ve 1 tarafı tarik[149]şeklinde sınırlandırılmıştır.

[144] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.18.
[145] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.18.
[146] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.14.
[147] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -. s.14.
[148] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -. s.14.
[149] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.18.

Ancak, Çakırağa Çahesi 133 numaralı kagir hane;

> *1 tarafı İliyan ve 2 tarafı tabib Rafael ve iki tarafı tarik*[150] şeklinde sınırlandırılmıştır.

Bu değişiklik defteri yazan kişiden de kaynaklanabileceği gibi, yaşam alanları değişince yazan kişinin üslubunda bir değişiklik söz konusu olmuş da olabilir. Bu husus Esas-ı Emlak Defterlerinden birkaçının daha incelenmesiyle daha doğru bir şekilde açıklanabilir.

Bütün bunlara ek olarak, mahalle sakinlerinin profillerini incelediğimizde, Müslüman kesimde Hacı, Şeyh, Paşa Efendi gibi kullanımların olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, yine Müslümanlar arasında kayıkçı, iplikçi, hasırcı ve arpacı bulunmaktadır. Kayıkçının mahallede bulunan kayıkhanenin sahibi olma ihtimali yüksektir. Ancak diğer meslek gruplarının dükkanlarının mahallede bulunmadığını defterden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda bildiğimiz için, bu kişilerin civar bölgelerde çalışıyor olması muhtemeldir. Bunlara ek olarak mahallede bir adette ebe bulunmaktadır.

Gayrimüslim kesim, defterde daha çok mesleki ünvanlarıyla geçtiği için bu grup hakkında Müslüman kesime nazaran daha rahat bir iş profil dağılımı gerçekleştirmekteyiz. Molla Aşki Mahallesi'nin gayrimüslim nüfusunda 2 küfeci, 3 tellal, 1 tenekeci, 2 sarraf, 1 eğerci, 1 mübayaacı, 2 şişeci, 4 tabip, 1 terzi, 1 kürkçü, 2 attar, 1 hurdacı, 1 fesci, 1 ekmekçi, 1 kahveci, 1 camcı ve tüccar bulunmaktadır. Kahveci, ekmekçi ve fescinin mahallede bulunan dükkanlarda çalıştığı düşünülmektedir. Ancak yine aynı şekilde diğer meslek grubundan olan kişilerin civar bölgelerde çalışıyor olması muhtemeldir.

[150] BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -, s.40.

Aslında Baki Çakır'ın da söylediği gibi bir mahallede bulunan emlak sahipleri hakkında şahısların isimlerinden hareketle bilgi edinmek kolay değildir[151]. Ancak mesleki profillere ve yaşadıkları emlakın ölçülerine bakarak Molla Aşki Mahallesi'nde toplumun her seviyesinden insanın yaşadığı söylenebilir.

3.4.3. Molla Aşki Mahallesi Emlakının Mülkiyet, Tasarruf ve Vergileri

Molla Aşki Mahallesi Esas-ı Emlak Defteri, iki kısma ayırarak incelendiğinde, ilk kısımda mahallenin hane, arsa, dükkân gibi yapı çeşitleri, bu yapıların malzemeleri, aynı zamanda arsa büyüklükleri, sınırları, mülkün hissedarları, son olarak da sokak ve caddeleri üzerine bilgiler verdiği görülmektedir. İkinci kısımda ise mahallede bulunan vakıf mülkleri, kiraları ve hangi vakfa veya kişilere ait oldukları bilgilerine ulaşılmaktadır. Bu nedenle, bu kısma kadar 1873-74 tarihli defterden elde edilen veriler ışığında, Molla Aşki Mahallesi'nde bulunan yapı çeşitleriyle, yapı malzemeleriyle, dükkanlarlar, sokaklarla ve caddelerle ilgili bilgilere değinilmiştir. Bundan sonraki kısımda ise mahallede bulunan vakıf mülkleri, kiraları ve kimlere ait oldukları gibi konulara değinilecektir.

Bu kısımda "*vergi-i emlak*", "*irad-ı akar*", "*irad-ı mebid*", "*kıymet-i emlak*", "*mülk-i senedat*" ve "*gedik-i senedat*" altında ayrı ayrı "*tarih-i sened*", "*kıtat*", "*cins-i sened*", "*senedatın mahalli itası*", "*atik senedat kimin uhdesindedir*", "*mülkün hangi vakfa mensub olduğu*", "*gediğin hangi vakfe mensub olduğu*", "*canib-i vakfa verilen icarat-ı seneviye*" üst başlığı altında "*icmal*", "*icare-i mülk*", "*icare-i gedik*" ve "*icare-i ab*", "*muamele-i hacz*" ve "*muamele-i vukuat*" altında "*defter*" ve "*umum*", son olarak ise "*melhuzat*" kısmı bulunmaktadır.

Başlıklardan da anlaşılacağı üzere, bu kısım mahallenin sosyal veya mekansal durumu hakkında bilgi içermeyip, daha çok mülkiyet, tasarruf hakkı ve vergiyle alakalı bilgilervermektedir. Tezin ana konusundan uzaklaşmamak maksadıyla, icare akdiyle ilgili

[151] Baki Çakır, 2009, "Vefa'da Kayıp Üç Mahalle: Revani Çelebi, Sekbanbaşı İbrahim Ağa, ve Hoca Teberrük (Dünü- Bugünü-Yarını)", ss.479-518, N.Bilge İmanov ve Yunus Uğur (ed.) , *Bir Semte Vefa.* İstanbul: Klasik Yayınları.

olan bu hususta her madde açıklanmayacak olup yalnızca bir kısmı kısa bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

3.4.3.1. İcare Akdine Dair Bazı Hususlar

Süleyman Kaya'nın ifadesiyle "İcare akdi bir aynın kullanım hakkının, bir diğer ifadeyle menfaatinin bedel karşılığında temlikidir."[152] İcareteyn ise çift kira bedeli olan bir icare akdidir. Bu husus ulema tarafından Osmanlı dönemi öncesinde tartışılmaya başlanmış, Osmanlı döneminde de bu tartışmalar devam etmiştir. Örneğin, Kaya'ya göre Osmanlı döneminde mukataa ; "...vakıf arsanın, üzerine şahsına ait bina yapmak veya ağaç dikmek isteyen kimseye kiralanmasıdır." Bu akitte alınan kira bedeli için de kısaca mukataa denildiği gibi icare-i zemin ... gibi kavramlar da kullanılır."[153]

Aynı zamanda fıkıh kitaplarında "sükna" ve "girdar" olarak yer alan kavramlar, Osmanlı döneminde vakıf veya miri arazi üzerinde mukataa ile inşa edilen mülk binaları ve gedik diye isimlendirilen akitle vakıf dükkanlara yerleştirilen alet ve edevatı ya da bu mülklerle ele edilen hakk-ı kararı ifade etmektedirler.[154] İcareteyn usulu ile kiralanan vakıf mülkleri için bir ilk teslimde ödenen kira bedeli, bir de yıllık ödenen bir kira bedeli mevcuttur. Bunun yanında dükkânlar hem işletmeyi yapabilme ruhsatı hem de içindeki alet edevat için gedik vergisi ödemektedir.

Bu anlamda Molla Aşki Mahallesi'nde bulunan birçok mülkün vakıf arazileri üzerine yapıldığı görüldüğünden mahallede işleyiş halinde olan bir kira düzeninin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda emlakın kıymeti (*kıymet-i emlak*), vergisi ve vakfa senelik verilen kirayı (*canib-i vakfa verilen icarat-ı seneviye*) hem hane (*icare-i mülk*) hem de gedik (*icare-i gedik*) için akdin tarafları gibi hususlarında mevcut olduğu bilgilere bahse konu olan kaynaktan ulaşılmaktadır.

[152] Süleyman Kaya, 2014, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn,* s.19, İstanbul: Klasik Yayınları.
[153] Süleyman Kaya, 2014, *a.g.e.,* s.37.
[154] Süleyman Kaya, *a.g.e.* 2014, s. 52.

3.4.3.2. Cins-i Sened ve Senedatın Mahalli İtası Üzerine

Osmanlı Devleti'nde icareteyn olarak bilinen kiralama sistemi belirli kurallara bağlı olduğu için, yalnız Müslümanlar değil aynı zamanda Gayrimüslimler de bu konuda istedikleri gibi davranamıyorlardı. Özellikle vakıf mülkü olarak bilinen yerler doğrudan bir kuruma bağlı olduğu için bu arazilerin kullanımı ve üzerinde yaşayan kişilerin daha sonra konutlarını kendileri inşa etmiş olsalar bile mülkleri kiraya vermeleri çok sıkı bir şekilde denetlenmekteydi. Senetlerin ödendiği yer ise senetlerden de anlaşılacağı üzere çoğunlukla *Hazine-i Evkaf-ı Hümayun, Hazine-i Haremeyn-i Muhteremeyn* ve *mütevelli*nin üzerinde yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda *evkaf* ve *haremeyn*'in ortak malı olduğunu gösteren senetler de mevcuttur (Bkz. Tablo 5)

Tablo 5 Senetlerin Ait Olduğu Vakıflar

Mülk-i Senedat	
Cins-i Sened	**Toplam**
Evkaf	15
Evkaf-ı Hümayun	90
Haremeyn	20
Haremeyn-i Muhteremeyn	37
Hüccet-i Şeriyye	6
Mütevelli	1
Vakıf	2
Bu dahi[155]	16

3.4.3.3. Evkaf-ı Hümayun ve Haremeyn-i Muhteremeyn Mülkleri

Osmanlı'daki vakıf mülkleri üzerine kontrole sahip olan *Evkaf-ı Hümayun Nezareti* 1826'da kurulmuştur. Ancak vakıf mülklerinin kiralanması hususunun bazı tartışmalar olsa da Osmanlı öncesi döneme dayandığı söylenmektedir. Nezaret yalnızca vakıf mülklerinin kiralanma hususunu değil aynı zamanda bu konuda on dokuzuncu yüzyılda çıkan yeni yasaları ve düzenlemeleri de kontrol altında tutmaktaydı. [156]Molla Aşki Mahallesi'nde senet türlerinde *"evkaf"* olarak geçenler de *"evkaf-ı hümayun"* olarak

[155] "Bu dahi" geçtiği yerin öncesinde ne yazıyorsa aynı anlamı taşımaktadır. Ancak defterde yalnızca "bud ahi" ile başlayan satırlar bulunmaktadır.

[156] Eda Güçlü, 2009, "Transformation of Waqf Property in the Nineteenth Century Ottoman Empire", s.7., Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

kabul edildiğinde 105 mülkün Nezarete bağlı olduğu bilgisi elde edilmektedir. Buna ek olarak yine aynı şekilde Evkaf *Nezareti*'nden önce var olan *Haremeyn Evkaf-ı Nezareti* için *"haremeyn"* olarak geçenlerle birlikte *"haremeyn-ı muhteremeyn"* olarak belirtilen veriler 57 mülkün senetlerinin bu kuruma bağlı olduğunu göstermektedir.

3.4.3.4. Hüccet-i Şeriyye Mülkleri

Evkaf-ı Hümayun ve Haremeyn-i Muhteremeyn dışında 6 adet mülkün *"hüccet-i şeriyye"* ile ilişkili olduğu görülmektedir. Sözlükte "delil, burhan, senet" anlamına gelen hüccet, "bir davanın sıhhatına delalet eden şey demektir.[157] Osmanlı diplomatiğinde hüccet, şeriyye mahkemeleri tarafından verilen, kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına dair kadının tasdikini içeren belgeyi ifade etmektedir. Yani dönemin kadısı veya mahkemesine karşılık gelen *"şeriyye"* kelimesiyle tamlama oluşturarak genellikle *hüccet-i şeriyye* şeklinde kullanılmıştır. [158]Aynı zamanda hukuk terminolojisinde *hüccet-i şeriyye* iki anlamda kullanılmıştır:

1- Bir davayı ispata yarayan hukuki delil

2- Kadı huzurunda, taraflardan birinin ikrarını, diğer tarafın bu ikrari tasdikini içeren ve bir hükmü ihtiva etmeyen hususlara dair düzenlenmiş belge.[159]

Molla Aşki Mahallesi özelinde ise *mülk-i senedat*ın *cins-i sened* kısmında *"hüccet-i şeriyye"* olarak belirtilen kısımlar incelendiğinde, "*senedatın mahalli itası"* kısmında genellikle;

"Galata mahkemesine", "İstanbul kadısı", "Hazine-i Evkaf-ı Hümayun havas-ı Rafia Mahkemesi"

mahkemeler veya kadılarla ilgili bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda ilgili bölümler yalnızca dükkanlar için değil mahallenin diğer yapıları ile ilgili kısımlarda da bulunmaktadır.

[157] Mustafa Oğuz ve Ahmet Akgündüz, 1998, " Hüccet", s.446, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c:18, ss.446-450.
[158] Ayhan Ceylan, 2014, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şeriyye", s.590, Fethi Gedikl (ed.), *I.Türk Hukuk Kongresi Bildirileri,*
[159] Mustafa Oğuz ve Ahmet Akgündüz, 1998, *a.g.e.,* s.446.

3.4.3.5. Mütevelli Mülkleri

Süleyman Kaya'nın aktardığı gibi "Vakıf mülkün icareteynle kiraya verilmesi söz konusu olduğunda tabii olarak taraflardan birisi vakfın mütevellisi olmaktadır."[160] Yani vakıf mülkünü kiralamak için vakıf adına aracı olan kimse olarak da nitelendirilebilir. Molla Aşki Mahallesi içerisinde baktığımızda mütevelli ile senet yapılan yalnızca bir mülk gözükmektedir. Ancak "senedatın mahalli itası" kısmında 7 adet mülkün mütevelli ile ilişkisi olduğu tespit edilmektedir.

3.4.3.6. Melhuzat

Bu kısım mahalledeki bütün mülkler için değil yalnızca açıklama gerektiren hususları olan mülklerde doldurulmuştur.

> *"Hane-i mezkûrun rub' hissesine mutasarrıf olan Neyci Mehmed Emin Ağa'nın vefatıyla hisse-i mezkure kerimesi Zehra Hanım uhtesine intikal edeceği"*

> *"Hane-i mezkur mutasarrıfası Habibe Hanım bint-i İbrahim'in vefatıyla oğulları Abdulhalim ve Hasan Efendi hafair ba'del intikal kable't-tahrir mumi ileyh Hasan Efendi hafairinin vuku' vefatıyla hissesi oğlu Selim Efendi'ye intikal edeceği"*

Bu iki örnekte görüldüğü üzere vefatla mülk hisselerinin kimlere geçeceği gibi hususlarda bilgiler verilmektedir. Defterdeki aynı satırın önceki kısımlarıyla birleştirildiğinde bütün bir anlam ifade etmektedir.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda, Molla Aşki Mahallesi'ndeki mülklerin çoğunluğunun vakıf arazileri üzerinde icare usuluyle bina edildiği söylenebilir. Aynı zamanda özellikle *melhuzat* kısmından anlaşılacağı üzere bazı mülkler hakkında *hüccet-i şeriyye* kararları mevcuttur.

[160] Süleyman Kaya, 2014, *a.g.e.,* s.101.

4. TARİHSEL HARİTALARA GÖRE MOLLA AŞKİ MAHALLESİ

Osmanlı Devleti, kent yapılanması konusunda 1453'te İstanbul'un fethinden itibaren değişik uygulamalara gitmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u bir Roma başkentinden Osmanlı Devleti başkentine dönüştürme süreci başlamıştır. Ancak İstanbul kent yapılanması için bir diğer önemli dönüm noktası ise on dokuzuncu yüzyılda şehirleşme ile ilgili alınan kararların uygulamaya geçirilmeye başlanma süreci olmuştur. Kent yapısındaki değişim dönemi yalnızca birkaç yılı değil neredeyse tüm yüzyılı kapsamaktadır. Bu dönemde alınan kararların kent yapısına yeni bina tipleri, sokak düzenleri, çeşitli altyapı değişikliklerini katmasının yanısıra bu kararlar sosyal anlamda mahalle yaşantısı gibi konuların değişiminde de oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle tezin bu bölümünde, on dokuzuncu yüzyılda kent yapılanması ile ilgili alınan kararların kent dokusunu nasıl değiştirdiğini farklı dönemden haritalarla bir önceki bölümde detaylıca anlatılan Molla Aşki Mahallesi ile ilgili Esas-ı Emlak Defterindeki yapıların karşılaştırmasını yaparak anlamaya çalışacağız.

Öncelikle on dokuzuncu yüzyıl İstanbul kent yapılanmasının yeni bir düzene uyum sağlamasına yönelik çalışmaların nedenleri kısaca:

- Kurum ve kuruluşlarda yeni bina tiplerine duyulan ihtiyaç,
- Çağdaş ve modern bir başkent oluşturma isteği,
- Demografik ve fiziksel büyümenin doğurduğu ihtiyaçlara karşılık verebilmek,
- Yangınların şehirde bıraktığı tahribatı en aza indirgemek,

şeklinde genel başlıklarla özetlenebilir. Saydığımız bütün bu sebeplere yönelik olarak on dokuzuncu yüzyılın çeşitli dönemlerinde merkezi yönetim tarafından Moltke gibi şehir planları hazırlatılmıştır. Aynı zamanda bu planlara ek olarak şehir yapısında çeşitli değişikliklere gitmek adına yine aynı yüzyılın farklı dönemlerinde, örneğin 1848 Ebniye Nizamnamesi gibi, çeşitli nizamnameler ve öneriler düzenlenmiştir. Bu önergelerin bir kısmı karar aşamasında kalsa da bir kısmı uygulanarak İstanbul kent yapılanmasında

günümüze kadar gelen izler bırakmıştır. Aslında bu tarz uygulamaların yalnızca on dokuzuncu yüzyılla sınırlı kalmadığını ve günümüzde de yine dönemin ve şehrin ihtiyaçlarını karşılamak için yeniliklere gidildiğini görmekteyiz. Ancak alınan kararların hemen hemen hepsinin belli başlı konularda yoğunlaştığını görmekteyiz. On dokuzuncu yüzyıl için kent yapılanması ile ilgili alınan bu kararların yoğunlaştığı alanlar:

- Çıkmaz sokaklara izin verilmemesi,
- Çimentodan alınan verginin kaldırılarak ucuz tuğla satışının desteklenmesi,
- Yangınlara karşı kargir binaların desteklenmesi,
- Binalara ruhsat verilmesinin kararlaştırılması,
- Eşit bina yüksekliklerine izin verilmesi,
- Sokak tabelaları ve kapı numaralarının zorunlu hale getirilmesi,
- Ana caddelerin açılması,
- Kanalizasyon düzenlemeleri,
- Sokaklara parke taşı döşenmesi,
- Sokak ve cadde genişliklerinin düzenlenmesi,
- Kaldırım düzenlemeleri şeklinde sıralanabilir.

Bir şehri okumak ve onu detaylı bir şekilde anlayabilmek için devlet arşivlerinde bulunan resmi belgelerin yanısıra günlükler, hatıratlar, seyahatnameler ve haritalardan da faydalanmak gerekmektedir. Resmi belgelerden daha çok devlet ve insan ilişkileri hakkında bilgiler elde edilmektedir. Günlük, hatırat ve seyahatnamelerden ise daha çok şehirdeki sosyal hayat, şehrin mimarisi gibi resmi olmayan bilgilere ulaşılabilmektedir. Ancak bu kategorideki kaynaklar öznel yazılar olduğu için bazı durumlarda bunların güvenilirliklerini sorgulamak gerekmektedir. Haritalardan ise şehirde devletin aldığı kararlar doğrultusunda yaşanan değişiklikleri ve aynı zamanda yangın gibi afetlerden kaynaklanan değişiklikleri daha geniş perspektiften görmek mümkündür. Bununla birlikte farklı dönemlerde hazırlanan haritaların karşılaştırılmasının yapılması da şehirlerde yaşanan değişimleri görmek açısından önemlidir. Bu anlamda, bir şehrin yorumlanması için birincil ve ikincil kaynakların incelenmesi oldukça önemlidir.

İstanbul uzun yıllar Roma İmparatorluğu'na sonrasında ise Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapması, Avrupa ve Asya'nın birleşim noktası olması gibi sebeplerle hakkında birincil ve ikincil kaynak fazlalığının olduğu nadir şehirlerdendir. Hemen hemen her dönemle ilgili çeşitli kategorilerden şehirle ilgili belgelere ulaşılabilmektedir. Bu doğrultuda, dünyada eski dönemlerden bu zamana en çok haritası yapılan şehirlerden bir tanesi de İstanbul'dur. [161] Bekir Cantemir'e göre,

> Haritaların mühim bir yekunu da dünyadaki önemli şehirlere dairdir. Şehir haritaları, seyahat notları ve edebi metinleri açıklayan haritalar, şehir bütünlüğünü kuşbakışı ortaya koyan haritalar ve şehirdeki bina düzenini gösteren haritalar gibi hangi çerçevede hazırlanmışlarsa, şehirlerin belli tarihsel dönemlerini o perspektiften kayıt altına almışlardır.[162]

İstanbul için farklı dönemlerde çeşitli sebeplerle haritalar hazırlanmıştır.[163] Cantemir'in ifadesiyle "Bilinen ilk İstanbul haritası 1422 yılında yapılmış olup ölçeksiz ve tasvir niteliği ağır basan bir çalışmadır. XVIII. yüzyılda İstanbul haritaları ölçek kazanmaya başlar."[164] On sekizinci yüzyılda haritacılık alanında başlayan ölçeklendirme çalışması bundan sonraki tarihlerde yapılan harita çalışmalarını etkilemiştir. Bu dönemden sonra yapılan çeşitli konulardaki haritaların bir kısmının bu hususa dikkat edilerek yapıldığı görülmektedir.

On dokuzuncu yüzyıla baktığımızda, modernleşme çalışmalarıyla kent yapılanması ile ilgili alınan sokak ve cadde düzenlemeleri, yeni bina çeşitleri, yangın alanlarının düzenlenmesi, mahalle sınırları gibi çeşitli konularla ilgili haritalardan yine ölçekli çalışmalar yapılmıştır. Bu şekilde çalışmalar yapılması şehrin parselizasyon çalışmaları açısından da oldukça önemlidir. İstanbul'da bahsi geçen sebeplerden dolayı yaşanan

---

[161] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Kayra, 1990, *İstanbul Haritaları,* İstanbul: Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Yayınları. Ayrıca bkz. Cahit Kayra, 1990, *Eski İstanbul'un Eski Haritaları,* İstanbul: İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yayınları.

[162] Bekir Cantemir, 2010, "Ayşe Yetişkin Kubilay, *İstanbul Hatırları 1422-1922"* s.747, *TALİD*, c.8, sy.16.

[163] Detaylı bilgi için bkz. Ayşe Yetişkin Kubilay, 2010, *İstanbul Haritaları 1422-1922,* İstanbul: Denizler Kitabevi.

[164] Bekir Cantemir, 2010, *a.g.e.* s.748.

değişimleri on dokuzuncu yüzyıl içerisinde farklı yıllarda yapılmış olan haritalar arasında karşılaştırmalar yaparak incelemek mümkündür. On dokuzuncu yüzyılda hem devletin isteğiyle yapılan hem de kişilerin farklı amaçlarla yaptıkları haritalar bulmak mümkündür. Bu bölümde on dokuzuncu yüzyılda hazırlanmış olan farklı İstanbul haritalarından Molla Aşki Mahallesi'ndeki değişimleri analiz etmeye çalışacağız. Bunu yaparken bir önceki bölümde detaylı bir şekilde incelediğimiz Esas-ı Emlak Defteri'ndeki cami, çeşme, tekke vs. gibi bilindik yapılar ve sokak-cadde isimleri esas alıp mahallenin sınırlarını defterdeki bilgilere göre şekillendirmeye çalışacağız. Bu anlamda, tezin bu bölümünde, 1290/1874 tarihli Molla Aşki Mahallesi Esas-ı Emlak Defteri'nden elde edilen bilgiler ile on dokuzuncu yüzyılın farklı dönemlerinde hazırlanmış olan haritaların karşılaştırılması yapılacaktır.

Haritaların incelenmesine geçmeden önce, mahalle sınırlarının çizilmesi ile ilgili hususa değinmek gerekmektedir. Günümüzde idari sınırlar kesin hatlarla belli olduğu için il, ilçe, mahalle bazında ayrım yapmak oldukça kolaydır. Ancak idari sınırların on dokuzuncu yüzyılda yeni yeni kurulmakta olan belediyeler aracılığıyla sağlanmaya başlandığı düşünüldüğünde haritalarda mahalle bazında bir ayrım yapılmadığı görülmektedir. Kemal Ahmet Aru'nun da belirttiği gibi mahalle sınırları yirminci yüzyılın başına kadar keskin hatlarla belirlenmemiştir. Genellikle bu döneme kadar sınırlar belirlenirken bahçe, bostan, belirgin yapılar referans olarak alınmıştır. [165] Bu nedenle "On dokuzuncu yüzyıl Molla Aşki Mahallesi'nin sınırları şurada başlayıp burada biter." gibi bir şey söylemek mümkün değildir. Aynı zamanda 2008 yılında Fatih mahallelerinin birleştirilmesini de kapsayan kararname ile Molla Aşki, Atik Mustafa Paşa, Avcıbey, Balat Karabaş, Kasım Günani mahalleleri Ayvansaray Mahallesi adı altında bir araya getirilmiştir.[166]

Bu nedenle Molla Aşki Mahallesi'nin sınırlarını günümüzdeki sınırlarını kullanarak çizmek de mümkün değildir. Bu yüzden, mahalle sınırlarının ayrımını, kullandığımız defterde bulunan temel yapıları ve bulunan hane ve dükkân sayısının tahmini olarak ne

[165] Mehmet Kemal Aru, 1998, *a.g.e,* s.12.
[166] T.C Fatih Kaymakamlığı, http://www.fatih.gov.tr/, Erişim Tarihi: 5 Haziran 2020.

kadarlık bir alanı kapsayabileceğini göz önüne alarak çizmeye çalışacağız. Bu anlamda, Molla Aşki'nin sınırlarını çizerken özellikle Molla Aşki Cami merkezli, aşağısında Balat sahil yukarısında ise Tekfur Sarayı'nın kaldığı bir alanı mahallenin sınırları olarak kabul edeceğiz. Şimdiki Balat ya da Tekfur Sarayı'nın bu sınırlara dâhil edilmemesinin sebebi ise Esas-ı Emlak Defteri'nde bu alanlardan bahsedilmemiş olmasıdır. [167]

Bu sınırlar esas alınarak yaptığımız harita araştırmasında farklı dönemlerde hazırlanmış haritalardan faydalanılmıştır. Ancak temel olarak Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *19.Asırda İstanbul Haritası*'nın D6-67 numaralı paftaları, [168]Pervititch'in "Aivan Seray" ve "Eğri-Kapu, Tekfur Seray" haritaları, [169] ve İrfan Dağdelen'in hazırlamış olduğu *Alman Mavileri: 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*'ndan PLA 10-1918 haritası kullanılacaktır.[170]

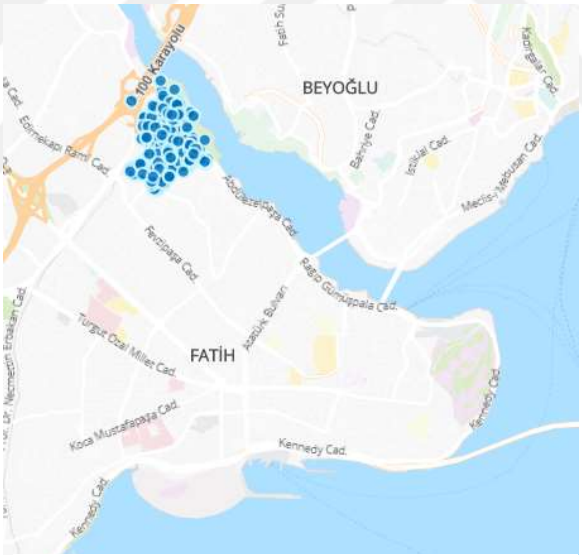

Harita 1 Günümüz Ayvansaray Mahallesi (Pafta ı)

[167] *Cins-i Emlak* kısmında bahsedilmemiştir. Ancak *melhuzat* kısmında "...mezkur Tekfur Sarayı'na francalacı fırın karşısında mahir koltuğu gediğinin..." şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Bu nedenle Tekfur Sarayı'nın mahalle sınırları etrafında olduğu muhtemeldir.

[168] Ekrem Hakkı Ayverdi, 1958, *19.Asırda İstanbul Haritası,* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.

[169] *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul= İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch*, AXA OYAK; Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000.

[170] İrfan Dağdelen, 2016, *Alman Mavileri 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları,*İstanbul: İBB Kültür AŞ.

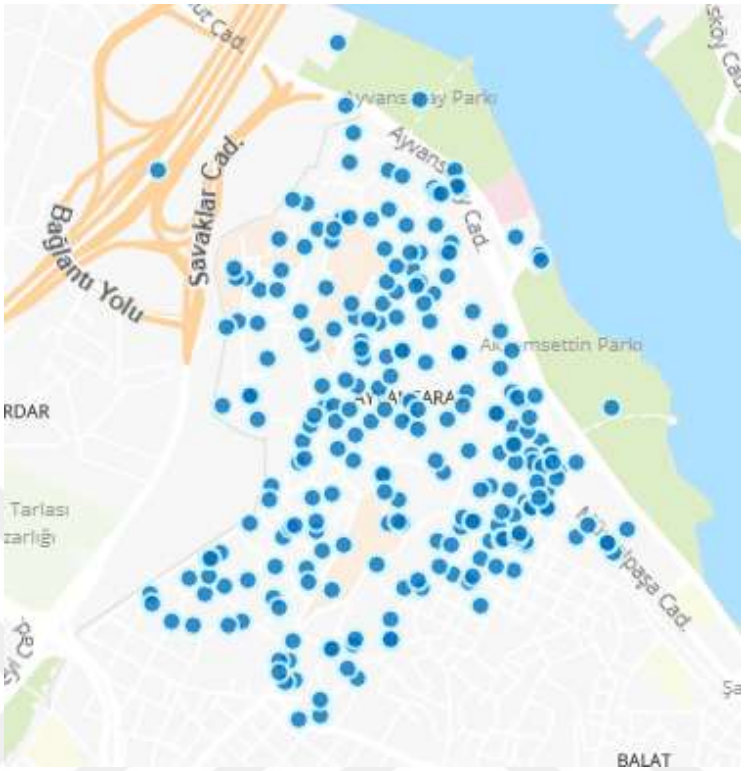

Harita 2 Günümüz Ayvansaray Mahallesi (Pafta II)

Kaynak: https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/

Harita 1 ve Harita 2'de 2008 yılında birleştirilen Atik Mustafa Paşa, Avcıbey, Balat Karabaş, Kasım Günani ve Molla Aşki mahallelerinin birleştirilmesiyle oluşmuş olan Ayvansaray Mahallesi'nin günümüzdeki genel sınırlarını görmekteyiz. Bu çalışmada, Molla Aşki Mahallesi'nin sınırlarını Molla Aşki Cami'ni merkeze alarak, yukarısında Tekfur Sarayı'nı, aşağısında ise Balat sahili bırakacak şekilde kabul etmekteyiz. (Bkz. Harita 3)

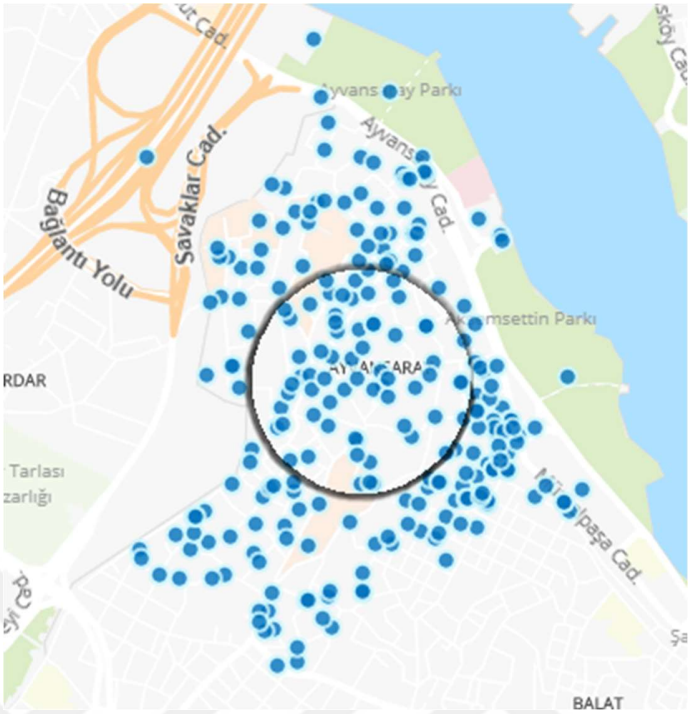

Harita 3 Günümüz Ayvansaray Mahallesi'nde Molla Aşki Mahallesi'nin Muhtemel Sınırları

Kaynak: https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/

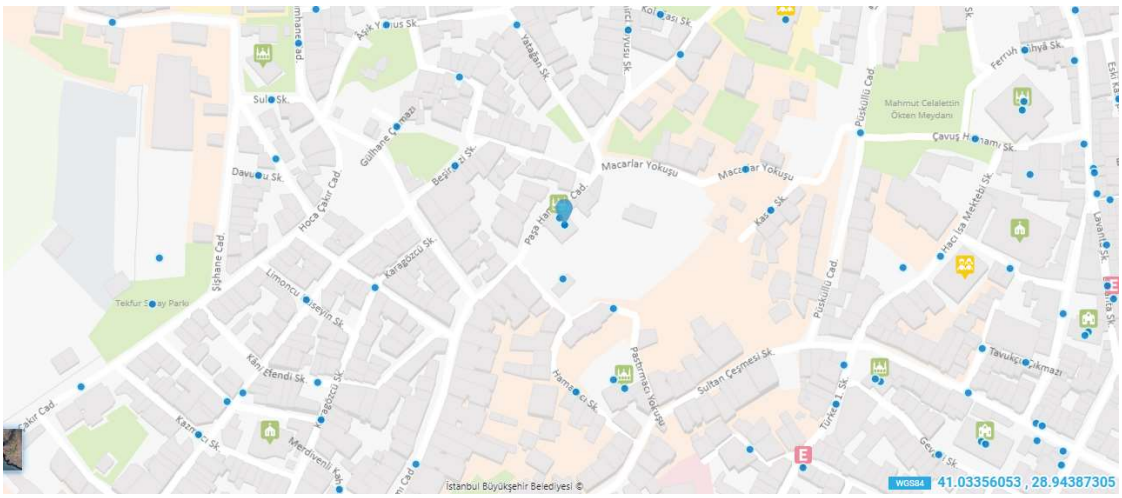

Harita 4 Günümüz Haritasına göre Molla Aşki Mahallesi'nin Muhtemel Cadde ve Sokakları

Kaynak: https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/

Aynı zamanda mahalle sınırlarını, kullandığımız Esas-ı Emlak Defteri'ndeki hane sayısını, ve yine defterde geçen sokak ve cadde isimlerini baz alarak düzenledik. Sokak ve cadde isimlerinin bir kısmı değişmiş olsa da, yine de defterdeki isimler büyük ölçüde günümüzdeki isimlerle örtüşmektedir (Bkz. Harita 4)

Defterde, Beşir Gazi, Çinili Çeşme, Ethem Ağa, Hakikizade, Hamamcı Çıkmazı, Hekim, İbrahim Bey, Kolağası, Kuyulu, Macarlar Yokuşu, Pastırmacı Yokuşu, Takyeci Çıkmazı, Tekke ve Yanbolu sokakları olmak üzere ismi okunabilen 16 sokak bulunmaktadır. Ayrıca, Yenaki Kalfa, Çakır Ağa, Sultan Haremi, Şişehane ve Yatağan olmak üzere 4 caddenin ismi okunabilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda günümüz sokak ve cadde isimleriyle karşılaştırıldığında, 10 sokak ve 2 cadde isminin on dokuzuncu yüzyılla benzerliğini koruduğunu görmekteyiz. Örneğin, sokaklardan Kolağası, Macarlar Yokuşu, Pastırmacı Yokuşu, Yanbolu aynı isimle anılırken, caddelerden yalnızca Şişehane aynı isimle anılmaktadır. Diğer isimlerde de küçük değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin, "Hamamcı Çıkmazı" günümüzde çıkmaz olarak değil sokak olarak anılmaktadır. Buna ek olarak, defterde "Hekim Sokağı" olarak geçen sokak, günümüzde "Hekim Çelebi" sokağı olarak, "Kuyulu Sokak" olarak bilinen sokak, "Kuyulu Bahçe Sokak"olarak, yine defterde "Çakır Ağa Caddesi" olarak geçen cadde, "Çakır Ağa Yokuşu Caddesi" olarak, "Sultan Haremi", Sultan Çeşmesi" olarak, son olarak da "Yatağan Caddesi", "Yatağan Hamamı Caddesi" olarak değiştirilmiştir.

4.1. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *19.Asırda İstanbul Haritası* Eserinde Molla Aşki Mahallesi

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1958 yılında hazırlamış olduğu *19. Asırda İstanbul Haritası* içerisinde bulunan tahmini 1875-1882 yılları arasındaki İstanbul hakkında bilgiler elde ettiğimiz, 45'e 60 ebatlarında 20 paftadan oluşan harita, yalnızca Suriçi yani İstanbul yarım adasını içermektedir. [171][172] Yani haritada Eyüp, Galata ve Üsküdar'la ilgili bilgilere

[171] Ekrem Hakkı Ayverdi, 1958, *19.Asırda İstanbul Haritası,* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.

ulaşılamamaktadır. Ölçeksiz olarak hazırlanan haritada sokak ve cadde isimlerinin yanısıra, cami, medrese, mektep, tekke, çeşme ve hamam isimlerini bulmak mümkündür. Bu husus, Ayverdi'nin yayınlamış olduğu haritayı dönemin diğer haritalarından büyük ölçüde ayırmaktadır. Çünkü on dokuzuncu yüzyıl öncesine ait olan haritaların bir kısmında sokak ve cadde isimleri başta olmak üzere yapı isimleriyle ilgili bilgiler bulmak da kısmen daha zordur. Ayverdi'nin aktardığına göre haritanın kim veya kimler tarafından hazırlandığı bilinmemektedir. Ancak Ayverdi yaptığı çıkarımlarla haritanın asker haritacılar tarafından hazırlandığını düşündüğünü iletmektedir.[173]

1875-1882 tarihli olduğu düşünülen 20 paftalı haritada D6 ve D7 numaralı paftalar Molla Aşki Mahallesi'ni kapsamaktadır. D6 numaralı paftada sınır olarak belirlediğimiz Tekfur Sarayı ve merkez olarak kabul ettiğimiz Molla Aşki Cami bulunmaktadır.[174] D7 numaralı paftanın da mahalleyi kapsadığını düşünmemizin sebebi ise Esas-ı Emlak Defteri'nde bulunan sokak isimleridir. Günümüzde olduğu gibi yine sokak isimlerinde defterle harita arasında sokak ve cadde isimleri arasında farklılıklar görülmektedir. Defterden okunabilen 14 sokağın 7 tanesi haritada tespit edilmiştir. Ayrıca yine defterdeki 4 caddenin hepsi haritada tespit edilebilmiştir.

[172] Net bir tarih belirtilmediği için, Ayverdi tarafından haritada bulunan en erken ve en geç yapımlı yapıların inşa tarihleri esas alınarak bu tarih belirlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. s.6.
[173] Ekrem Hakkı Ayverdi, 1958, *a.g.e.*, ss.4-8.
[174] Haritada "TekirSaray Harabesi" olarak geçmektedir.

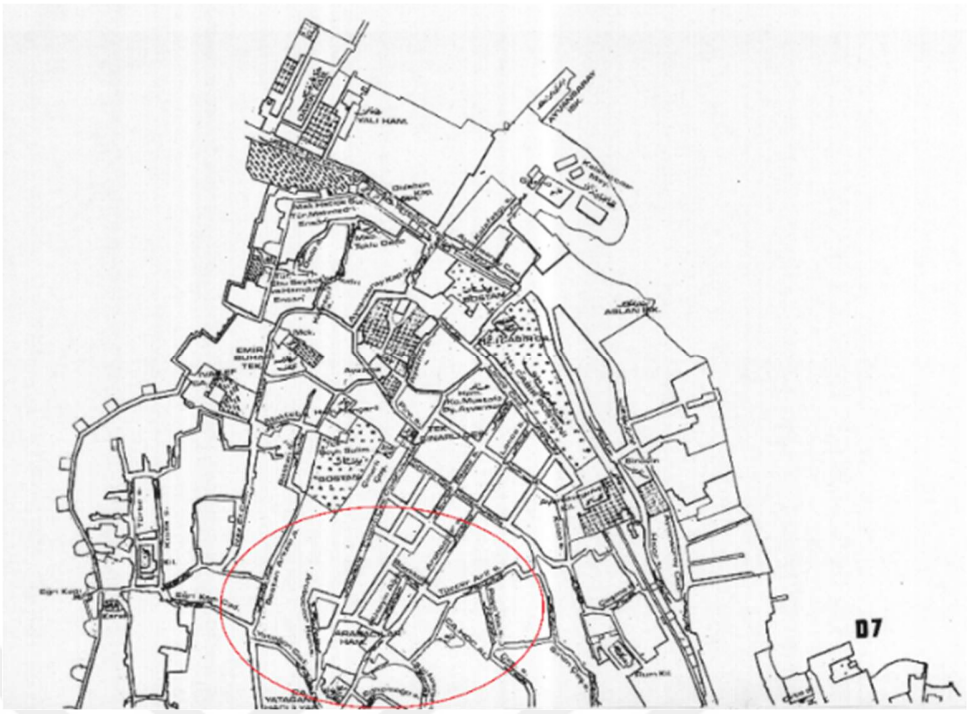

Harita 6: D7 numaralı paftada Molla Aşki Mahallesi Genel Planı

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi. *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1958.

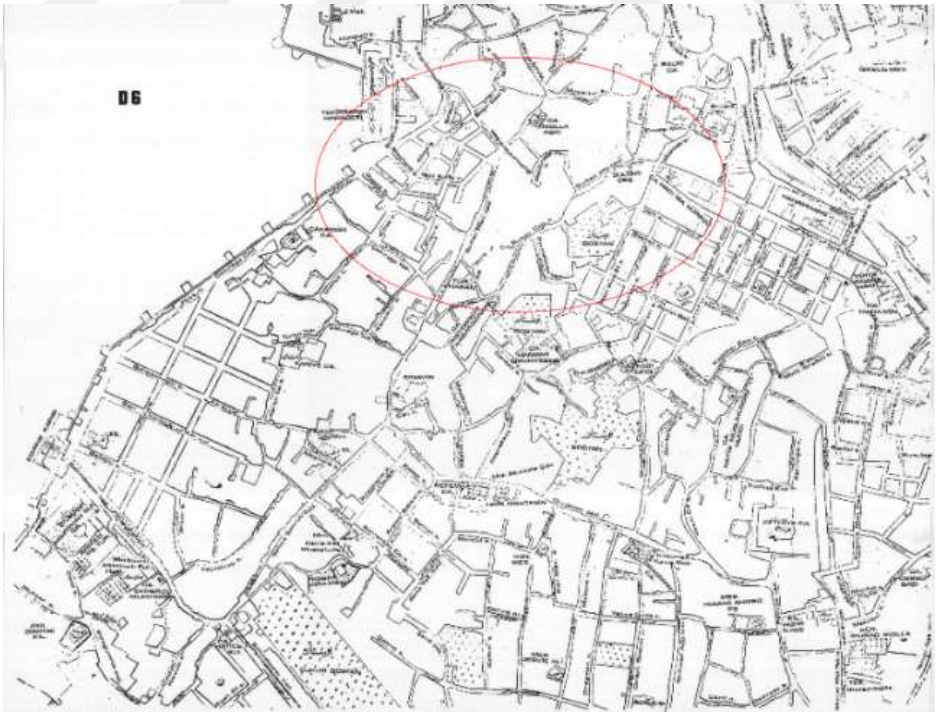

Harita 5 D6 numaralı Paftada Molla Aşki Mahallesi Genel Planı

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi. *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1958.

Harita 5 ve Harita 6'da kırmızı ile işaretlenen alanların Molla Aşki Mahalle'sini kapsadığı düşünülmektedir. Haritalardan elde edilen veriler ışığında; Hekim Sokak, Macarlar Sokak, Ethem Ağa Sokak, Pastırmacı Yokuşu, Beşir Gazi Sokak, Tekke (Tekye) Sokak, Kuyulu (Kuyu) Sokak, Yenaki (Yani) Kalfa Caddesi, Sultan Haremi (Hamam) Caddesi, Çakır Ağa Yokuşu Caddesi, Şişehane Caddesi ve Yatağan Caddesi'nin defterdeki isimlerle örtüştüğü tespit edilmiştir.

D6 numaralı paftanın detaylı gösteriminden de anlaşılacağı üzere, Molla Aşki Mahalle'sinin sınırlarının defterdeki sokaklarla ve caddelerle de karşılaştırılması yapıldığında, hemen hemen örtüştüğü görülmektedir (Bkz. Harita 7). D7 numaralı paftanın mahalle sınırlarına dahil edilmesinin sebebi ise Yatağan Caddesi ve Ethem Ağa sokağının bu paftada bulunmasıdır.

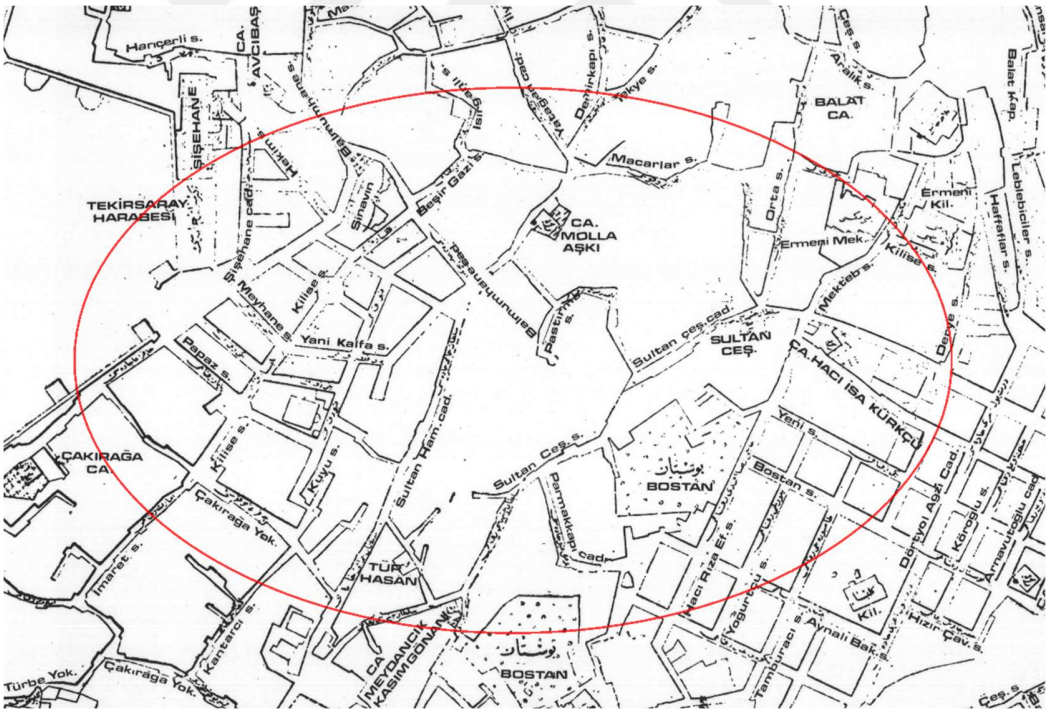

Harita 7: D6 numaralı Paftada Muhtemel Molla Aşki Mahallesi Detaylı Gösterim.

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi. *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1958.

Aslında defterde yalnızca bir adet camiden yani Molla Aşki Cami'nden söz edilmektedir. Ancak bu sınırlar dahilinde bakıldığında Yatağan Hacı İlyas Cami, Hacı İsa Kürkçü Cami ve Hoca Ali Cami'nin de mahalle sınırları içerisinde olduğu görülmektedir. Defterin yazılış tarihinin 1290/1874 yılına tekabul ettiği düşünülüp, haritaların ise 1875-1882 yılları arasını kapsadığı göz önüne alındığında camilerin inşası hususunda iki ihtimal olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, söz konusu caminin defterin yazılış yılından daha sonraki bir tarihte inşa edildiği, ikinci ihtimal ise, mahalle sınırları dahilinde bulunan bir mescidin daha sonra cami olarak adlandırılmış olabileceğidir. Aynı zamanda yine bu paftalardan yola çıkarak sınırlandırılan alanda başka bir çeşme isminin bulunmadığı göz önüne alındığında, defterde geçen bir adet çeşmenin isminin ya sokak isimlerinden Çınçınlı (Çinili) ya da Sultan Çeşmesi olabileceği de ihtimaller arasındadır.

Bütün bunlara ek olarak defterde Pastırmacı Yokuşu'nda bulunan bir adet bostan olduğu görülmektedir.[175] Ayverdi'den alınan D6 numaralı paftada çizilen sınırlar dâhilinde bir adet bostan olduğu, ancak bostanın Pastırmacı Yokuşu Sokak değil, Sultan Çeşmesi Caddesi üzerinde olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak bostanın sınırlarına (*hudud-ı emlak*) baktığımızda[176] İbiş Paşa ve Kadri Bey'in bahçelerine komşu olduğu görülmektedir. Bu durum mahalledeki yapıların defterden elde edilen bilgiler doğrultusunda yerleştirilmesi konusunda oldukça yardımcı olacak bir bilgidir.

Sokak ve cadde isimlerindeki değişiklik Molla Aşki Cami'nin konumu içinde söz konusudur. Defterde Cami'nin 500 zira'lık bir arazi üzerinde ve Sultan Haremi Caddesi üzerinde olduğu belirtilmektedir. Ancak D6 numaralı paftaya bakıldığında caminin

[175] Pastırmacı Yokuşunda bulunan eskiden 10 numara olarak bilinen ancak yeniden numaralandırılmamış 1600 ziralık bostanın "*ashab-ı emlak"*ı "*Hisse: 5 Mehmed Efendi ibn-i Emir Ali, 4 İsmail Efendi ibn-i Ali, 4 Hasan Efendi ibn-i Ali, 4 ? Efendi ibn-i Ali , 4 Ethem efendi ibn-i Ali, 4 Gevher Hanım bint-i Ali, 5 Hatice Hanım bint-i Emir Ali, 15 Züleyha Hanım bint-i Emir Ali, 15 Emine Hanım bint-i Emir Ali*" toplam 60 hisse, *"ashab-ı gedik"* için ise *"İtibari Hisse 120 Sehm: 24 İsmail Efendi ibn-i Ali, 09 Hasan Efendi ibn-i Ali, 09 ... Efendi ibn-i Ali, 09 Ethem Efendi ibn-i Ali, 09 Gevher Hanım bint-i Ali, 30 Züleyha Hanım binti Emir Ali, 30 Emine Hanım bint-i Emir Ali"* toplam 120 hisse olarak

[176] "*1 tarafı İbiş Paşa bahçesi ve 1 tarafı Kadri Bey bahçesi ve 1 tarafı kendi hanesi ve 1 tarafı tarik*"

üzerinde bulunduğu sokak isminin verilmediği görülmektedir. Ancak Cami'nin isminin geçtiği araziyi 500 zira' olarak düşünürsek defterle haritanın örtüştüğünü söyleyebiliriz. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hazırlamış olduğu *19.Yüzyıl İstanbul Haritası*'nda bulunan 1875-1882 yıllarını kapsadığı düşünülen harita, 1874 tarihli Molla Aşki Mahallesi Esas-ı Emlak Defteri ile çok yakın tarihlerde hazırlanmıştır. Bu nedenle söz konusu haritadaki Molla Aşki Mahallesi ile ilgili paftaların defterdeki bilgileri görselleştirmek açısından faydalı olduğunu söylemek mümkündür.

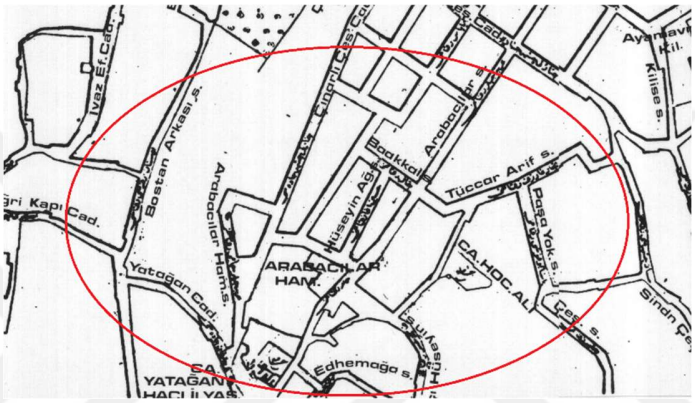

Harita 8 D7 Numaralı Paftada Muhtemel Molla Aşki Mahallesi Dâhilinde Kalan
Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi. *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1958.

4.2. Alman Mavileri 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları'nda Molla Aşki Mahallesi[177]

İstanbul için farklı dönemlerde çeşitli maksatlarla farklı kişiler tarafından haritalar hazırlanmıştır. Alman Mavileri de İstanbul için yirminci yüzyılda hazırlanmış olan haritalardan bir tanesidir. I.Dünya Savaşı öncesinde "Deutsch Syindikat für Staebaliche Arbeiten" adlı Alman şirket tarafından hazırlanan haritaların ilk adımı Halil Edhem Eldem'in şehreminliği döneminde (1909-1910) atılmıştır. Galata Kulesi merkezli bir nirengi sistemi kuran Fransız Topoğrafya Cemiyeti'nden plancılar 1911 yılında ölçümlerini tamamlamıştır. Sonrasında 1913 yılında ise haritalama işlemi Alman şirkete

[177] İrfan Dağdelen, 2006, *Alman Mavileri 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları,* İstanbul:İBB Yayınları.

bırakılan projenin çizimleri Almanya'da tamamlanmış ve Türkiye'ye getirildikten sonra 1926'da Osmanlıca kopyaları hazırlanmıştır.

Alman Mavileri haritaları, Suriçi'nin yanısıra, Eyüp, Beyoğlu, Beşiktaş, Kadıköy, Üsküdar gibi alanları da kapsamaktadır. Paftaları 66x110 cm boyutunda, 1/1000 ve 1/1500 ölçekli, renkli olarak hazırlanan haritalar İstanbul için oldukça detaylı bilgiler içermektedirler. Haritalarda mahalle, semt, sokak ve cadde, yapı, elçilik, belediye gibi resmi binaların yanı sıra cami, tekke, medrese, kilise, sinagog gibi dini yapılar, bunlara ek olarak, sur, kışla, tersane gibi askeri yapılar, hastane, demiryolu gibi kamu yapıları isimleri ve ölçüleriyle birlikte verilmiştir. Haritalarda verilen bütün detaylı bilgilerin aksine konutlar çizilmemiştir. Bu anlamda Alman Mavileri haritaları hem önceki dönem hem de sonraki dönemde yapılmış olan haritalardaki resmi binalar, dini, askeri ve kamu yapılarının değişimini görmek açısından önem arz etmektedir.[178]

Molla Aşki Mahallesi ise Ayvansaray, Balat ve Eyüp bölgesini kapsayan PLA 10-1918 numaralı paftanın L11-2 ve L11-4 numaralı kısımlarında bulunmaktadır. Daha önce Ayverdi'nin ve günümüz haritalarında yaptığımız gibi Tekfur Sarayı, Molla Aşki Cami ve Balat sahili kısıtlamasında bu sefer cadde, sokak ve yapı isimlerini de kullanarak söz konusu paftalar tespit edilmiştir.

Kaynak: *İrfan Dağdelen, 2006,* a.g.e.

[178] Ömer Öztürk, 2014, "Alman Mavileri Haritalarından Coğrafi Bilgi Sistemine Uygun Kentsel Verilerin Üretilmesi ve Analizi: Tarihi Yarımada Örneği",Yüksek Lisans Tezi, ss.47-50, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

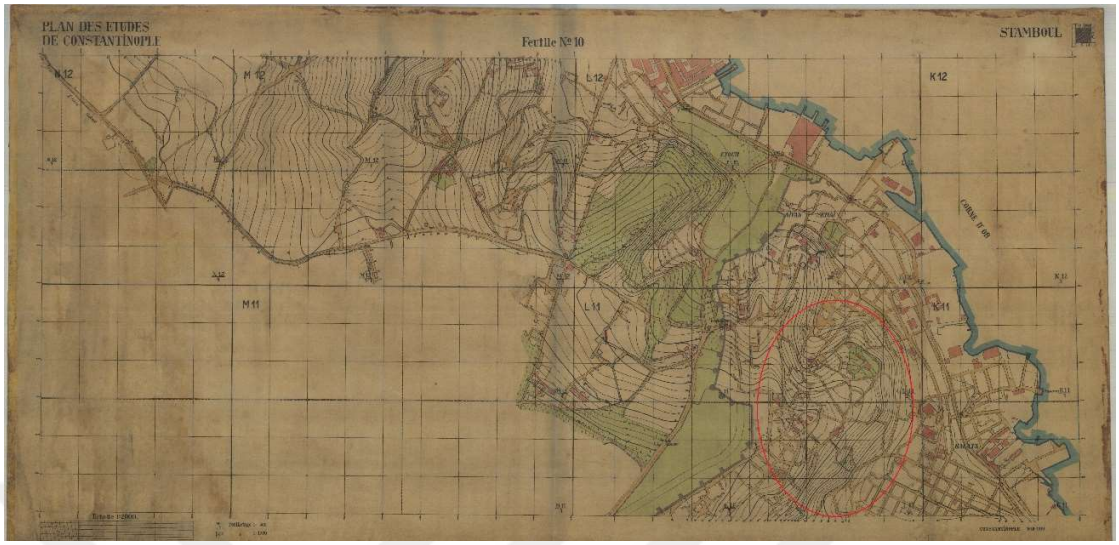

Harita 9 Alman Mavileri'nde Molla Aşki Mahallesi.

Kaynak: *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları.* haz. İrfan Dağdelen. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 2006.

Harita 10 Alman Mavileri L11-4 numaralı Paftada Molla Aşki Mahallesi

Kaynak: *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları.* haz. İrfan Dağdelen. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 2006.

Bu anlamda, PLA 10-1918 numaralı paftanın kırmızı ile işaretlenen kısım Molla Aşki Mahallesi'ni de içermektedir (bkz. Harita 9). Haritaya detaylı bir şekilde baktığımızda ise sokak isimlerinden hepsinin olmasa da çoğunluğunun defterdeki isimlerle uyuştuğunu görmekteyiz.

Bütün bunlara ek olarak, Alman Mavileri haritalarındaki bazı Türkçe olduğu gibi değil telaffuz edildikleri şekilde yazılmıştır. Örneğin cami yerine "djami", hacı yerine "hadji", kilise yerine "kilisse" ve sinagog yerine "synagoge" gibi kelimelerin kullanımlarında değişiklikler görülmektedir.

Harita 10'a göre merkez olarak kabul ettiğimiz Molla Aşki Cami yalnızca "djami" olarak gösterilmiştir. Bu yapının Molla Aşki Cami olduğunu düşünmemizin sebebi ise önündeki sokağın "Molla Aşki Cami Sokak" olarak adlandırılmasıdır. Buna ek olarak haritadaki mektebin tam karşısında "Mollaski Tchik." olarak adlandırılan bir çıkmaz sokak bulunmaktadır. Ancak bu sokağın defterde bir karşılığı bulunmamaktadır. Ayrıca, yine haritada aynı bölge içerisinde birer adet kilise ve sinagog bulunmaktadır, ki yine bu dini yapılar defterde geçmemektedir. Yanısıra, haritada gösterilen mektebin, defterde "Sultan Haremi Çahesi" olarak gösterilen cadde üzerinde konumlandırılmadığını görmekteyiz. Bütün bunlara ek olarak, defterde Tekke sokağın 7 numaralı yapısı, Tekke (Tekie) sokakta üzerinde olan 4 oda, 1 sofalı 1000 zira'lık alanda bulunan tekkenin Osman Efendi Tekke'si olarak isimlendirildiği tespit edilmiştir. [179]

L11-4 numaralı paftadan çalıştığımız defterdekilerle örtüşen sokakları ve caddeleri incelediğimizde ise aslında defterle çok yakın dönemlerde hazırlanmış olan Ayverdi'den aldığımız haritalardan daha çok cadde ve sokak isminin benzerlik gösterdiğini görmekteyiz. (Bkz.Harita 5) Defterde adları geçen sokaklardan Yanbolu (Yanbollou) Sokak, Pastırmacı (Pasdirmadji) Yokuşu Sokak, Kuyulu (Kouyoulou) Sokak, Hekim Sokak, Çinili Çeşme (Tchechme) Sokak ve Macarlar (Madjarlar) Yokuşu Sokak olmak üzere

[179] Defterde tekkenin sınırları (hudud-ı emlak): "*1 tarafı Eşref Efendi ve 1 tarafı İbiş Paşa ve 1 tarafı Hacı Sami Bey ve 1 tarafı tarik"* olarak geçmektedir.

toplam altı sokak ismi haritadaki sokak isimleriyle örtüşmektedir. Bunlara ek olarak ise, Yatağan (Yataghan) Caddesi, Çakır Ağa (Tchakir Agha) Caddesi, Yenaki (Yani/Kani) Kalfa Caddesi, ve Sultan Haremi (Hamam) Caddesi olmak üzere toplam 4 caddenin isminde haritadaki ve defterdeki isimlerin benzerlik gösterdği tespit edilmiştir.

Harita 11'de görülen, L11-2 numaralı paftanın Molla Aşki Mahallesi'ni ilgilendiren kısmında ise defterde geçen yapılardan farklı olarak Çilehane (Chiche Hane) Cami, Hoca Ali (Hodja Ali) Cami ve Hacı İlyas (Hadji İlias) Cami bulunmaktadır. Buna ek olarak, bu paftada Yatağan (Yataghan) Caddesi'nin devamı, İbrahim Bey Sokak, Ethem Ağa (Edhem Agha) Sokak, [180] Kolağası (Kol Agha) Sokak ve Tekke (Tekie) Sokağın devamı bulunmaktadır.

Harita 11 L 11-2 Numaralı Paftasında Molla Aşki Mahallesi Detaylı Gösterim.

Kaynak: *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları.* haz. İrfan Dağdelen. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 2006.

Özetleyecek olursak, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde hazırlanmış olan Alman Mavisi haritalarının PLA 10-1918 numaralı paftanın L11-2 ve L11-4 numaralı kısımlarında Molla Aşki Mahallesi'nin konumlandığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemede

[180] Haritada cadde olarak geçmektedir.

defterde geçen toplam 19 sokak ve caddeden 13 tanesinin bahsi geçen paftalarda bulunduğu gözlemlenmiştir. Buna ek olarak Molla Aşki Cami yerine yalnızca "djami" ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca defterde geçen mektep ve tekkenin konumları bu paftalar vasıtasıyla tespit edilebilmiştir. Aynı zamanda paftalarda bulunan Çilehane Cami ve Hacı İlyas Cami'nden ek olarak ise sinagog ve kiliseden defterde bahsedilmemiştir. Ancak Hacı İlyas Cami'nin Ayverdi haritasında da "Yatağan Hacı İlyas Cami" olarak, Hoca Ali Cami'nin ise yine her iki haritada da aynı isimle geçmesi sebebiyle bu yapıların defterin tamamlanma sürecinden sonra yapıldığı iddiasını kuvvetlendirmektedir.

4.3. Pervititch Sigorta Haritalarında Molla Aşki Mahallesi

Bilindiği üzere yangınlar İstanbul için şehrin ağır tahribatına sebep olmuşlardır. Bu nedenle devlet kent yapılanmasını yangınlara karşı korumak amacıyla, sokak düzenlemeleri, kargir yapıya destek vs. gibi yeni düzenlemeler uygulamaya çalışmıştır. Ancak yine de uygulamalardaki yetersizlikler sebebiyle, İstanbul'da itfaiye eksikliği, dar ve çıkmaz sokakların düzenlenmemiş olması ve ağırlıklı olarak ahşap yapı tercih edilmesi çıkan yangınların engellenmesini güçleştirmiştir. Yangınlar, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın başından itibaren İstanbul için büyük problem oluşturmaya devam etmiştir. Hocapaşa bölgesini büyük ölçüde yok eden 1865 yangını, ve 1870 yılında "Harik-i Kebir" olarak bilinen Pera Yangını, Beyoğlu'nda büyük ölçekli olarak hem can hem de mal kayıpları yaşanmasına neden olmuştur.[181]

On dokuzuncu yüzyılda İstanbul nüfusunun hızla artmasıyla doğru orantılı olarak yangınların tahribatı da artmıştır. Bu nedenle yirminci yüzyıl başlarında yangın riskini artıran etmenlerin engellenmesi ve önleyici hizmetlerin getirilmesi adına çalışmalar başlamıştır. Aynı zamanda bu dönemde yangınlardan kaynaklı yeni bir iş kolu olarak sigorta şirketleri ortaya çıkmıştır.

[181] Müsemma Sabancıoğlu, 2003,"Jacques Pervititch and His Insurance Maps of İstanbul", s.89, *Dubrovnik Annals*, Sy:7.

Bu dönemin ürünü olan, Jacques Pervititich tarafından hazırlanan sigorta haritaları, Türkiye Sigortacıları Daire-i Merkeziyesi için 1922-1945 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Üner'in ifadesiyle "...Pervititich haritaları kadastral parsel düzeyinde yangın risklerini belirlemek amacıyla hazırlanmaya başlanmıştır."[182] 1920'lerden 1950'lere kadar olan döneme ait kent dokusunu ve yapılarını bütün detaylarıyla içeren Pervititch haritaları toplam 238 haritadan oluşmaktadır. Haritalarda her bölge için açıklamalar mevcuttur. 1922-45 yılları arasında Pervititch tarafından 208 harita çalışılmış, 1946-52 yıllarında ise Beyoğlu ve Sarayburnu'na ait olan bitirilmemiş kısım Suat Nirven tarafından 30 harita şeklinde hazırlanmıştır. Ölçekli olarak hazırlanan haritalarda İstanbul'un yalnızca Suriçi'ni değil, Beşiktaş, Haydarpaşa, Kuzguncuk gibi alanlarını kapsayan haritaları da bulmak mümkündür.

Haritalarda Molla Aşki Mahallesi ile ilgili kısımların, 29 numaralı Ayvansaray (Aivan Saray) ve 30 numaralı Eğri Kapı (Eğri Kapu)-Tekfur Saray (Tekfur Seray) haritaları olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde mahallenin konumu belirlenirken, E. Hakkı Ayverdi haritalarında ve Alman Mavileri'nde olduğu gibi esas noktalar Tekfur Sarayı, Molla Aşki Cami, Balat sahil ve defterde geçen sokak ve cadde isimleri olmuştur.

[182] Göze Üner, 2006, "Kumkapı'da Kentsel Değişimin Belgelenmesi: Pervititch Haritalarıyla Karşılaştırmalı Bir Analiz" s.7, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

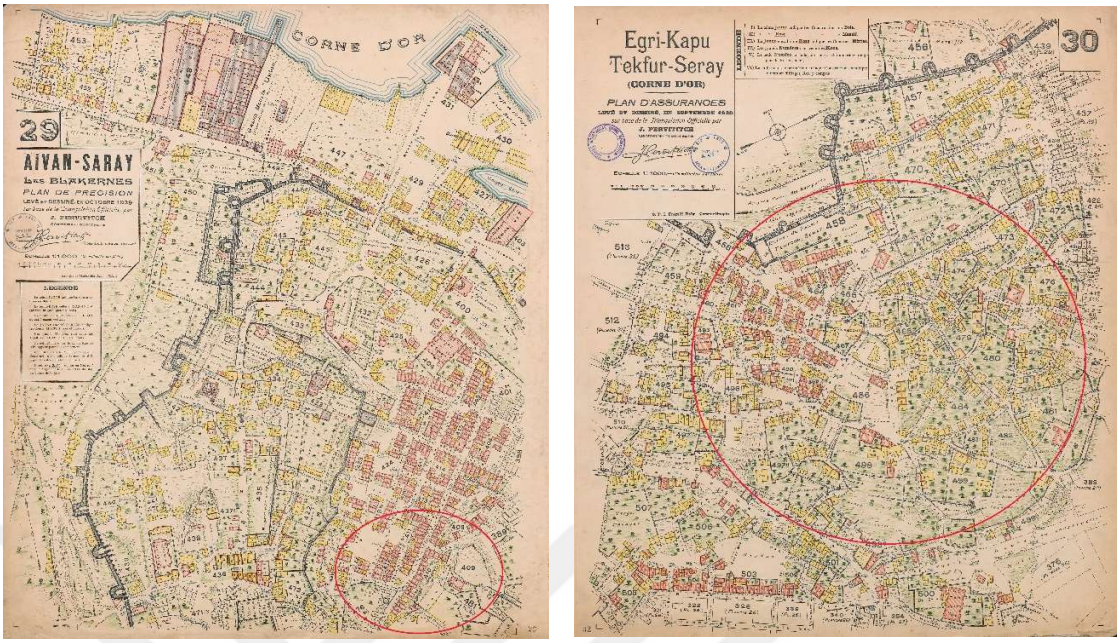

Harita 12 Pervititich Haritalarının 29 ve 30 numarlarında Molla Aşki Mahallesi

Kaynak: Jacques Pervititch, *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul = İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititich.* 2000, İstanbul: Tarih Vakfı.

Harita 12'de sınırlandırılan alanlara bakıldığında Ayvansaray haritasının çok küçük bir kısmı, ancak Eğri Kapı-Tekfur Saray haritasının neredeyse tamamının Molla Aşki Mahallesi'ni kapsadığı tespit edilmiştir. Ölçekli olarak hazırlanan haritalarda mahallede bulunan diğer dini yapılar, bahçeler ve haneler gibi verilere ulaşılmaktadır. Zaten haritalar sigorta şirketleri vasıtasıyla hazırlandıkları için iş koluna yönelik veriler sunmaktadır. Bu nedenle, önceki kısımlarda çalıştığımız haritalardan farklı olarak haritalarda yapılar daha detaylı olarak aktarılmıştır. Örneğin civarda bulunan camiler yalnızca parsel olarak değil, kubbelerine kadar resmedilmiştir. Sokak, cadde ve yapı isimlerinin çoğunluğu Türkçe olarak verilmişken, bazı kısımlarda Fransızca kullanımların olduğu görülmektedir.

Pervititch haritalarında incelediğimiz diğer haritalardan farklı bir sokak ve cadde düzeni olduğunu tespit ettik. Buna ek olarak yapıların konumlarında da farklılıkların mevcut olduğu tespit edilmiştir.

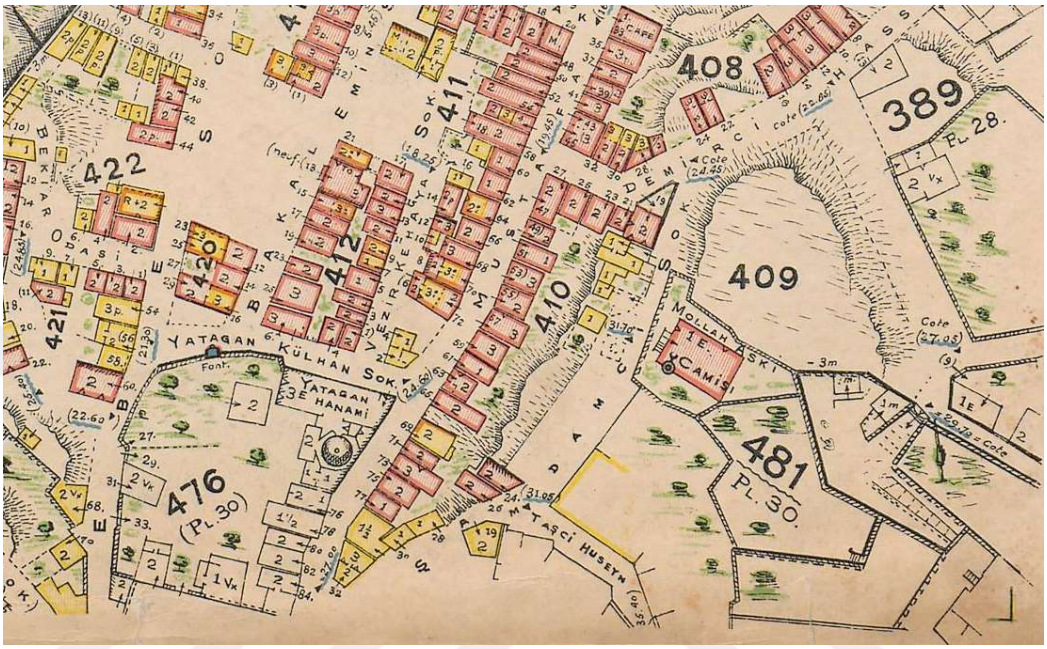

Harita 13 29 Numaralı Pervititch Haritasında Molla Aşki Mahallesi Detalı Gösterim

Kaynak: Jacques Pervititch, *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul = İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititich.* 2000, İstanbul: Tarih Vakfı.

Örneğin normalde daha yukarıda konumlu olduğunu bildiğimiz Molla Aşki Cami (Mollah Aşki Camisi) Pervititch haritalarında, görüldüğü üzere 481 numaralı alanda konumlandırılmıştır (Bkz. Harita 13). Buna ek olarak incelediğimiz defterde Sultan Haremi Caddesi üzerinde olduğu söylenen Cami'nin haritada Şamdamcı Sokak üzerinde olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer haritalarda bulunmayan, ilk kez Pervititch haritasında gördüğümüz 476 numaralı alanda Yatağan Hamamı bulunmaktadır. Diğer haritalarda görülmediği için hamamın doğrudan Alman Mavileri haritalarından sonra yapıldığı ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara ek olarak Pervititch'in Ayvansaray haritasında defterde geçen sokak ve cadde isimleriyle uyumlu olan hiçbir alana denk gelinmemiştir.

Harita 14 30 Numaralı Pervititich Haritasında Molla Aşki Mahallesi Detaylı Gösterim

Kaynak: Jacques Pervititch, *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul = İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititich.* 2000, İstanbul: Tarih Vakfı.

Molla Aşki Cami'nin, diğer haritalar ve günümüzdeki konumu gözönüne alındığında Harita 14'te bulunan 486 numaralı kısmının üzerinde bulunan Hamam Paşa Caddesi üzerinde kalan "djami" olarak geçen caminin Molla Aşki Cami olması gerekmektedir.

Buna ek olarak, Pervititch'in Eğri Kapı-Tekfur Saray'ını gösteren haritasının üst kısmında Tekfur Sarayı'nı görmekteyiz (bkz. Harita 14). Aslında daha önce de belirttiğimiz gibi, incelediğimiz defterde Tekfur Sarayı'ndan emlak türleri içerisinde bahsedilmemektedir. Ancak Tekfur Sarayı'nın sınırlarındaki sokak ve cadde isimlerinin defterde geçmesi, Tekfur Sarayı'nı sınır olarak almamıza neden olmuştur. Harita 13'de sinagog ve kilise bulunmaktadır. Diğer haritalardan farklı olarak ise mahallede bulunan mezarlığın konumu ile ilgili bilgi elde etmekteyiz. Bunların yanında, haritada mahallenin hane ve bahçelerinin konumlarıyla ilgili bilgiler de elde edilmektedir.

Son olarak, defterdeki sokak ve cadde isimleriyle haritayı kıyasladığımızda, Yatağan Yokuşu Caddesi, Şişehane (Şişane) Caddesi, Sultan Hamamı (Sultan Çeşme) Caddesi

Beşir Gazi Sokak, Macarlar Yokuşu Sokak, Hakikizade Sokak ve Çakır Ağa (Hoca Çakır Ağa) Caddesi'nin Pervititch haritalarıyla örtüştüğü tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak bu haritada aslında o dönemde oluşumları engellenmeye çalışılan çıkmaz sokaklardan, daha önceki haritalarda tespit edemediğimiz, Macarlar Çıkmazı ile karşılaşılmıştır.

4.4. Değerlendirme: Esas-ı Emlak Defteri ile Tarihsel Haritalardaki Bilgiler

İstanbul için on altıncı yüzyıldan itibaren çoğunlukla panoramalarla başlayan şehir tasvirleri, on sekizinci yüzyıl sonu on dokuzuncu yüzyıl başlarına gelindiğinde ölçekli haritalara dönüşmüştür. Bir önceki bölümde detaylı bir şekilde incelediğimiz Molla Aşki Mahallesi ile ilgili Esas-ı Emlak Defteri'nin 1874 yılına ait olması sebebiyle, bu bölümde analiz için seçtiğimiz haritaların tarihlerini on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar ile sınırlandırdık. Bu doğrultuda, bu bölümde Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1875-1882 yıllarını kapsayan *19.Asırda İstanbul Haritası*'ndan, 1913-1914 yıllarındaki İstanbul'u gösteren *Alman Mavileri: 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları'*ndan ve son olarak Jacques Pervititich tarafından 1920-1950 yıllarındaki İstanbul'u kapsayan *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul* haritalarından faydalanılmıştır. Haritalarda Molla Aşki Mahallesi ile ilgili kısım defterden edinilen bilgiler doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda, Molla Aşki Cami merkezli bir köşesinde Tekfur Sarayı diğer tarafında Balat Sahil'i kapsayan, defterdeki yapı, sokak ve cadde isimlerinin de yardımıyla sınırlarını belirlediğimiz Molla Aşki Mahallesi'nin sınırlarının söz konusu dönemlerde büyük bir değişikliğe gitmediği tespit edilmiştir. Söz konusu defterde geçen sokak ve cadde isimleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır

Tablo 6 Esas-ı Emlak Defterine Göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları

Sokaklar
Beşir Gazi
Çinili Çeşme Yokuşu
Ethem Ağa
Hakikizade
Hamamcı Çıkmazı
Hekim
İbrahim Bey
Kolağası

Tablo 6 (devamı)

Kuyulu
Macarlar Yokuşu
Pastırmacı Yokuşu
Takyeci Çıkmazı
Tekke
Yanbolu
Yenaki Kalfa
? Kuyu
Caddeler
Çakır Ağa
Sultan Haremi
Şişehane
Yatağan

Tablo 6'dan da görüldüğü Esas-ı Emlak Defteri'nden 16 sokağın ve 4 caddenin isimleri çıkarılmıştır. Bunlara ek olarak defterden cami, mekteb, tekke gibi belirleyici yapıların bilgilerine de ulaşılmaktadır.

Defterden elde edilen bilgiler baz alınarak, önceki bölümlerde tek tek incelediğimiz haritaları, bu kısımda Molla Aşki Mahallesi'ndeki dönemsel değişiklikleri daha iyi anlamak adına karşılaştırmalı olarak ele alacağız. Bu nedenle mahallede yaşanan yapı, sokak ve cadde isimlerinin hem kendi içlerinde hem de incelediğimiz defterle karşılaştırması yapılacaktır. Öncelikle, hazırlanış tarihi Esas-ı Emlak Defteri'ne en yakın olan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1875-1882 yıllarını kapsayan haritalarında sınırlandırdığımız Molla Aşki Mahallesi'nde yaşanan değişim ya da benzerlikleri incelemekte fayda var

Tablo 7 Ayverdi Haritası'na göre Molla Aşki Mahallesi'nin Cadde, Sokak ve Yapıları

Sokak
Beşir Gazi
Ethem Ağa
Hekim
Kuyu (Kuyulu)
Macarlar
Pastırmacı Yokuşu
Tekye (Tekke)
Yani (Yenaki)

Tablo 7 (devamı)

Cadde
Çakır Ağa (Yokuşu)
Sultan Hamam (Harem)
Şişehane
Yatağan
Yapı
Hoca Ali Cami
Hacı İsa Kürkçü Cami
Molla Aşki Cami
Yatağan Hacı İlyas Cami
Tekfur Saray Harabesi

Tablo 7'den de anlaşıldığı üzere defter her ne kadar yakın tarihli olsa da 16 sokağın yalnızca 8 tanesine haritada da ulaşılmıştır. Fakat 4 caddenin tümü haritalarda da mevcuttur. Ayverdi'nin haritalarında asıl dikkat çeken husus 1875-1882 yılları arasında hazırlanan haritalarda defterdekinden daha çok yapı bilgisine ulaşılıyor olmasıdır. Defterde yalnızca tek bir cami ve Tekfur Sarayı'nın adı geçerken, haritada, tablodan da görüleceği üzere mahalle sınırları içerisinde Molla Aşki Cami'ne ek olarak 3 cami daha tespit edilmiştir.

İkinci olarak 1913-1914 yıllarındaki İstanbul'u gösteren Alman Mavileri haritalarından Molla Aşki Mahallesi ile ilgili yapılar, sokak ve caddeler hakkında elde edilen bilgilerin Ayverdi'nin haritalarından oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Alman Mavileri'ne göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları

Sokak
Çinili Çeşme
Edhem Agha (Ethem Ağa)
Hekim
İbrahim Bey
Kol Agha (Kol Ağası)
Madjarlar (Macarlar) Yokuşu
Pasdirmadji (Pastırmacı) Yokuşu
Tekie (Tekke)
Yanbollu (Yanbolu)

Tablo 8 (devamı)

Cadde
Tchakir Agha (Çakır Ağa)
Sultan Hamam (Harem)
Yataghan (Yatağan)
Yapı
Chiche (Çilehane) Cami
Hodja Ali (Hoca Ali) Cami
Hadji İlias (Hacı İlyas) Cami
Kilise
Mektep
Molla Aşki Cami
Sinagog
Tekke

Tablo 8'den de görüldüğü üzere, defterdeki 16 sokağın 9 tanesi, yine Ayverdi'de olduğu gibi ise cadde isimlerinin tamamına ulaşılmıştır. Ancak Alman Mavileri haritalarında Ayverdi'nin haritalarından farklı olarak Çilehane Cami, kilise ve sinagoga ulaşılmıştır. Bunun yanısıra Alman Mavileri, defterde bulunan mektebin ve tekkenin konumlarının belirlenmesine yardımcı olmuştur.

Son olarak 1920-1950 yılları arasında J.Pervititich tarafından hazırlanan sigorta haritalarında Molla Aşki Mahallesi'ni sınırladığımızda Ayverdi ve Alman Mavileri'nden oldukça az sayıda sokak ve cadde isminde benzerlik olduğunu, ancak yapı konusunda camiler hariç diğer yapıların varlıklarını koruduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 9 J.Pervititich Sigorta Haritalarına göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları

Sokak
Beşir Gazi
Hakikizade
Macarlar Yokuşu
Cadde
Hoca Çakır Ağa
Sultan Çeşme (Harem)
Şişane (Şişehane)
Yatağan Yokuşu

Tablo 9 (devamı)

Yapı
Kilise
Mezarlık
Molla Aşki Cami
Sinagog
Tekfur Sarayı

Tablo 9'dan da görüldüğü üzere Pervititch haritalarından 16 sokaktan yalnızca 3 tanesine, diğer haritalarda olduğu gibi cadde isimlerinin ise tamamına ulaşılmıştır. Ayrıca, diğer iki haritadan ve defterden elde edilen bilgilerden farklı olarak Pervititich haritasından mahalledeki mezarlık ile ilgili bilgi edinilmektedir. Son olarak, 1874 tarihli defterle günümüz Molla Aşki Mahallesi'ni aynı kriterleri gözeterek incelediğimizde: (Bkz. Tablo 10).

Tablo 10 Günümüz Haritasına Göre Molla Aşki Mahallesi Cadde, Sokak ve Yapıları

Sokak
Beşirgazi
Çakır Ağa Yokuşu
Çınçınlı (Çinili) Çeşme
Hakikizade
Hekim Çelebi
Kani (Yenaki) Efendi
Kolağası
Macarlar Yokuşu
Pastırmacı Yokuşu
Yatağan
Cadde
Sultan Çeşmesi (Haremi)
Şişhane (Şişehane)
Yapı
Hacı İsa Cami
Hacı İlyas Yatağan Cami
Hoca Ali Cami
Molla Aşki Cami
Tekfur Saray Müzesi

Sokaklardan 10 tanesinin, caddelerden ise 2 tanesinin hala varlıklarını sürdürdüğünü görmekteyiz. Buna ek olarak bölge içerisinde geçen yapılarında aynı şekilde varlıklarını

koruduğu tespit edilmiştir. Günümüzde Molla Aşki Mahallesi adı altında bir mahalle olmasa da haritaya bakarken yine aynı kriterler gözetilerek belirli bir alan sınırlandırılmıştır.

Dört dönemle ilgili bir karşılaştırma yapacak olursak, sokak ve cadde isimlerinin hemen hemen hepsinin aynı kaldığı, yalnızca birkaç küçük söyleyiş farkı olduğu görülmektedir. (Bkz. Ek 2) Bunlara ek olarak defterdeki bilgilerden sonra Ayverdi'nin haritasında da, Alman Mavileri'nde ve Pervititch'te de mahalle sınırları içerisinde sonraki dönemlerde yapılması muhtemel olan camiler, kilise ve sinagog bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Tanzimat öncesi ve sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nde kent planlaması adına birçok yenilik girişiminde bulunulmuştur. Alınan kararlar neticesinde özellikle 1839 sonrasında kent planlamasının düzenlenmesi için birçok nizamname yayınlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bahse konu olan uygulamalar, cadde-sokak düzenlemeleri, yapılarda ahşaptan kagire geçiş, kapı numaralandırılması, idari olarak kadılıktan muhtarlıklara ve belediye kurumlarına geçiş gibi konuları kapsamaktadır. Kent planlaması adına alınan bu kararlar Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak ilk adımlar, İstanbul'un hem başkent olması hem de yangın gibi sebeplerle diğer kentlerden daha acil ihtiyacı olması nedeniyle İstanbul'da atılmıştır. Zaman içerisinde yaşanan siyasi ve sosyal değişimler, aynı zamanda dünya ölçeğinde ayak uydurulmaya çalışılan yenilikler, kentin yapılanmasında değişim gerektirmiştir.

1453'te İstanbul'un fethinden sonra kent ihya edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti için imparatorluk düzeyine geçiş sürecinin göstergesi durumundadır. On dokuzuncu yüzyılda yaşanan değişimlerin de aslında idari anlamda bir geçiş döneminde meydana geldiğini söyleyebiliriz. 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla birlikte, birçok alanda değişiklikler yapılmıştır. Kent yapılanması da söz konusu değişikliklerden etkilenen alanlardandır. Bu dönemde şehrin yeniden inşasında, modern bir başkent oluşturma isteği, yeni bina tiplerine duyulan ihtiyaç, yangınlar, kent içinde baskı oluşturan demografik ve fiziksel büyüme gibi sebepler yenilenmeye gereksinim duyulmasının itici güçlerinden yalnızca birkaçıdır.

Alınan kararlar neticesinde, İstanbul'da kagir yapılar desteklenmiş, çıkmaz yolların yapılmasına izin verilmemiş, sokakların ve caddelerin geometrik bir plana göre hazırlanması teklif edilmiştir. Aynı zamanda emlak yüksekliklerinde eşitlik ilkesi benimsenmiştir. Böylelikle her dinden vatandaş, ilk kez eşit haklara sahip olmuştur ki bu durum modern devlet anlayışı açısından önem arz etmektedir. Ancak İstanbul kent planlamasında asıl önemli sebebin yangınlar olduğunu söylemek gerekmektedir.

Aksaray, Hocapaşa gibi şehir yangınları neticesinde özellikle, çıkmaz ve dar sokakların varlığı ve ahşap yapıların çokluğu neticesinde İstanbul ağır tahribata uğramış ve belirli alanlar tamamen yok olmuştur. Bu nedenle yapılan düzenlemeler, modern bir şehir oluşturmanın yanısıra, olası yangınların şehirde bırakacağı olumsuz etkiyi azaltmaya yönelik olmuştur. Düzenlemeleri yapmak ve uygulamak adına Islahat-ı Turuk Komisyonu, Turuk ve Ebniye Nizamnameleri gibi çeşitli komisyonlar kurulmuş ve kararnameler çıkartılmıştır. Ancak alınan kararların uygulanması konusunda tam olarak bir başarı yakalanamamıştır. Örneğin, bu tezin asıl analiz konusunu oluşturan Molla Aşki Mahallesi'nde 1874 yılındaki defterden yola çıkarak, mahallede ahşap yapıların yoğunlukta olduğu yani Tanzimat sonrası kent yapılanmasında yapıların inşa malzemeleriyle ilgil olan hususun uygulamada zayıf kaldığını görmekteyiz. Ancak bu dönemde alınan kararlardan bir diğeri olan sokak ve cadde isimlerinin düzenlenmesi, kapı numaralarının yenilenmesi gibi hususlara dikkat edildiğini de eklememiz gerekmektedir.

Bahse konu olan yeniliklere ilave olarak, şehir yönetimi ve günlük hizmetler yeni kurulan Şehremaneti'ne bırakılmıştır. Ancak uygulanması gereken işlerde Babıali'den izin alınması işleri yavaşlattığından ilk girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra 1855'de kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu da Şehremaneti'yle benzer bir kaderi paylaşmıştır. Ancak komisyon, dağılmadan önce 1878 yılına kadar varlığını sürdürecek olan Altıncı Daire-yi Belediyye'nin kurulmasına yol açan, İstanbul'un on dört belediye tarafından kontrol edilmesini bir öneri olarak sunmuştur.

Şehir idaresi konusunda yaşanan bir diğer değişiklik ise kadıların şehir hususundaki haklarının muhtarlara ve ihtiyar heyetine devir sürecidir. Aynı zamanda muhtarlık kurumu, mahallelerde imamların rolünün değişiminde de etkili olmuştur. Önceleri, mahallenin kontrolünü sağlayan imamların yetkileri, artık sistematik bir düzene sahip olan muhtarlık kurumuna aktarılmıştır.

Osmanlı'da mahalle dediğimizde, idari sınırları keskin hatlarla belirlenmiş alanlardan söz etmemekteyiz. Mahalleler, genellikle merkezde ibadethane, haneler, meydan ve birkaç dükkandan oluşan alanlar olarak tanımlanabilirken, mahalle sınırları çeşme, mektep gibi belirgin yapılarla belirlenmiştir. Örneğin biz çalışmamızda, Molla Aşki Mahallesi'nin sınırlarını merkezde Molla Aşki Cami, bir uçta Tekfur Sarayı ve diğer tarafta Balat sahil olarak belirledik. Mahallenin fiziki yapısını bu şekilde tanımlarken, sosyal yapısının da aslında diğer mahallelerle bir nevi sınır oluşturduğunu söylemek gerekmektedir. Molla Aşki Mahallesi özelinde baktığımızda, mahallede Müslüman, Ermeni ve Yahudi nüfus görülmektedir. Geleneksel yapıda, mahallede yaşayan kişiler "falan mahalleli" olarak adlandırılır ve mahallenin kültürüyle kendi kimliğini oluştururdu. Bu anlamda, Osmanlı mahallelerinde mahalleler yalnızca fiziki sınırlardan ibaret olan alanlar değil, aynı zamanda insanların kimliklerinin oluşmasında yeri olan, belirili bir aidiyet duyulan alanlar olarak tanımlanmaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl yeniliklerinden bir diğeri de şehirle ilgili bilgilere ulaşabileceğimiz yeni kaynakların ortaya çıkmasıdır. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan, emlakın türü, kıymeti, sınırları, sahipleri, cadde ve sokak isimleri, vakıf adları gibi bilgilere ulaştığımız Esas-ı Emlak defterleri bu dönemde çıkan yeni kaynaklar arasındadır. Bu defterler aynı zamanda bizlere, on dokuzuncu yüzyıl yeniliklerinden bir diğeri olan bireysel mülkiyetle ilgili bilgiler de vermektedir. Bizim bu tezde kullandığımız Esas-ı Emlak Defteri, 1290/1874 tarihli, rika ile kaleme alınmış 62 sayfalık bir belge dizisidir. On dokuzuncu yüzyıl Molla Aşki Mahallesi'nin sosyal ve mekansal analizini yapmamıza olanak sağlayan bu defter, mahalle ile ilgili oldukça değerli bilgiler içermektedir. Elde edilen bilgileri kısaca özetleyecek olursak;

- Mahalle'de yeni düzenlemelere uygun, ikisi çıkmaz olmak üzere 16 sokak ve 4 caddenin ismine ulaşılmıştır.
- Mahallede *semt-i meşhur, esami-i mahallat,* cadde ve sokak, *cins-i emlak, rakam-ı ebvab, atik numara, nev-i emlak, müştemilat, mikdar-ı arazi, hudud-ı*

emlak, ashab-ı emlak, ashab-ı gedik gibi mahalledeki hem fiziki hem de sosyal yapı üzerine bilgilere ulaşılmaktadır.

- Mahalle'de farklı büyüklüklerde 134 hane, 1 cami, 1 mekteb, 1 tekke, 1 bostan, 3 attar dükkanı, 4 bakkal, 1 berber, 1 ekmekçi, 1 fes kalıpçısı, 4 kahvehane, 1 kayıkçı, 1 kömürcü, 1 meyhane, 1 tütüncü bulunmaktadır.
- Mahalle'de müslüman ve gayrimüslim nüfus birlikte yaşamaktadır.
- Hacı, şeyh, paşa, efendi gibi farklı profillerden sakinler bulunmaktadır.
- Kayıkçı, iplikçi, hasırcı, arpacı, küfeci, tellal, tenekeci, eğerci, mübayaacı, şişeci, tabip, terzi, kürkçü, attar, hurdacı, fesci, ekmekçi, kahveci, camcı ve tüccar olmak üzere 20 farklı iş grubundan sakin vardır.
- Mahalle'de e*vkaf, evkaf-ı hümayun, haremeyn, haremeyn-i muhteremeyn, hüccert-i şeriyye, mütevelli ve vakıf* olmak üzere 7 farklı türden vakıfla kira anlaşması yapıldığı tespit edilmiştir.

Molla Aşki Mahallesi Esas-ı Emlak Defteri'nden elde edilen bu bilgiler bizlere on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahallesinin sosyal ve mekânsal analizini yapma imkanı sunmuştur. Bu sayede dönemin mahalle yapısıyla ilgili bilgilere erişilmekte ve bu bilgiler de bizlere İstanbul'un genel durumuyla ilgili yol göstermektedir.

On dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unun mekânsal gelişimini görebileceğimiz bir diğer önemli kaynak ise haritalardır. Yalnızca bu yüzyıl değil aynı zamanda önceki dönemler hakkında da bilgiler elde ettiğimiz haritalar, on dokuzuncu yüzyılda ölçekli olarak yapılmaya başlandığı için ayrıca önemlidirler. Çalışmamızda, defterin yazılış tarihi olan 1874 yılına yakın tarihli, farklı sebeplerle hazırlanmış 3 harita seçtik. Bunlar sırasıyla, 1875-1882 yıllarını kapsayan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, 1913-1914 yıllarını kapsayan Alman Mavileri ve sigorta haritaları olarak Pervititich tarafından hazırlanan 1920-1950 yıllarına ait haritalardır. Haritalar üzerinden Molla Aşki Mahallesi'nde yaşanan cadde-sokak değişimlerini ve yapılardan eksilen veya eklenenleri görmek adına analizler yaptık. Bunu

yaparken de Molla Aşki Mahallesi'nin sınırlarını merkezde Molla Aşki Cami, bir ucunda Tekfur Sarayı ve diğer tarafta Balat sahili kalacak şekilde belirledik.

Bu sınırlamalar neticesinde, defterden elde ettiğimiz bilgilerle ve 1875-1882 yıllarını kapsayan haritaları kıyasladığımızda; 8 sokak, 4 cadde ve 2 yapıda benzerlik tespit edilirken, mahalleye defterde bulunmayan ancak defterdeki sokak ve cadde isimleri üzerinde konumlanmış olan 3 yeni caminin eklendiğini gördük. 1913-1914 yıllarını gösteren Alman Mavileri haritalarında kullandığımız birincil kaynakla, 9 sokak, 4 cadde, 3 yapı ile benzerlik olduğunu, 3 cami, 1 kilise, 1 sinagog olmak üzere toplam 5 yapıda farklılık gösterdiğini tespit ettik. Analizini yaptığımız 1920-1950 yıllarını kapsayan Pervititich sigorta haritalarında ise defterle benzerlik gösteren 3 sokak, 4 cadde ve 2 yapı tespit edilirken, kilise, mezarlık ve sinagog olmak üzere 3 yapıda farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Molla Aşki Mahallesi günümüzde varlığını sürdürmemektedir. Şu an Ayvansaray Mahallesi olarak bilinen alanın belirli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle diğer haritalarda yaptığımız sınırlandırmayı günümüz için de uyguladığımızda; 10 sokak, 2 cadde ve 2 yapı ile benzerlik olduğunu tespit ettik. Buna ek olarak değişen cadde ve sokak isimlerinin yanısıra, diğer haritalarda da görülen 3 caminin varlığını koruduğunu gördük.

Bu çalışmada öncelikle on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'undaki kent reformalarının mekânsal değişimlere, ekonomik ve sosyal hayata etkileri incelenmiştir. Sonraki aşamada ise yaşanan değişimler, 1290/1874 tarihli Molla Aşki Mahallesi Esas-ı Emlak Defteri'nden elde edilen bilgilerle harmanlanmıştır. Böylelikle, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda yaşanan değişimlerin bir mahalle özelinde sosyal ve mekansal analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında İstanbul'da bir mahalle profili hakkında fikir oluşturulmaya çalışılmıştır. Son aşamada ise Molla Aşki Mahallesi'nin 1875-1882, 1913-1914, 1920-1950 yılları arasında ve günümüzde cadde-sokak düzenleri ve yapıları

bazında yaşadığı değişimlerinin bir analizi çıkarılmıştır. Biz çalışmamızda Molla Aşki mahallesi üzerinden İstanbul'da yaşanan reformların sosyal ve mekansal olarak yaşama etkilerinin analizini yapmaya çalıştık. Bundan sonrası için, İstanbul genelinde diğer mahalleler için hazırlanan Esas-ı Emlak defterlerinin analizi yapıldıktan sonra çıkan sonuçların karşılaştırılmasıyla, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul mahalleleri üzerinden şehrin kapsamlı bir sosyal ve mekansal resminin ortaya çıkarılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

BOA, AE.SMST. III./ 86-6384-0, H.1181.

BOA, BEO/ 2036-152671-0, H.1321.

BOA, C..EV../ 259-13220-0, H.1236.

BOA, ML.VRD.d.. / 3725-0-0, H.- - -.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Açık, Turan, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *OTAM,* sy:35.

Adiyeke, Nuri, 2000, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, sy: 11.

Akgündüz, Ahmet, 1996, "Gedik", c:3, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi,* ss.541-543.

Aliağaoğlu, Alpaslan ve Uğur, Abdullah, 2016, "Osmanlı Şehri", s.220, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* sy:38, ss.203-226.

Arslan, İsmail, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettuat Defteri Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 57-86.

Aru, Kemal Ahmet, 1998, *Türk Kenti*, İstanbul: Yem Yayınları.

Ayvansarayi, Hüseyin, 1281, *Hadikat'ül Cevami,* İstanbul, Matbaa-i Amire.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *19.Asırda İstanbul Haritası,* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958.

Bayramoğlu Alada, Adalet, 2008, *Osmanlı Şehrinde Mahalle,* İstanbul: Sümer Kitabevi.

Behar, Cem, 2014, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) : Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul: YKY.

Canatar, Mehmet, 2015, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)", s.233, Coşkun Yılmaz (ed.), *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*, c.3, İstanbul: İBB Kültür AŞ.

Cantemir, Bekir, "Ayşe Yetişkin Kubilay, *İstanbul Hatıraları 1422-1922" TALİD*, c.8, sy.16. 2010, s.747.

Ceylan, Ayhan, 2014, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şeriyye", Fethi Gedikl (ed.), *I.Türk Hukuk Kongresi Bildirileri,*

Çadırcı, Musa, 2007, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten,* c: XXXIV, sy: 135. ss.409-420.

Çakır, Baki, 2009, "Vefa'da Kayıp Üç Mahalle: Revani Çelebi, Sekbanbaşı İbrahim Ağa, ve Hoca Teberrük (Dünü- Bugünü-Yarını)", ss.479-518, N.Bilge İmanov ve Yunus Uğur (ed.) , *Bir Semte Vefa.* İstanbul: Klasik Yayınları.

Çelik, Zeynep, 2017, *19.Yüzyılda Değişen Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çoruk, Ali Şükrü, "Tanzimattan Cumhuriyete Gündelik Hayarın Tarihi Açısından İstanbul Hatıratları", *TALİD*: 8/16, ss.489-522.,

Dağdelen, İrfan, *Alman Mavileri 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları,*İstanbul: İBB Kültür AŞ. 2016.

Duman, Ali, 2008, "Sadaka", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.35, ss. 383-384.

Eldem, Edhem, 2010, "Osmanlı Dönemi İstanbul'u", Afifer Batur (ed.), *Dünya Kenti İstanbul- World City,* İstanbul Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Ergenç, Özer, 1984,“Osmanlı Şehrindeki “Mahalle” nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları,* c. 4, ss.70-72.

Ergin, Osman Nuri,1938, *İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri*, s.40, İstanbul: İstanbul Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi.

Erkal, Mehmet, 1991, “Arşın”, c. 3, *TDV İslam Ansiklopedisi*, , ss.411-413.

Görseller için: https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/

Güçlü, Eda, 2009, “Transformation of Waqf Property in the Nineteenth Century Ottoman Empire”, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

Güran, Tevfik, 2000, “19.Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*.

Güren, Tevfik, 2014, *19.Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar,* İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Kafescioğlu, Çiğdem, 1988, “The Ottoman Architect: A Study of Ottoman Architectural Profession and Practice”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Kafescioğlu, Çiğdem, 2009, *Constantinopolis/İstanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital,* 2009, Pennsilyvania: The Pennsylvania State University Press.

Karakaya, Enis, 2009, “Sarnıç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c:36, ss. 161-162.

Karpat, Kemal H., 2010, *Osmanlı Nüfusu*,trc. Tırnakçı, Bahar, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kavruk, Hikmet, 2018, *Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi,* s.112, Nobel Akademik Yayıncılık.

Kaya, Alp Yücel ve Terzibaşoğlu, Yücel, 2009, “Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi”, *Tarih ve Toplum,* sy: 9, ss. 9-58.

Kaya, Süleyman, 2014, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn,* İstanbul: Klasik Yayınları.

Kayra, Cahit, 1990, *İstanbul Haritaları,* İstanbul: Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Yayınları.

Kayra, Cahit, 1990, *Eski İstanbul'un Eski Haritaları,* İstanbul: İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yayınları.

Koç, Yunus, 2005, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi"*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8-16, ss.171-199.

Kundakçı, Sibel Kavaklı, 2016, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya: Şer'iyye Sicillerine Göre*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Nalçacı, Nida N., "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnamaler", *TALİD*: 8/16, ss.523-562.

Oğuz, Mustafa ve Akgündüz, Ahmet, 1998, " Hüccet", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c:18, ss.446-450.

Oktay, Tarkan, 2005, "Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, ss.257-258, 3, 6.

Ortaylı, İlber, 1979, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Ortaylı, İlber, 2016, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Kitap

Ortaylı, İlber, 2017, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Özcan, Koray, 2006, "Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* c. 7, ss.149-180.

Özcan, Tahsin, 2001, "Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife Dergisi,* sy.1, ss. 129-151.

Özkaya, Hatice Gökçen Akgün, 2016, *18.yüzyılda İstanbul Evleri: Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet*, İstanbul Araştırmaları Enstititüsü.

Özkaya, Hatice Gökçen, 2011, "18.Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları", Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Öztürk, Ömer, "Alman Mavileri Haritalarından Coğrafi Bilgi Sistemine Uygun Kentsel Verilerin Üretilmesi ve Analizi: Tarihi Yarımada Örneği",Yüksek Lisans Tezi, 2014, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Öztürk, Said, 2003, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *TALİD:* Cilt: 1, S:1, ss. 287-304.

Pervititch, Jacques, *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul = İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititich.* 2000, İstanbul: Tarih Vakfı. Haritalara online erişim için: "Jacques Pervititch", 2020, https://archives.saltresearch.org/

Sabancıoğlu, Müsemma, "Jacques Pervititch and His Insurance Maps of İstanbul", 2003, , Dubrovnik Annals, Sy:7, s.89.

Söğüt, Sibel Gürses, 2015, "Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları", s.74, *Toplumsal Tarih,* 263.

Şahin, Musa ve Işık, Esra, 2011, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy:30, ss.221-229.

Şemseddin Sami, 1996, *Kamus-i Türki,* İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şentop, Mustafa, 2005, "Osmanlı Yerel Yönetiminde Kadılık", Vecdi Akyüz (ed.) İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler, 1-2, İstanbul: İlke Yayınları.

Şentürk, Ahmet Atilla ve Boşdurmaz, Nurcan, 2012, *Divan/Molla Aşki,* İstanbul: YKY.

T.C Fatih Kaymakamlığı, http://www.fatih.gov.tr/, Erişim Tarihi: 5 Haziran 2020.

Tanyeli, Uğur, 2004, "Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik" İlkin, S, Silier, O., Güvenç, M., (ed.) *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İlhan, 1985, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", *İslam Mimari Mirası Koruma Konferansı Bildirileri*, İstanbul: İki Nokta Yayınları.

Tekeli, İlhan, 1994, *The Development of the İstanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning,* İstanbul: Kent Basımevi.

Tekeli, İlhan, 2013, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Topuz, Beyza, 2018, "In Pursuit of Social Cohesion And Harmony in Urban Space: The External and Internal Dynamics of Neighborhoods in Early Eighteenth-Century Ottoman İstanbul", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.

Uğur, Yunus, 2009, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *TALİD,* c.3, sy.6, ss.9-26.

Uğur, Yunus, 2014, "The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries", Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

Uğur, Yunus, 2015, “Mahalle Biyografilerine Bir Katkı: Osmanlı Dönemi Edirne’sinden Dört Örnek”, *Şehir ve Toplum,* sy:3, s.64.

Uğur, Yunus, 2015,“Şehirler ve Şehirleşme”, Özvar, Erol, Yılmaz, Fehmi ve Karacaka, Recep (ed.) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çevre ve Şehir,* ss.293-327., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yay., İstanbul,

Uluengin, Mehmet Bengü ve Turan, Ömer, 2005, “ İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet’in Radikal Modernleşme Projesine: Türkiye’de Kentsel Planlamanın İlk Yüz Yılı”, s.358, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 3, 6, ss.353-436.

Üner, Göze, 2006,“Kumkapı’da Kentsel Değişimin Belgelenmesi: Pervititch Haritalarıyla Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, İstanbul.

Yerasimos, Stefan, 1996, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Dumont, Paul (ed.) *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yeşilkaya, Rukiye, 2018, “16.-17.Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri’nde Ev ve Kentsel Konumu”, Yüksek Lisans Tezi, FSM Üniversitesi, İstanbul.

Yetişkin Kubilay, Ayşe, *İstanbul Haritaları 1422-1922,* İstanbul: Denizler Kitabevi, 2010.

Yılmaz, Vedat ve Mecek, Mehmet*,* 2019, *“*Türkiye’de Mahalle Yönetimlerinin Tarihsel Gelişimi ve Hukuki Statüsü”, s.777, *İdealkent,* c:10, 27.

Yörüten, Güneş, 2018, “ 19.Yüzyılda Düzenlenen İstanbul Tarihi Yarımada’daki Aksaray ve Samatya Yangın Alanlarında Günümüzdeki Kentsel Dokuların İncelenmesi ve Karşılaştırılması”, *Kent Akademisi,* c:11(33), s.11-28

EK

A. Esas-ı Emlak Defterinden Örnek Kesitler

Aded-i Umumi-i Defter		Cins-i Emlak		Rakam-ı Ebvab		Atik Numara	Nev-i Emlak	Müştemilat	Mikdar-ı Ab	Mikdar-ı Arazi		Hudud-ı Emlak	Semt-i Meşhur	Esami-i Mahallat	Cadde ve Sokak	Ashab-ı Emlak	Ashab-ı Gedik
Umumi	Adet	Tür	Nitelik	Yemin	Yesar					Zira	Dönüm						

Vergi-i Emlak	İrad-ı Akar	İrad-ı Mebid	Kıymet-i Emlak	Mülk-i Senedat			Gedik-i Senedat			Senedatın Mahalli İtası	Atik Senedat Kimin	Mülkün Hangi Vakfa Mensub Olduğu	Gediğin Hangi Vakfe	Canib-i Vakfa Verilen İcarat-ı Seneviye				Mu'amele-i Hacz		Mu'amele-i Vukuat		Melhuzat
				Tarih-i Sened	Kıtat	Cinsi Sened	Tarih-i Sened	Kıtat	Cins-i Sened					İcmal	İcare-i Mülk	İcare-i Gedik	İcare-i Ab	Defter	Umum	Defter	Umum	

B. Molla Aşki Mahallesindeki Sokak ve Caddelerin Karşılaştırmalı Analizi

	Esas-ı Emlak Defteri	1875-1882 Haritası	1913-1914 Haritası	1920-1950 Haritası	Günümüz Haritası
Sokaklar	Beşir Gazi	Beşir Gazi	x	Beşir Gazi	Beşirgazi
	Çinili Çeşme Yokuşu	x	Çinili Çeşme	x	Çınçınlı (Çinili) Çeşme
	Ethem Ağa	Ethem Ağa	Edhem Agha (Ethem Ağa)	x	x
	Hakikizade	x	x	Hakikizade	Hakikizade
	Hamamcı Çıkmazı	x	x	x	x
	Hekim	Hekim	Hekim	x	Hekim Çelebi
	İbrahim Bey	x	İbrahim Bey	x	x
	Kolağası	x	Kol Agha	x	Kolağası
	Kuyulu	Kuyu	x	x	x
	Macarlar Yokuşu	Macarlar	Madjarlar Yokuşu	Macarlar Yokuşu	Macarlar Yokuşu
	Pastırmacı Yokuşu	Pastırmacı Yokuşu	Pasdirmadji Yokuşu	x	Pastırmacı Yokuşu
	Takyeci Çıkmazı	x	x	x	x
	Tekke	Tekye	Tekie	x	x
	Yanbolu	x	Yanbollu	x	x
	Yenaki Kalfa	Yani	Yani/Kani Kalfa	x	Kani Efendi
	? Kuyu	x	x	x	x
Caddeler	Çakır Ağa	Çakır Ağa	Tchakir Agha	Hoca Çakır Ağa	Çakır Ağa Yokuşu
	Sultan Haremi	Sultan Hamam	Sultan Hamam	Sultan Çeşme	Sultan Çeşmesi
	Şişehane	Şişehane	x	Şişane	Şişhane
	Yatağan	Yatağan	Yataghan	Yatağan Yokuşu	Yatağan